

ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БИЛИМ ОЛЕНА СЕРГІЇВНА

УДК 332.1:338.48:330.3

ДИСЕРТАЦІЯ

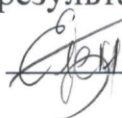
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ

073 Менеджмент

07 Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 О.С. Билим

Науковий керівник: Шандова Наталія Вікторівна, доктор економічних наук,
професор.

Херсон – 2021

АНОТАЦІЯ

Билим О.С. Управління розвитком туризму сфери оздоровлення – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 Менеджмент. – Херсонський національний технічний університет, Херсон, 2021.

Дисертаційна робота присвячена поглибленню теоретичних засад, розробленню методичних положень та науково-практичних рекомендацій щодо управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення.

У першому розділі дисертаційної роботи запропоновано авторське уточнення поняття туризму сфери оздоровлення, основою якого є компарація ознак ідентифікації понять «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм» та ієрархія їх взаємовідносин. Запропонована типологія базується на виділенні частки лікувальної складової в програмі оздоровлення, технології надання послуг в сфері оздоровлення та практики здійснення туризму, які реалізуються відповідним інфраструктурним забезпеченням. Даний підхід до визначення туризму в сфері оздоровлення формує всі ознаки самостійного виду діяльності, який у загальному виді містить у собі ціль, засоби, процес і результат.

Виявлено склад основних компонентів інфраструктурного забезпечення розвитку туризму сфери оздоровлення, та обґрунтовано, що результат взаємодії інфраструктурного забезпечення (фізичної інфраструктури, ресурсів природної інфраструктури, інфраструктури гостинності, інформаційної інфраструктури та інфраструктури знань) оцінений задоволеністю сприйняття туристичних послуг сфери оздоровлення і повторно затребуваний туристом, створює умови для розвитку діяльності туризму сфери оздоровлення в регіоні, що характеризуються якісним складом рекреаційних ресурсів туризму сфери оздоровлення, сконцентрованих безпосередньо у сфері надання туристичних послуг;

наявністю специфічних ресурсів туризму сфери оздоровлення, що перебувають поза сферою надання послуг у вигляді об'єднання різних видів діяльності, міжгалузевих взаємодій; інституціональною діяльністю щодо підтримки і розвитку туризму сфери оздоровлення й забезпечення безпеки надаваних туристичних послуг; рівнем комфортності регіону.

Удосконалено науково-методичний підхід щодо управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення, що заснований на системному підході та відрізняється від існуючих урахуванням багатоаспектних управлінських впливів макро, мезо- і мікрорівня на ринок послуг туризму сфери оздоровлення, включенням принципів дослідження ринку туризму сфери оздоровлення, що пов'язані з особливостями управління розвитком туризму сфери оздоровлення, має інструменти аналізу з урахуванням специфіки різних ієрархічних рівнів, та передбачає функціонування механізму управління розвитком підприємств комплексу туризму сфери оздоровлення, який забезпечує оцінку пріоритетності впливу факторів середовища для наступного визначення альтернатив розвитку туристичного комплексу, які реалізуються регіональною програмою розвитку підприємств комплексу туризму сфери оздоровлення.

У другому розділі дисертації проаналізовано загальний стан розвитку туризму сфери оздоровлення на міжнародному рівні, зокрема, встановлено: загальні фактори, що сприяють розвитку в'їзного туризму в сфері оздоровлення; специфічні фактори, що ураховують особливості менталітету місцевого населення; фактори інноваційного розвитку туризму в сфері оздоровлення; фактори внутрішньогалузевої взаємодії в сфері оздоровлення; наявність системи просування туристичних послуг як на рівні держави, так і на рівні бізнес-структур.

Здійснено оцінювання вітчизняного досвіду розвитку туризму в сфері оздоровлення та встановлено загальні тенденції його розвитку. На основі проведеного оцінювання розвитку вітчизняного туризму сфери оздоровлення сформовано проблеми розвитку даного ринку. Визначені тенденції та

проблеми запропоновано використати для обґрунтування напрямів розвитку підприємств туризму сфери оздоровлення.

Проаналізовано практику розробки регіональних програм розвитку підприємств туристичної сфери, та визначено окремі методичні недоліки. На основі виділених проблем запропоновано напрями гармонізації регіональних програм розвитку туризму з національними програмами відповідного спрямування. Запропоновано удосконалити систему цільових показників соціально-економічного розвитку сфери туризму на регіональному рівні управління.

У третьому розділі дисертації удосконалено науковий підхід до визначення структурно-змістового наповнення механізму управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, який базується на послідовності формування практик управління спрямованих на досягнення цільових кількісних і якісних показників розвитку підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, містить набір цілей, завдань, принципів, мотивів, технологій, інструментів і методів і дозволяє здійснювати системне, планомірне й цілеспрямоване управління регіональним комплексом туризму сфери оздоровлення з урахуванням оцінки пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення. Сформовано перелік показників, за якими здійснюється оцінювання розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Здійснено оцінювання пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств туристичного комплексу, що дозволяє більш обґрунтовано виявляти проблеми розвитку, підготувати завдання для розробки програми розвитку, сформувати цілі програми розвитку, визначити оптимальне фінансування програми.

Обґрунтовано висновок щодо використання програмно-цільового підходу в управлінні розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, що дозволяє оптимізувати процеси управління розвитком

підприємств даного комплексу. На підставі даного положення удосконалено комплексний підхід до складання програми розвитку туризму сфери оздоровлення в регіоні, що базується на умовах наступності прийнятих програм; уніфікації й гармонізації програм розвитку туризму на всіх рівнях управління, у тому числі з урахуванням споживчих переваг як вітчизняних, так і іноземних туристів; відповідності програм розвитку туризму як чинному законодавству, так і сучасним реаліям розвитку національного, регіонального й міжнародного туризму, з урахуванням фактору глобалізації.

Ключові слова: туризм сфери оздоровлення, умови розвитку, управління розвитком туризму, підприємства, проблеми, механізм забезпечення розвитку, інструменти, регіональні програми.

ANNOTATION

Bylym O.S. Management of tourism development in the field of health. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in Specialty 073 Economics. – Kherson National Technical University, Kherson, 2021.

The dissertation is devoted to deepening of theoretical bases, development of methodical positions and scientific and practical recommendations concerning management of development of the enterprises of tourism of sphere of improvement.

The first section of the research project contains author's refinement on medical tourism based on compared attributes of identifying concepts of «medical tourism», «Wellness tourism», «medical-recreational» and «health tourism» as well as hierarchy of their correlation. The suggested typology is built on highlighting medical components in health care program, service delivery techniques in the recreational field and practical tourism which are implemented with particular infrastructural support. This approach to define medical tourism is

shaping up with all traces of self-sustained business activity that in general contains goals, methods, processes and results.

There are validated main components of infrastructural support of medical tourism development and it is justified that results of its interaction (material infrastructure, natural resources, hospitality, information infrastructure and acquirements) evaluated by satisfaction in the services of medical tourism and repeatedly desired by tourists creates conditions for developing medical tourism in a region that is characterized by high-quality natural resources within recreational field which are focused specifically in tourism services; presence of specific medical tourism resources that exist outside this field in the form of combination of different functions, intersectoral relations, institutional activities to support and develop medical tourism and safety control of tourism services; level of regional comfort.

The enhanced methodological method on developing and forming medical tourism market that is based on a comprehensive approach takes in consideration macro-, meso- and micro-level on the medical tourism market and includes analysis principles of medical tourism market that intertwined with special aspects of management of medical tourism development, possesses analysis tools viable for each level of this hierarchy and allows execution of the mechanism for managing regional medical tourism complex by ranking the influences of site factors in priority to subsequently determine alternatives in medical tourism growth that is implements by local program of rehabilitation tourism development.

The second section of the research project analyzes the overall condition of medical tourism development on the international level; in particular it's stated that common factors which contribute to increase incoming tourism for rehabilitation purposes; factors eligible for specific mentality of local population; factors of innovative development in medical tourism market; factors of intrabranh cooperation; presence of a promotional system for tourism services both on national and local, business levels.

The domestic experience in national medical tourism growth has been evaluated and its overall tendencies were set. Based on the conducted evaluation of

domestic medical tourism development, the issues regarding its development were formed. The established tendencies and issues are suggested to use to validate courses of development in rehabilitation tourism.

These is analyzed implementation practice of regional programs to develop tourism, certain methodological flaws are defined. Based on the mentioned problems there have been suggested ways to harmonize regional programs to develop tourism in appropriate field. It is offered to improve a system of targeted indicators of socio-economic tourism field growth on the regional level of management.

The third section of the research project refines upon scientific approach to define structural semantic content of a regional complex development mechanism of rehabilitation tourism. Is based on subsequence of assembled techniques designed for achieving targeted, quantitative and quality indicators of the regional complex development of medical tourism. It has number of goals, orders, principles, motives, technologies, tools and methods that allow accomplishment of systematic, planned and goal-oriented management of complex regional rehabilitation tourism providing priority assessment of environmental factors' impacts on regional complex of medical tourism.

The priority assessment of habitat factors impact on tourism complex development has been made which allows more legitimately defining growth obstacles, prepare assignments for development programs, create goals of for it and determine program's optimal funding.

The scientific findings were made on the subject of applying goal-programmed approach in growth management of regional rehabilitation tourism complex that enables optimization of control process regarding this complex. Predicated on this statement there was improved integrated approach to design development program of local medical tourism that is based on the terms of systematicity of accepted programs; unification and harmonization of development agendas in tourism on all control levels including consumer preferences among domestic, as well as foreign tourists; correspondence in tourism development programs based on prevailing legislation and also current reality of national,

regional and international tourism growth with obligatory consideration of globalization factors.

Keywords: tourism in the field of rehabilitation, conditions of development, management of tourism development, enterprises, problems, mechanism for ensuring development, tools, regional programs.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Билим О.С., Дернова К.О. Розширення послуг лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Випуск 4. С. 62-71. (особистий внесок здобувача: досліджено теоретичний базис та визначальні ознаки лікувально-оздоровчого туризму).

2. Шандова Н.В., Билим О.С. Ресурсне забезпечення оздоровчого туризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2018. №31. С. 12-16. (особистий внесок здобувача: досліджено склад туристичних ресурсів оздоровчого туризму та виявлено управлінські резерви розвитку оздоровчого туризму).

3. Шандова Н.В., Билим О.С. Фактори впливу на розвиток туристичної привабливості регіону. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. №7. С. 21–24. (особистий внесок здобувача: досліджено склад факторів, що впливають на розвиток туристичної привабливості регіону).

4. Шандова Н.В., Билим О.С., Шульга М.О. Управління розвитком екологічного туризму в Херсонській області. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. №11. С. 26-31. (особистий внесок здобувача: розроблено методичні рекомендації щодо управління туризмом в Херсонському регіоні для подальшого формування довгострокової стратегії розвитку регіону).

5. Shandova N., Bylym O. Conceptual approaches to the development of health tourism. *The scientific heritage*. 2019. № 37. P. 5–18. (особистий внесок здобувача: сформовано концептуальний підхід до керування розвитком оздоровчого туризму).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Shandova N., Komarova O. Management aspects of the wellness tourism development. *Foresight management: formation and transformation adaptive business organizations*: International collective monograph / Tbilisi. Georgia.: Promotion agency «MP Group»., 2017. С. 37–47. (особистий внесок здобувача: досліджено перспективи розвитку оздоровчого туризму)

2. Шандова Н.В., Билим О.С. Система моніторингу розвитку підприємств. *Узгодження маркетингових інтересів як альтернатива конкурентній боротьбі* : колективна монографія / за ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. Херсон, 2017. С. 133–141. (особистий внесок здобувача: сформовано теоретичне підґрунтя організації моніторингу розвитку туристичних підприємств).

3. Шандова Н.В., Билим О.С. Закордонний досвід управління розвитком сільського туризму. *Туризм: платформа для розвитку* : колективна монографія / за ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. Херсон, 2019. С. 182–188 (особистий внесок здобувача: досліджено закордонний досвід розвитку туризму в сучасному світі).

4. Шандова Н., Комарова Е., Былым А. Пространственная организация оздоровительного туризма. *Forsight-management: best world practice of development and integration of education, science and business*. матеріали I Международной научно-практической конференции. (Тбилиси–Херсон, 2017). Тбилиси. 2017. С. 88-91. (особистий внесок здобувача: сформовано принципи просторової організації оздоровчого туризму)

5. Комарова О.С. Развитие оздоровческого туризма в регионах. *Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали III

Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23–24 листопада 2017 р). Одеса, 2017. С. 112-116.

6. Билим О.С. Функції соціальної відповідальності туристичного бізнесу. *Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людино мірність, партнерство, кооперація* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Полтава, 14 грудня 2017 року). Полтава, 2017. С.380-384.

7. Билим О.С., Шандова Н.В. Туристські ресурси оздоровчого туризму. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Полтава, 25 червня 2018 р.). Полтава, 2018. Ч. 4. С. 14-15. (особистий внесок здобувача: визначено туристичні ресурси оздоровчого туризму)

8. Билим О.С., Шандова Н.В., Ресурси оздоровчого туризму Херсонської області. *Україна – България – Европейски съюз: съвременно състояние и перспективи* : матеріали міжнародної наукової конференції. (Варна, 2018 г.). Варна, 2018. Т.2. С. 144–148. (особистий внесок здобувача: досліджено ресурси оздоровчого туризму Херсонської області)

9. Билим О.С., Зінов'єва С. Ефективність маркетингових комунікацій в туристичній сфері. *Застосування маркетингових технологій управління туристичними підприємствами в умовах сучасного бізнес-середовища* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 19 жовтня 2018 року). Херсон, 2018. С. 46-49. (особистий внесок здобувача: сформовано особливості маркетингових комунікацій в туризмі)

10. Билим О.С., Шандова Н.В. Концепція управління розвитком оздоровчого туризму. *Modern Technologies of Education: the European Aspect* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Люблін, 9-12 травня 2019 р.). Люблін, 2019. С. 80–85. (особистий внесок здобувача: запропоновано послідовність етапів управління розвитком оздоровчого туризму).

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ	21
1.1. Специфіка туризму сфери оздоровлення, його структуризація	21
1.2. Умови, що визначають розвиток туризму сфери оздоровлення	52
1.3. Теоретико-методичні засади управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення	71
Висновки до розділу 1	89
РОЗДІЛ 2. МОНІТОРИНГ СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ	92
2.1. Дослідження розвитку туризму сфери оздоровлення на міжнародному ринку	92
2.2. Оцінювання вітчизняного досвіду та проблем розвитку туризму сфери оздоровлення	111
2.3. Оцінювання розвитку підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення	127
Висновки до розділу 2	145
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ	148
3.1. Розробка механізму управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення	148
3.2. Оцінка пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення	165

3.3. Використання програмно-цільового підходу в управлінні розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення	183
Висновки до розділу 3	194
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	205
ДОДАТКИ	224

ВСТУП

Актуальність теми. Стан здоров'я населення вимагає підвищеної уваги суспільства. Більш коротка, в порівнянні з іншими розвиненими країнами, тривалість життя населення, висока поширеність соціально значимих захворювань пояснює прагнення населення використати альтернативні можливості для поліпшення здоров'я. Сьогодні існують кілька основних факторів, що сприяють розвитку оздоровчого туризму в Україні: скасування концепції безкоштовної медицини для населення; несприятливі тенденції в стані здоров'я населення; різноманітні природні оздоровчі ресурси; традиції використання відпусток для оздоровлення. Незважаючи на це, кількість туристів, що відвідали вітчизняні курорти з оздоровчою метою, в останні роки істотно не збільшилася, інвестування в нові курортні об'єкти не відбулося, відтік туристів з оздоровчою метою поїздки за рубіж триває. Наявні тенденції пояснюються відставанням стану і результативності розвитку туристичних комплексів на рівні регіонів від провідних країн світу, й не відповідністю вимогам сучасного суспільства. Маючи виняткові рекреаційно-лікувальні ресурсні можливості, які можна використовувати для оздоровлення як власного населення, так і іноземних туристів, Україна повинна розбудовувати свій потенціал, створюючи умови для розвитку як внутрішнього, так і в'їзного оздоровчого туризму. Переорієнтація ринку туристичного попиту з виїзного на внутрішній потребує теоретичного осмислення змісту поняття оздоровчого туризму в сучасному розумінні як складової частини туристичної індустрії і системи охорони здоров'я, розробки і впровадження нових підходів до комплексного управління туристичною діяльністю в сфері оздоровлення.

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів розвитку туристичного ринку присвячено праці вітчизняних та закордонних учених, зокрема: О. Бейдика, В. Герасименка, М. Біржакова, А. Ветитнева, О. Воскресенської, Г. Заячківської, І. Іртицевої, О. Любіцевої,

Н. Кабушкіна, В. Квартальнова, Г. Савіної, О. Сарапіної, В. Семенова, Г. Скляра, Г. Папіряна, Т. Ткаченка та ін., які вивчали феномен туризму, його роль і вплив на соціально-економічний розвиток регіону, досліджували специфіку окремих видів туризму. Дослідженням питань управління й розвитку туристичних комплексів на різних рівнях економіки займалися учені: А. Александров, Д. Боуен, А. Ветитнев, А. Голод, Л. Дмитришин, І. Зорін, В. Квартальнов, В. Кифяк, Н. Корж, Ж. Лундгрєн, М. Мальська, Ж. Міосєка, О. Мєліх, С. Нездоймінов, П. Маріот, В. Семенов, Н. Шандова, Т. Хіллс та ін.; питання підвищення ефективності керування індустрією туризму вивчали вчені Н. Ведмідь, П. Захарченко, В. Сєлютін, В. Чернікова й інші.

Незважаючи на велику кількість праць з досліджуваної проблематики та значущість отриманих наукових результатів, слід зазначити, що особливості розвитку туристичної сфери регіонів України, зокрема, туризму сфери оздоровлення, залишаються недостатньо розкритими, відсутні практичні рекомендації щодо управління туристичними комплексами сфери оздоровлення, дієвих механізмів регулювання і підтримки розвитку туризму сфери оздоровлення в регіонах, формування науково-обґрунтованих положень і рекомендацій щодо процесу формування регіональних програм розвитку туризму, що враховують специфіку сфери оздоровлення. Розробка концептуальних і методичних підходів по вдосконалюванню організаційно-економічних механізмів функціонування туризму сфери оздоровлення дозволить створити базис для росту економічної ефективності й конкурентоспроможності галузі.

Важливість і значимість подальшого вдосконалення теоретичних основ та методичних підходів до управління туризмом сфери оздоровлення зумовили вибір теми, постановку мети і завдань дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася відповідно до планів досліджень Херсонського національного технічного університету за темою «Збалансовані економічні процеси в суспільстві та бізнес-середовищі в умовах глобальної соціалізації»

(номер державної реєстрації 0116U004699), у межах якої розроблено концептуальний підхід до управління розвитком організацій оздоровчого туризму, за темою «Управління бізнес-процесами в умовах соціальних змін і трансформації економічних інституцій» (номер державної реєстрації 0116U003930) у межах якої досліджено практичні аспекти управління розвитком підприємств оздоровчого туризму, за темою «Підвищення економічної стійкості підприємств на основі методів та інструментів маркетингу» (номер державної реєстрації 0118U004424) у межах якої проведено дослідження передумов формування ринку туризму в сфері оздоровлення.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад, розроблення методичних положень та науково-практичних рекомендацій щодо управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення.

Досягнення мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- уточнити сутність туризму сфери оздоровлення, його специфічні ознаки;
- виявити склад основних компонентів інфраструктурного забезпечення розвитку туризму сфери оздоровлення;
- удосконалити методичні підходи до управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення;
- дослідити особливості розвитку світового ринку туристичних послуг сфери оздоровлення;
- провести оцінку вітчизняного досвіду та проблем розвитку туризму сфери оздоровлення;
- проаналізувати практику розробки регіональних програм розвитку туристичної сфери;
- визначити структурно-змістове наповнення механізму управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- виявити особливості використання програмно-цільового підходу в управлінні розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Об'єктом дослідження є процеси управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, науково-методичних положень та практичних рекомендацій щодо управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань застосовано загальнонаукові і спеціальні методи наукового дослідження: аналізу і синтезу – для уточнення понятійного апарату дослідження; компаративного аналізу – для виявлення особливостей та ієрархії взаємовідносин складових поняття «туризм сфери оздоровлення»; узагальнення та систематизації – для систематизації інфраструктурних компонентів туризму сфери оздоровлення; системного аналізу та синтезу – для розробки положень щодо управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення; системний і комплексний аналіз – для визначення тенденцій розвитку світового ринку оздоровчого туризму; розрахунково-аналітичні методи – для дослідження вітчизняного досвіду розвитку туризму в сфері оздоровлення; програмно-цільовий підхід – для формування положень щодо складання програми розвитку туризму сфери оздоровлення; економіко-математичні методи, методи інтегрально-бальної й рейтингової оцінки, метод попарних порівнянь Сааті – при удосконаленні теоретико-методичних засад та оцінці пріоритетності впливу факторів середовища; графічні й табличні методи – для наочного відображення матеріалів статистичних досліджень, візуалізації теоретичних та практичних положень.

Інформаційну базу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, фахівців-практиків з проблематики дослідження, дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Херсонській області, дані зарубіжної офіційної статистики, звіти міжнародних організацій, результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні науково-методичних положень та розробленні практичних рекомендацій щодо управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення.

Найбільш вагомими науковими результатами полягають у наступному:

удосконалено:

– науково-методичний підхід щодо управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення, що заснований на системному підході та відрізняється від існуючих урахуванням багатоаспектних управлінських впливів макро, мезо- і мікрорівня на ринок послуг туризму сфери оздоровлення, включенням принципів дослідження ринку туризму сфери оздоровлення, що пов'язані з особливостями управління розвитком туризму сфери оздоровлення, має інструменти аналізу з урахуванням специфіки різних ієрархічних рівнів, та передбачає функціонування механізму управління розвитком підприємств комплексу туризму сфери оздоровлення, який забезпечує оцінку пріоритетності впливу факторів середовища для наступного визначення альтернатив розвитку підприємств туристичного комплексу;

– механізм управління розвитком підприємств комплексу туризму сфери оздоровлення, який базується на послідовності формування практик управління, спрямованих на досягнення цільових кількісних і якісних показників розвитку підприємств комплексу туризму сфери оздоровлення, і на відміну від існуючих, враховує мотиви суб'єктів і об'єктів управління, за допомогою яких формується відповідальність за прийняття рішень щодо розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;

– інформаційно-аналітичне забезпечення розробки програми розвитку туристичного комплексу, відмінністю якого є сформований комплекс показників: обов'язкових, що відповідають національним пріоритетам; оціночних, для проведення оцінки соціально-економічної ефективності розвитку сфери туризму; цільових, що відображають ефективність взаємин між суб'єктами сфери туризму, що дозволяє забезпечити взаємозв'язок між

макро, мезо- і мікрорівнями управління для прийняття погоджених рішень при прогнозуванні розвитку сфери туризму;

– інтеграційний підхід до складання програми розвитку туризму сфери оздоровлення, який на відміну від існуючих, базується на комплексному врахуванні умов: наступності прийнятих програм, уніфікації й гармонізації програм розвитку туризму на всіх рівнях управління, у тому числі з урахуванням споживчих вподобань як вітчизняних, так і іноземних туристів, відповідності програм розвитку туризму як чинному законодавству, так і сучасним реаліям розвитку регіонального, національного й міжнародного туризму, що дозволяє оптимізувати процеси управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення;

набули подальшого розвитку:

– теоретичний базис дослідження, який базується на структурно-декомпозиційному аналізі поняття «туризм сфери оздоровлення» основою якого є компарація ознак ідентифікації понять «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм» та ієрархія їх взаємовідносин; що на відміну від існуючих, заснована на виділенні частки лікувальної складової в програмі оздоровлення, технології надання послуг в сфері оздоровлення та практиці здійснення туризму, що реалізуються відповідним інфраструктурним забезпеченням, та формує всі ознаки самостійного виду діяльності, який у загальному виді містить у собі ціль, засоби, процес і результат;

– систематизація інфраструктурних компонентів туризму сфери оздоровлення, орієнтованих на формування бажаних умов для виробництва й надання послуг оздоровлення, яка відрізняється від існуючих, поділом на фізичну інфраструктуру, ресурси природної інфраструктури, інфраструктуру гостинності, інформаційну інфраструктуру та інфраструктуру знань; врахування інфраструктури знань дозволяє формувати ефективні технології надання, практики здійснення і реалізації послуг туризму сфери оздоровлення;

– методичний інструментарій забезпечення розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, який на відміну від існуючих передбачає оцінювання розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення за напрямками соціально-економічного розвитку регіону, конкурентоспроможності регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, розвитку регіонального ринку туризму сфери оздоровлення, розвитку сукупності інфраструктурних об'єктів регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, негативного впливу на оточуюче середовище, врахування якого при розробці регіональних програм розвитку туризму сфери оздоровлення надає комплексне вирішення проблем регіону.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретико-методичні та прикладні положення дисертації доведені до рівня конкретних пропозицій і методичних розробок стосовно управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення, та впроваджені в діяльність ТОВ «АРТревел.кс» (довідка №163 від 24.04.2020 р.), Туристичного Клубу «Саквоаяж» (довідка №213/1 від 19.05.2020 р.), ФОП Чижова Т.В. «Аquavita» довідка №83/2 від 21.04.2020 р.), Лазурненській селищній раді Скадовського району Херсонської області (довідка №02-20/338 від 27.04.2020 р.), Скадовській міській раді Скадовського району Херсонської області (довідка №03-21/445 від 28.04.2020 р.).

Результати дослідження використовуються в організації навчального процесу Херсонського національного технічного університету при підготовці здобувачів першого (бакалаврського) рівня при викладанні дисциплін освітньо-професійної програми «Менеджмент готельного і туристичного бізнесу» спеціальності 073 «Менеджмент» «Організація і планування в туристичній сфері», «Валеологія і курортологія», «Туристична інфраструктура» (довідка №10-03/183 від 25.05.2020 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до управління розвитком туризмом сфери оздоровлення. Всі наукові результати,

викладені в дисертації, одержані автором особисто. З наукових праць, виданих у співавторстві, у роботі використані лише ті ідеї та положення, що складають його індивідуальний внесок. Особистий внесок у праці, які написані у співавторстві, наведено окремо.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати дисертаційної роботи доповідались на міжнародних і всеукраїнських конференціях, зокрема: *«Forsight-management: best world practice of development and integration of education, science and business»* (Тбілісі, 2017 р.), *«Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку»* (Одеса, 2017 р.), *«Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людиномірність, партнерство, кооперація»* (Полтава, 2017 р.), *«Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика»* (Полтава, 2018 р.), *«Україна – Бґларія – Европейски съюз: съвременно състояние и перспективи»* (Варна, 2018 р.), *«Застосування маркетингових технологій управління туристичними підприємствами в умовах сучасного бізнес-середовища»* (Херсон, 2018 р.), *«Modern Technologies of Education: the European Aspect»* (Люблін, 2019 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць, із них: 4 статті у фахових виданнях України, 1 стаття в періодичному науковому виданні інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 3 розділи у колективних монографіях, 7 тез за матеріалами конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 233 сторінки. Обсяг основного тексту дисертаційної роботи становить 204 сторінки. Перелік використаних джерел налічує 214 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ

1.1. Специфіка туризму сфери оздоровлення, його структуризація

Згідно даним Всесвітнього банку лише 15 % економічного росту країни формується матеріальними та фізичними ресурсами, 20 % – природним капіталом, а 65 % забезпечується за рахунок трудового, соціального капіталу. Тобто, головним фактором економічного розвитку є людський потенціал, збереження якого можливе за рахунок виходу на стандарти забезпечення послугами охорони здоров'я, що характерні для розвинених країн.

Дослідження провідних міжнародних організацій і великих промислових підприємств в області керування людським капіталом показують, що ефективність виробництва все більшою мірою починає залежати від стану здоров'я співробітників, яке суттєво впливає на мотивацію й ефективність їх діяльності, лояльність, швидкість реакції на позаштатні ситуації, адаптивність виконавців до нових завдань, продуктивність праці і т.д. Реалізація заходів щодо збереження професійного здоров'я працівників підприємств свідчить про розуміння роботодавцем значимості фактору здоров'я, оскільки всі пропущені співробітником через хворобу робочі дні й години дорого обходяться підприємствам і суспільству в цілому. Статистичні дослідження показують, що в країнах Європи кожний євро, що інвестований у програми здоров'я, дозволяє компаніям заощадити 3 євро в майбутньому [213].

Представлені в літературі результати теоретичного й емпіричного аналізу вказують на зв'язок між здоров'ям і рівнем національного доходу. Збільшення ресурсу «здоров'я», так само як і збільшення людського капіталу, являє собою як причину, так і наслідок економічного росту в державі.

Механізм впливу економічного росту на здоров'я населення представляється очевидним: підвищення рівня національного доходу потенційно визначає більш високий рівень витрат на охорону здоров'я, більш широкі можливості освіти й більш високу якість продуктів харчування [142, 170, 182, 189, 211].

В дослідженні Р. Новітт наведено результати взаємодії між здоров'ям і економічним ростом, які проявляються у наступному:

- підвищення продуктивності праці працівників у результаті поліпшення їх здоров'я;
- зниження норми амортизації сукупних здібностей у результаті подовження середньої тривалості життя;
- підвищення ефективності навчання й стимулювання інноваційних підходів як характерної риси для здоровіших людей [160].

За даними досліджень [185], у результаті реалізації рекреаційно-оздоровчих заходів збільшується середньорічна продуктивність праці від 0,2 до 0,5 % (залежно від галузі народного господарства), причому, у перший місяць після активного відпочинку в період відпустки продуктивність праці зростає на 15–25 %, надалі вона знижується й через 4–8 місяців досягає початкового рівня. Відповідно до результатів інших досліджень, у санаторно-курортній установі людина в 3–4 рази частіше й в 1,5–2 рази швидше відновлює працездатність. У результаті рівень захворюваності знижується в 2–4 рази [190].

Вигоди, отримувані бізнесом, підприємствами та організаціями від збереження професійного здоров'я являють собою не тільки передумови для збільшення продуктивності праці, поліпшення добробуту працівників, але й умови стійкого розвитку підприємств. Саме тому все більшу актуальність на промислових підприємствах, організаціях, установах здобувають питання організації процесів забезпечення здоров'я працівників в рамках робочого простору й за його межами. Значимість здоров'я на робочому місці й у неробочий час (в умовах повсякденного побуту) передбачає відновлення

працівників до наступного трудового процесу, стає об'єктом спеціальних досліджень у зв'язку з постійно зростаючими фізичними, психологічними й інтелектуальними навантаженнями, що характеризують сучасне виробництво, та вимагає відповідно збільшення зусиль на поточне відновлення здоров'я і його зміцнення в цілому.

У літературі присутній широкий перелік емпіричних даних, що відображають результати впровадження різних програм збереження здоров'я на підприємствах, які доводять зростання фізичної активності працівників у процесі їх реалізації залежно від поліпшення показників здоров'я та ін. У найбільш повному виді огляд отриманих результатів представлений у звіті ВОЗ (ВОЗ/БЕФ) від 2008 року. Також емпірично доведене, що в працівників зростає задоволеність від роботи, спостерігається більш висока працездатність протягом робочого дня, зростають продуктивність праці й заробітна плата, зменшуються помилки в роботі й знижується стрес. Однак, основні вигоди працівників аналізуються через призму таких показників, як ріст очікуваної тривалості життя або QALY (quality-adjusted life-year - показник змін у стані здоров'я, який використовується при прийнятті рішень про розподіл ресурсів в охороні здоров'я).

На рис. 1.1 систематизовані основні вигоди, одержувані на всіх основних ієрархічних рівнях суспільства, що виникають при реалізації програм здоров'я.

Стан здоров'я населення України вимагає підвищеної уваги суспільства. Відповідно до дослідження американського аналітичного журналу *The Daily Signal*, в 2016 році населення України скоротилося на 170 тисяч громадян, це фактично означає, що рівень смертності в країні в півтори рази перевищив рівень народжуваності [188]. Державна служба статистики України також наводить статистику: тенденція «повільної смерті» в Україні фіксується починаючи з 1993 року [32]. Більш коротка, в порівнянні з іншими розвиненими країнами, тривалість життя населення, висока

поширеність соціально значимих захворювань пояснює прагнення населення використати альтернативні можливості для поліпшення здоров'я.

Рис. 1.1. Вигоди ієрархічних рівнів суспільства, що виникають при реалізації програм здоров'я

Джерело: складено з використанням [201], [206]

Сьогодні здоров'я для кожної людини стало заставою повноцінного, щасливого й тривалого життя. Турбота про здоров'я, підвищення життєвої активності стали невід'ємною частиною сучасної системи цінностей. Зростає

кількість людей, що прагнуть підтримувати гарну фізичну форму, а при необхідності вчасно одержувати якісну медичну допомогу. Природно, з'являються соціальні суб'єкти, що надають оздоровчі, лікувально-реабілітаційні й медичні послуги. Територіальна локалізація залежить від природних, історико-культурних і соціально-економічних особливостей країн і територій [21].

Наведені дослідження дозволяють припустити, що більш масштабне впровадження різних форм відпочинку, зокрема, форм оздоровчо-лікувального відновлення, що реалізуватиметься в межах туризму в сфері оздоровлення, буде сприяти зниженню захворюваності, покращенню якості життя, зменшенню втрат по тимчасовій непрацездатності, підвищенню продуктивності праці та ін.

Сьогодні існує низка факторів, що стають поштовхом для розвитку внутрішнього туризму в сфері оздоровлення в Україні:

- скасування концепції безкоштовної медицини для населення;
- збільшення навантаження на систему охорони здоров'я в умовах зростання епідемій атипічної пневмонії, грипу, коронавірусної інфекції Covid-19;
- підвищення пенсійного віку населення;
- несприятливі тенденції в стані здоров'я населення;
- орієнтація на концепцію здорового способу життя;
- наявність різноманітних природних лікувальних ресурсів;
- наявність інфраструктури лікувально-оздоровчого туризму;
- традиції використання відпусток для оздоровлення.

Усвідомлення факторів, що впливають на розвиток туризму сфери оздоровлення, дозволяє сформулювати основні цілі його стратегічного розвитку:

- підвищення рівня здоров'я й тривалості життя населення, зниження смертності шляхом забезпечення широкого доступу до послуг оздоровчого туризму;

- підвищення якості життя населення;
- відродження в'їзного й внутрішнього масового туризму;
- просування вітчизняного оздоровчого туризму на світовий ринок, підвищення його конкурентоспроможності;
- розвиток спеціалізованих природно-рекреаційних територій, підвищення інтересу до місцевої культури;
- створення додаткових робочих місць;
- розвиток регіонів за допомогою збільшення кількості туристів.

Дослідницький інтерес до туризму в сфері оздоровлення має економічне і соціокультурне походження. У першому випадку туризм розглядається як сегмент ринку, у другому – як форма духовного й фізичного відтворення. Саме в цьому напрямку може будуватися концепція туризму в сфері оздоровлення.

За визначенням, прийнятим ООН в 1954 році, туризм – це активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межі постійного місця проживання [37].

Туризм як соціально-економічне явище стали розглядати після Гаазької міжпарламентської декларації по світовому туризму 1989 року, тобто, не тільки як подорожі осіб, але і як сферу послуг, що створює можливості для здійснення таких подорожей.

Найбільш поширеним є визначення туризму, що дає В. А. Квартальнов [47], який визначає його як тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни у вільний час із метою одержання задоволення й відпочинку, в оздоровчих, гостьових, пізнавальних або професійно-ділових цілях, але без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці.

Незважаючи на різноманітність трактувань туризму, як в офіційних документах [18, 87], так і в наукових дослідженнях [9, 29, 40, 45, 47, 63, 122], йому завжди приписується оздоровча функція.

Згідно із Всесвітньою організацією охорони здоров'я, здоров'я - це «ступінь, у якому індивідуум або група здатні реалізувати устремління й задовольнити потреби, а також змінити або впоратися з навколишнім середовищем. Здоров'я – це ресурс для повсякденного життя, а не ціль життя; це позитивна концепція, що підсумовує соціальні й особисті ресурси, а також фізичні можливості». В преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я надане поняття здоров'я як «стан повного фізичного, щирсердечного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби і фізичних дефектів» [88]. Грунтуючись на даному визначенні, можна дійти висновку, що оздоровлення, тобто заходи щодо підтримки здоров'я в повному благополуччі приведуть до попередження захворювань і продовженню активного довголіття людини.

Таким чином, туризм сфери оздоровлення характеризується можливістю реалізації цілей оздоровлення шляхом здійснення подорожі туристом у його вільний від роботи час та отримання комплексу послуг фізичного, духовного та соціального оздоровлення, що надаються у місцевості, що не пов'язана з місцем постійного проживання та має необхідний для цього комплекс туристичних ресурсів [197]. Складовими оздоровлення в туризмі є:

- фізичне оздоровлення, тобто забезпечення достатньої м'язової активності, яке сприятиме профілактиці захворювань, підвищенню імунітету й загального тонуусу організму;

- духовне оздоровлення, тобто забезпечення позитивних емоційних переживань від збільшення обсягу знань, розширення кругозору й діапазону соціокультурних знань;

- соціальне оздоровлення, тобто забезпечення відчуття цілісності свого внутрішнього світу, повноти власного буття.

Більша частина різних видів туризму є рекреаційною по своїй природі. Однак досить часто при класифікації туризму в якості його видів, пов'язаних з оздоровленням людини, він розглядається в окремих випадках як

лікувально-оздоровчий [3], в інших – як лікувальний [203], а в третіх – як медичний [153] або просто оздоровчий туризм [73]. Тому необхідно мати чітке розуміння сутності туризму в сфері оздоровлення й провести розмежування таких термінів, як «оздоровчий туризм», «лікувально-оздоровчий туризм», «лікувальний туризм», «медичний туризм» і показати їхній зв'язок або відмінності в організації діяльності. Уточнення поняття туризму сфери оздоровлення також необхідне для цілей:

- наукового вивчення (для поглибленого вивчення оздоровчого туризму необхідно знати, що мається на увазі під даним терміном і які аспекти життєдіяльності він охоплює);

- статистики (оцінити вплив туризму на економіку неможливо без розуміння того, які види діяльності слід відносити до туризму взагалі й до туризму сфери оздоровлення, зокрема);

- удосконалювання адміністративної й законодавчої діяльності в області туризму (у тому числі туризму сфери оздоровлення);

- розвитку економіки (туризм має мультиплікативний ефект і здатний генерувати прямі й непрямі доходи, які потім перерозподіляються з метою фінансування й розвитку інших видів економічної діяльності; дане положення слушне й для туризму в сфері оздоровлення).

Існує декілька аспектів у відсутності єдиного підходу до визначення аспектів туризму сфери оздоровлення:

- який з видів туризму – оздоровчий, лікувальний або медичний, можна віднести до профілюючого терміну;

- які істотні відмінності між типами туризму, пов'язаного зі здоров'ям, чи різні визначення виникли через неточність перекладу дефініції з однієї мови на іншу («Health tourism», «Wellness tourism», «Medical tourism», «Health-related tourism», «Medical travel», «Healthcare travel» та ін.);

- передумови для розвитку кожного окремого виду туризму, пов'язаного зі здоров'ям, і особливі ознаки їх становлення й розвитку.

Деякі підходи у трактуванні понять туризму, що пов'язаний з наданням оздоровчих послуг наведено у табл.1.1.

Таблиця 1.1

Визначення поняття «оздоровчий туризм»

Джерело	Трактування поняття «Оздоровчий туризм»	Основні положення
А. М. Ветитнев [19]	оздоровчий туризм, основною метою якого є відпочинок і відновлення фізичного й психологічного здоров'я	відпочинок і відновлення здоров'я
П. М. Каррера, Дж. Ф. Бриджес [141]	оздоровчий туризм - організована поїздка за межі постійного місця проживання з метою підтримки, поліпшення або відновлення здоров'я	підтримка, поліпшення або відновлення здоров'я
М. Борузжчак [140]	оздоровчий туризм - вид туризму, основною метою якого є поліпшення або збереження здоров'я	поліпшення, збереження здоров'я
W. Gartner, D. Willioams [151]	оздоровчий туризм – включає відпочинок, розважальні й освітні заходи, що відволікають від факторів роботи й дому, які використовують туристичний продукт і послуги, призначені для поліпшення й підтримки здоров'я й благополуччя клієнтів	поліпшення, підтримка здоров'я й благополуччя
S. Harahsheh [157]	оздоровчий туризм - поїздки для релаксації, відпочинку, насолоди, тобто відпочинок від щоденної напруги, відновлення на будь-якому курорті або спа без медичного й туристичного догляду при відсутності в туриста захворювань	відпочинок, відновлення
О. Blazevic [138]	оздоровчий туризм - комплексний туристичний продукт, який включає надання безлічі спеціалізованих послуг у поїздках, пов'язаних з необхідністю поліпшення здоров'я і якості життя	поліпшення здоров'я і якості життя
М. Lehman, Р. Kurečić [174]	оздоровчий туризм - специфічний напрямок туризму, який включає професійне й контрольоване використання природних лікувальних факторів і фізіотерапії для підтримки й поліпшення здоров'я і якості життя. При цьому виділяють три типи оздоровчого туризму: медичний туризм; оздоровчий туризм, заснований на лікувальних факторах; wellness -туризм	підтримка й поліпшення здоров'я і якості життя

Джерело: узагальнення власне з використанням [19, 138, 140, 141, 151, 157, 174]

Досліджені визначення оздоровчого туризму включають максимально широкий спектр понять, що мають відношення до діяльності, пов'язаної з наданням і споживанням послуг по відновленню, поліпшенню й збереженню здоров'я. Загальним для всіх визначень є розгляд їх змісту з погляду

використовуваних оздоровчих факторів, мотивації туристів і цілей поїздок. Разом з тим, де-які дослідники вважають, що відновлення, поліпшення й збереження здоров'я пов'язані з поняттями оздоровлення й лікування, та припускають, що їх здійснення може відбуватися як без медичного й туристичного догляду так і з професійним й контрольованим використання лікувальних факторів, формуючи лікувальний, медичний та wellness типи туризму.

Але категорії оздоровлення й лікування відрізняються наступними аспектами.

Оздоровлення - це комплекс впливів на організм із метою поліпшення самопочуття й зміцнення здоров'я, що виходять за рамки лікування.

Лікування - це комплекс заходів, спрямованих на полегшення, усунення симптомів і проявів діагностованих порушень життєдіяльності, нормалізацію порушених процесів життєдіяльності. Характерними ознаками лікування є:

- тренування функцій: лікування, цей такий вплив, який нормалізує функції організму. У загальному випадку лікувальний курс становить десять (і більше) сеансів;

- конкретність лікувального впливу: лікування проводиться для конкретної системи, відповідальної за конкретні функції організму.

Таким чином, оздоровлення відрізняється від лікування тим, що вплив виявляється на декілька або всі системи організму, воно не є вузько специфічним, тобто оздоровчий вплив набагато ширший, чим у лікування. Отже, підходи до організації подорожі, цілі, які переслідуються самими туристами та застосовувані методики одержання результату також будуть різні.

При цьому, оздоровчі тури тривають від семи днів, а лікувальні (медичні) (з урахуванням стану й самопочуття відпочиваючого) мають тривалість два - три тижні для отримання повного курсу лікування.

Наведений аналіз категорій дозволяє дійти висновку, що оздоровчий туризм є окремий тип туризму, що має свої особливості організації та реалізації.

Багато дослідників вважають, що оздоровлення здійснюється в основному практично здоровими людьми або такими, що мають невеликі відхилення від норми на будь-якому курорті або курорті без медичного спостереження. Тенденцією сьогодення в зростанні інтересу в туризмі до оздоровлення є стрімке збільшення такого сегмента, як Wellness-туризм. Головним мотивом і метою такого туризму є зміцнення й збереження здоров'я. Експерти відзначають, що він не тільки слугує профілактиці захворювань, але й сприяє гармонії й стійкості людини.

Підходи у трактуванні понять Wellness-туризму наведено в табл. 1.2.

Дослівний переклад слова Wellness - це «чудове самопочуття», відчуття щастя й повноти життя. Концепція Wellness заснована на чотирьох основних принципах: здорове харчування, регулярні помірні фізичні вправи, практика розумових тренувань, поінформованість про навколишнє середовище шляхом додання цінності природі і її продуктам. Тобто, у широкому змісті Wellness - це здоровий спосіб життя, це здоров'я тіла, розуму й душі, це філософія ставлення до обставин, оточуючих людей, до самого себе, це гармонія й упевненість. Wellness -послуги мають превентивну функцію, так як основна мета Wellness - це профілактика хвороби і нездужань, а також збереження фізичної та внутрішньої молодості. Оздоровчі послуги надають коригувальну дію на здоров'я. У цьому полягає основна відмінність Wellness-послуг від оздоровчих послуг. Англійською консультативною компанією ESPA, був виявлений максимальний набір послуг і склад приміщень Wellness-комплексів.

Основними функціональними групами приміщень є оздоровча, що включає в себе багатofункціональні процедурні кабінети, число яких варіюється в залежності від загальної місткості комплексу, а також приміщення, характерні для салонів краси, банно-купальна, представлена

лазнями, ваннами, душами і басейнами різних типів, а також рекреаційна, до складу якої входять кімнати відпочинку, релаксаційні приміщення, відкриті і закриті рекреаційні простори [147].

Таблиця 1.2

Трактування поняття «Wellness туризм»

Джерело	Трактування поняття	Основні положення
Secretariat UNWTO/ETC [208]	«Wellness туризм» - це вид туристичної діяльності, ціль якого - поліпшити й збалансувати всі основні сфери людського життя, включаючи фізичну, розумову, емоційну, професійну, інтелектуальну й духовну. Основною мотивацією для wellness-туриста є участь у профілактичних, проактивних заходах, що поліпшують спосіб життя, таких як фітнес, здорове харчування, розслаблення, догляд за тілом і лікувальні процедури.	профілактика, проактивні заходи, що поліпшують спосіб життя
К. Войт, Дж. Браун, Дж. Ховат [209]	«Wellness туризм» - сукупність всіх відносин, що виникають в результаті подорожі людьми, мотив яких повністю або частково зводиться до підтримання або пропаганди їхнього здоров'я та добробуту, а також тих, хто перебуває принаймні одну ніч на об'єкті, спеціально призначеному для поліпшення фізичного, психологічного, духовного та / або соціального добробуту людей.	підтримання здоров'я, поліпшення фізичного, психологічного, духовного та / або соціального добробуту людей
В. Н. Kim, А. Batra [173]	Wellness туризм - це форма туризму, заснована на особливому інтересі туристів, його переслідують винятково «здорові» люди, чия головна мета - збереження або зміцнення здоров'я. Він вважається підкатегорією оздоровчого туризму.	збереження або зміцнення здоров'я
Н. Mueller, E. L. Kaufmann [180]	«Wellness туризм» зміцнює й підтримує здоров'я, підкреслюючи цілісне здоров'я тіла, розуму й душі під час подорожей	зміцнення й підтримка здоров'я
Б. Ререр-Неш, М. Смитт, Г. Джакетт [191]	«Wellness» - запобігання проблем зі здоров'ям за допомогою власних сил без використання медикаментів	профілактика
Р. Erfurt-Cooper, М. Cooper [146]	Wellness-туризм - «спосіб життя, орієнтований на оптимальне здоров'я й самопочуття, при якому тіло, розум і дух інтегровані індивідом для того, щоб жити більш повним життям у людському і природному співтоваристві».	орієнтований на оптимальне здоров'я й самопочуття

Джерело: узагальнення власне з використанням [146, 173, 180, 191, 208, 209]

Як видно з наведених визначень, Wellness-туризм є різновидом оздоровчого туризму, має свій цільовий сегмент споживачів, який відрізняється мотивами подорожі. Мотиви споживачів послуг Wellness-туризму спрямовані, у першу чергу, на первинну профілактику захворювань, тоді як оздоровчий туризм включає профілактичні заходи другого й третього рівнів, а іноді навіть реабілітацію, що спрямована на запобігання прогресування вже існуючих захворювань або відновлення втраченого здоров'я. Ключовими технологіями реалізації Wellness-концепції є Spa- та Fitness-технології.

Поняття лікувальний, лікувально-оздоровчий туризм – охоплює традиційну, історично встановлену практику, що визначає мету подорожі. Тракткування понять «Лікувально-оздоровчий туризм» наведено в табл. 1.3.

Сучасний лікувально-оздоровчий туризм має на меті підтримку або поліпшення стану здоров'я й орієнтований на дестинації й об'єкти, що спеціалізуються на наданні лікувально-оздоровчих послуг. Ознакою лікувального туризму в зазначених його трактуваннях є комплексність обслуговування, тобто гармонічна комбінація програм по збереженню й зміцненню здоров'я. Основними характерними аспектами лікувально-оздоровчого туризму є: поліпшення здоров'я; гармонічна комбінація в складі курортного продукту лікувальних і оздоровчих послуг з досуговими й розважальними; особиста ініціатива туриста у формуванні своєї лікувальної програми й відповідальність за одержання даних послуг і їх ефект.

Поняття лікувально-оздоровчого туризму легітимізоване як окремий вид туристичної діяльності у вітчизняній законодавчій практиці. Але і тут існують певні суперечності у трактуванні змісту й сутності цієї категорії. Так, у Проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері туризму», зокрема, у Закон України «Про туризм» внесене наступне визначення лікувально-оздоровчого туризму: «лікувально-оздоровчий туризм – вид туризму, метою якого є лікування різних захворювань, профілактики захворюваності організму, відновлення та

оздоровлення організму в цілому, а також відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності (санаторно-курортний, рекреаційний, оздоровчий)».

Таблиця 1.3

Трактування поняття «Лікувально-оздоровчий туризм»

Джерело	Трактування поняття	Основні положення
К. Ріхтер [192]	лікувально-оздоровчий туризм - комбінація відпочинку й розваг, і індивідуальних, спрямованих на турботу про клієнта програм здоров'я.	відпочинок, розваги, програми здоров'я
А. В. Бабкин [8]	лікувально-оздоровчий туризм - діяльність, яка характеризується переміщенням резидентів і нерезидентів у межах або за межі державних кордонів на строк не менш 20 год і не більш 6 міс. в оздоровчих цілях, цілях профілактики різних захворювань організму людини. Лікувально-оздоровчий туризм оснований на курортології.	оздоровлення, профілактика різних захворювань
А. М. Ветитнев, А. С. Кусков [20]	лікувальний туризм - новий розділ курортної діяльності, у якому організація й робота санаторно-курортної галузі розглядається з погляду технології подорожі. Це досягається шляхом формування туристського продукту, в основі якого закладена лікувальна або оздоровча технологія, що поліпшує якість життя	поліпшення якості життя шляхом лікувальної або оздоровчої технології
Е. Л. Драчова, Ю. В. Забаєв, Д. К. Ісмаєв і ін [135]	лікувальний туризм здійснюється з метою зміцнення здоров'я й припускає перебування в санаторно-курортних установах	зміцнення здоров'я в санаторно-курортних установах
Х. Нарштедт [181]	лікувальний туризм включає відвідування бальнеологічних і інших курортів місцевими й іноземними туристами при зміні їх постійного місця проживання й надання їм оздоровчих програм під їхню особисту відповідальність і, як правило, шляхом оплати в приватному порядку.	здійснення оздоровчих програм на бальнеологічних й інших курортах
В. А. Набедрик [75]	лікувальний туризм - сукупність відносин і явищ, що виникають під час подорожі й перебування людей, основною мотивацією яких є обстеження, лікування й реабілітація організму, а також профілактика захворювань у місцевостях, відмінних від їхнього постійного місця проживання й привабливих необхідними для лікування й оздоровлення людини природними, матеріальними й людськими ресурсами.	обстеження, лікування й реабілітація організму, профілактика захворювань

Джерело: узагальнення власне з використанням [8, 20, 75, 135, 181, 192]

Відповідно до змін та доповнень Основ законодавства України про охорону здоров'я [82] «лікувально-профілактична допомога» змінена на «медичну допомогу». Необхідною умовою діяльності закладів охорони здоров'я, до яких належать санаторно-курортні заклади, є надання медичних послуг (медичного обслуговування). Водночас в нормативно-правових актах України з загальних питань організації туристичної діяльності також існують понятійні суперечності, щодо статусу осіб, на яких спрямоване лікувально-оздоровче обслуговування, а також щодо закладів, у яких воно здійснюється.

У Законах України «Про курорти», «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначено, що особи, які прибувають до санаторно-курортних закладів, вважаються не туристами, а хворими, а санаторно-курортні заклади, вважаються закладами охорони здоров'я, що надають лікувальні, профілактичні та реабілітаційні послуги хворим. [1; 82]. В той же час, згідно з міжнародною системою цілей туристичних поїздок, подорожі, що здійснюються з лікувально-оздоровчою метою, відносяться безпосередньо до туристичної сфери, а згідно з міжнародною класифікацією санаторії, профілакторії, пансіонати, будинки та бази відпочинку відносяться до категорії спеціалізованих засобів розміщення туристів. Наявна неточність між поняттями лікувально-оздоровчого туризму в окремих нормативно-правових актах не додає розуміння та перешкоджає розвитку даної сфери туризму в Україні.

Лікувальний туризм виступає як розділ санаторно-курортної діяльності.

Визначення інфраструктурних компонентів курортної діяльності вперше було представлено в роботах С. І. Ожегова: «... курорт – це місцевість з природними лікувальними засобами (мінеральними джерелами, грязями та ін.) і з санаторіями для лікування» [80].

Словник термінів та понять з економічної і соціальної географії України курорт надає визначення курорту, як «місце з природними

лікувальними засобами (мінеральними джерелами, сприятливим кліматом, лікувальними грязями тощо), де є спеціальні установи та споруди для лікування й відпочинку хворих [113, с. 36].

С. М. Омелянець зазначає, що курортом називається місцевість, що володіє природними цілющими властивостями, які використовуються для лікування мінеральними джерелами, лікувальними грязями або особливими кліматичними умовами (моря, озера, гірські ландшафти, лісові масиви, степи або умови пустельного клімату) [81].

Ю. Ф. Волков вважає, що курорт відрізняється від лікувально-оздоровчої місцевості тим, що на його території розміщено об'єкти інфраструктури, що допомагають повною мірою використовувати природні лікувальні ресурси [24].

У Законі України «Про курорти» курорту надано більш загальне поняття: «курорт - освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні» [1].

Аналіз наведених трактувань терміну «курорт» дозволяє дійти наступних висновків: курорт – це місце, місцевість, територія з певною інфраструктурою, наявними особливими природними властивостями, які використовуються для лікування медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації.

Складовою санаторно-курортної діяльності також є поняття «санаторій». Згідно Закону України «Про курорти» «санаторно-курортні заклади - це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують подання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів [1].

В «Загальному положенні про санаторно-курортний заклад» санаторно-курортні заклади визначені, як «заклади охорони здоров'я, що забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів із застосуванням методів санаторно-курортного лікування» [4].

З даного визначення слідує, що санаторно-курортний заклад представляє собою медичний заклад, що функціонує з метою надання послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру. Отримання належного ефекту потребує застосування методів санаторно-курортного лікування.

Організація лікувально-оздоровчого туризму в нашій країні позиціонується як взаємодія санаторно-курортних закладів, туристичних компаній і споживачів послуг лікувально-оздоровчого туризму. У наданні цих послуг розширюється рекреаційна складова за рахунок реабілітаційної, що може знизити відновлюючий ефект даного виду туризму.

Існує ще одна сучасна концепція, що пов'язана з наданням оздоровчих послуг - медичний туризм. Споживачами послуг медичного туризму є захворілі люди з метою лікування наявної патології або для іншого медичного втручання, які самостійно або за допомогою туристичного оператора звертаються за кваліфікованою клінічною допомогою в спеціалізовані медичні заклади. Наявність медичного діагнозу, який потребує подальшого підтвердження, діагностики та лікування медичними процедурами є основою для вибору послуг медичного туризму.

Виділяють чотири основні спонукальні мотиви медичного туризму [67]:

- низька вартість;
- сучасні медичні технології;
- висококваліфікована медична допомога;
- часовий фактор (при довгому очікуванні медичного лікування у своїй країні).

Деякі визначення поняття «медичний туризм наведені в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Трактування поняття «Медичний туризм»

Джерело	Трактування поняття	Основні положення
Global Spa Summit [143]	медичний туризм – це поїздки з метою лікування в клініці з оптимальними цінами і якісним лікуванням і сервісом.	лікування в клініці
Е. В. Печериця [97]	медичний туризм – це подорож людей у своїй країні або за її межами з метою одержати той або інший вид медичних послуг високого рівня за доступною ціною	одержання медичних послуг
J. N. Goodrich, G. E. Goodrich [155]	медичний туризм включає «зусилля з боку туристичного об'єкта (наприклад, готелю) або пункту призначення (наприклад, Баден, Швейцарія) по залученню туристів шляхом спеціального просування своїх медичних послуг; може включати медичні огляди кваліфікованих лікарів і медичних сестер на курорті або в готелі, спеціальні дієти, голковколювання, трансквітальні ін'єкції, вітамінні комплекси, спеціальні медичні процедури для різних захворювань, таких як артрит, і трав'яні засоби»	медичні огляди, лікування й профілактика
Асоціація медичного туризму (МТА) [108]	медичний туризм має на увазі, що людина, що живе в одній країні, відправляється в іншу за якою-небудь медичною допомогою	медичне обслуговування
М. Bookman [139]	медичний туризм являє собою систему відносин у процесі відтворення медичного середовища й індустрії гостинності (поєднаних у єдину систему інфраструктурою різних ринків), а також медичного продукту в рамках національних і світового ринків, який припускає переміщення індивіда або групи людей з метою задоволення їх потреб в одержанні широкого спектру медичних послуг (комплексу планових процедур і/або складних спеціалізованих операцій), а також переміщення медичного персоналу (лікарів), діагностичного й операційного встаткування.	одержання широкого спектра медичних послуг

Джерело: узагальнення власне з використанням [97, 108, 139, 143, 155]

Медичний туризм найбільше ототожнюють із лікувальним туризмом, хоча характер медичного втручання в кожному із цих видів туризму різний. Більше того, медичний туризм є продуктом взаємодії інституту медицини і соціокультурного комплексу туризму. Із цим пов'язаний й розподіл ролей

агентів медичного туризму - лікарів і туроператорів. Посилення ролі туроператорів веде до розширення комерціалізації даного виду туризму й, отже, до зниження якості надання медичних послуг. Посилення ролі лікарів підвищує якість надання медичної допомоги, але не завжди дозволяє зберегти високий рівень туристичного сервісу.

Наведені поняття «медичного туризму» свідчать, що це сфера діяльності, яка безпосередньо пов'язана з найвищими людськими цінностями – здоров'ям і життям, тому суб'єктами-організаторами даної діяльності повинні бути професіонали - медичні робітники, але на даному етапі розвитку ними є непрофесіонали – туристичні оператори. Таке протиріччя віддзеркалює незрілість медичного туризму і як медичної діяльності, і як туристичної діяльності. На нашу думку, медичний туризм поступово перетворюється в особливий вид туристичної діяльності, який відрізняється суто клінічною складовою.

З погляду надання послуги медичний туризм припускає ускладнення комплексу надаваних туристичною фірмою послуг, тому що крім звичайного пакета послуг (розміщення, харчування, авіаквитки, залізничні квитки, трансфер та ін.) виникає необхідність ув'язування термінів надання медичних послуг з установою охорони здоров'я, а також надання особливих умов по розміщенню й харчуванню.

Розмежуємо поняття «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм» взявши за основу низку ознак, які дозволять виділити особливості властиві тільки окремій категорії.

На наш погляд, досліджувані види туризму повинні відрізнятися структурою пропонованого туристичного продукту, а також урахувати пріоритети вибору споживачів.

В Законі України «Про туризм» [3] під туристичним продуктом розуміється «попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги

перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)».

Погодимося з думкою А.Д. Чудновского, який спираючись на дослідження багатьох науковців, пропонує структурувати туристський продукт у вигляді «сукупності певної кількості і якості товарів і послуг, а також знань і вмінь персоналу організацій, які обслуговують туристів, необхідних для задоволення їх пізнавальних або рекреаційних потреб в тому чи іншому туристському регіоні, заснованих на використанні місцевих туристично-рекреаційних ресурсів» [126].

На рис. 1.2 наведено низку ознак за якими пропонується розмежування поняття «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм».

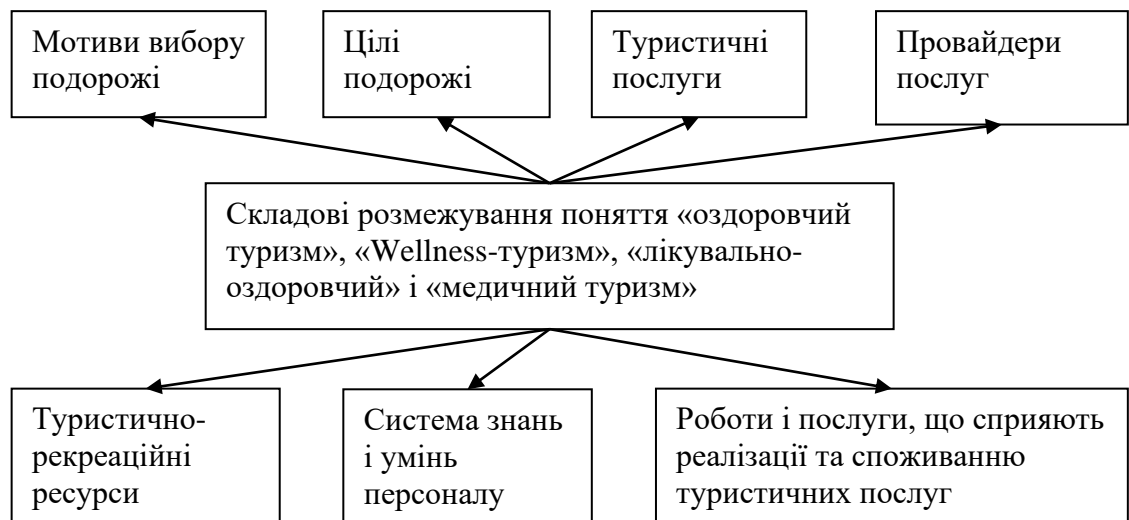

Рис. 1.2. Ознаки розмежування видів туризму на основі пріоритетів вибору споживача
Джерело: власна розробка

Основою та пріоритетом вибору туристом послуги оздоровчого, лікувально-оздоровчого, медичного туризму або послуг «Wellness-туризму» є мотивація, яка формує поведінку туриста в якості споживача в залежності від його індивідуальних фізіологічних і психологічних особливостей, системи

поглядів, цінностей і та ін. Мотивація дозволяє відповісти на головне питання – чому туристи подорожують. Мотивація споживача послуг оздоровчого, лікувально-оздоровчого, медичного туризму або послуг «Wellness-туризму» являє собою багатокомпонентний комплекс відчуттів і бажань щодо зміцнення, покращення, збереження, реабілітації й профілактики здоров'я, що значною мірою впливає на механізм і результат прийняття туристом остаточного рішення.

В межах даного дослідження пропонуються наступне трактування понять:

- зміцнення здоров'я – включає широкий спектр соціальних і екологічних заходів, які направлені на охорону і покращення стану здоров'я окремих людей, покращення якості їх життя внаслідок корекції і профілактики першопричин поганого здоров'я, а не просто лікування хвороби[165]. Тобто, це процес, що дає можливість людям впливати на своє здоров'я і покращувати його;

- поліпшення здоров'я – будемо розглядати як позитивні зміни основних показників стану здоров'я людини. Неодмінними умовами і передумовами поліпшення і збереження здоров'я є мир, кров, освіта, їжа, заробіток, стабільна екосистема, стійкі ресурси, соціальна справедливість і рівність [84];

- профілактика – система заходів медичного й немедичного характеру, спрямована на попередження, зниження ризику розвитку відхилень у стані здоров'я й захворювань, на запобігання або вповільнення їх прогресування, зменшення їх несприятливих наслідків [104];

- реабілітація – відновлення або компенсація порушених функцій і працездатності людини. Медична реабілітація - система лікувальних заходів, які спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму і здійснюються з метою забезпечення повернення особи до нормальної життєдіяльності, профілактики ускладнень і рецидивів захворювання [97].

Між мотивами й цілями вибору подорожі існує певний зв'язок. З одного боку, мотиви і ціль примушують туриста до вибору подорожі, визначають її зміст й способи виконання, а з іншого - вони й формуються в процесі вибору, під впливом умов, у яких він відбувається. У процесі вибору подорожі виникають і розвиваються нові потреби й інтереси, переконання.

Надання туристичних послуг пов'язане з туристичним обслуговуванням, тобто сукупністю видів діяльності, що забезпечують туристам різні зручності при покупці й споживанні послуг і товарів під час подорожі й перебування поза постійним місцем проживання. Туристичне обслуговування носить одночасно комплексний і специфічний характер. Комплексність припускає задоволення потреб туриста, що перебуває в подорожі, специфічність визначається тим, що його організація й структура принципово відрізняються від обслуговування в місцях постійного проживання туристів. Рівень комплексності й специфічності - один з найважливіших критеріїв якості обслуговування туристів.

До туристичних послуг у сфері оздоровлення в контексті даного дослідження відносяться послуги: по розміщенню туристів; переміщенню туристів із країни (місця) постійного місця проживання в країну (місце) тимчасового перебування й назад; забезпечення туристів харчуванням; перевезенню туристів від місця їх прибуття в країну (місце) їх тимчасового перебування до місця розміщення й назад (трансфер), а також по будь-яким іншим перевезенням в межах країни (місця) тимчасового перебування, передбаченим умовами подорожі; по задоволенню культурних потреб туристів (екскурсії, відвідування театрів, концертних залів, музеїв, картинних галерей, пам'ятників історії й культури, парків, заповідників, фестивалів, спортивних змагань і т.д.); засобів зв'язку (користування Інтернетом, міжміським і міжнародним зв'язком, факсом); організаційні (оформлення паспортів, віз, страхування, надання гідів, перекладачів і т.д.); торговельних підприємств як загального, так і спеціального призначення (продаж сувенірів, подарунків, листівок і т.п.); посередницькі (бронювання місць у

готелях, квитків на різні види транспорту, відправлення й доставка кореспонденції, придбання подарунків, сувенірів); побутові (ремонт одягу, взуття, хімчистка, прокат і т.п.); оздоровчі (користування басейнами, спеціальним устаткуванням і т.д.) [126].

Провайдери, постачальники послуг в сфері оздоровлення підсилюють унікальну природну складову й на цій основі розширюють надання послуг початкового рівня. У якості постачальників будемо розглядати кінцевих сервісних провайдерів типових туристичних продуктів, тобто маються на увазі типові для туризму види діяльності: розміщення; громадське харчування; транспорт; діяльність, пов'язана з наданням послуг у культурній області, спортивних і рекреаційних послуг; роздрібна торгівля характерними туристськими товарами; а також інші типові види діяльності в туризмі (за винятком діяльності туристичних агентств і інших організацій, що займаються бронюванням).

Провайдери або забезпечують споживачів туристськими послугами відповідно до їхніх вимог, або допомагають їм зробити вибір при організації подорожі.

Під туристично-рекреаційними ресурсами у загальному значенні розуміють сукупність природних і штучно створених людиною об'єктів, придатних для створення туристського продукту. Поступове зміщення акцентів у сприйнятті туризму як індустрії національної економіки, а не тільки як соціально-культурного явища у житті суспільства, збільшення туристських потоків, сприяло тому, що поняття «туристично-рекреаційні ресурси» почало охоплювати будь-які об'єкти (природні, соціокультурні, історичні, архітектурні, соціально-економічні та ін. в залежності від думки конкретного автора), функціонування яких спрямоване на максимальне задоволення запитів туристів. Туристичний продукт туризму в сфері оздоровлення є результатом поєднання туристичної, оздоровчої та соціально-культурної діяльності, що потребує постійних міжгалузевих взаємодій, в яких приймають участь суб'єкти туристичної індустрії та діяльності

пов'язаної з забезпеченням фізичного, духовного та соціального оздоровлення. Тому означені види діяльності, отримувані результати, а також використовувані технології стають туристичними ресурсами туризму в сфері оздоровлення. Більше того, з впровадженням інновацій і переходом до цифрової економіки відбувається поступова трансформація сутності і значущості самих туристично-рекреаційних ресурсів. Один з найбільш важливих факторів успіху в туризмі оздоровчої сфери – це спеціалізація в сфері специфічних туристично-рекреаційних ресурсів, яка обумовлена комплексом місцевих унікальних природних факторів. Саме спеціалізація в сфері специфічних туристично-рекреаційних ресурсів дозволяє багатьом курортам бути автентичними й здобувати унікальний профіль, відмітною основою якого є набір унікальних природних факторів.

Під системою знань і вмій персоналу в організаціях туризму будемо розуміти накопичені й отримані в процесі діяльності пов'язаної з оздоровленням професіоналізм кожного співробітника, власні технології рекреативно-оздоровчої, реабілітаційної й туристичної спрямованості, продукція оздоровлення, інтелектуальна власність організації щодо оздоровчої діяльності, результати власних розробок і досліджень та ін. Особлива роль при цьому приділяється саме професіоналізму працівників у сфері рекреації й туризму в силу того, що саме трудові ресурси виступають визначальним фактором конкурентоспроможності підприємств даної сфери. Професійна підготовленість працівника в сфері туризму пов'язаного з оздоровленням розглядається як комплекс індивідуальних властивостей особистості, що дозволяє використовувати набуті знання, уміння, практичні навички й особистісні властивості (інтелектуальні, комунікативні, психічні, емоційні, фізичні) для ефективного вирішення ситуацій (проблем, завдань) професійної діяльності.

Роботи й послуги, що сприяють реалізації та споживанню туристичних послуг оздоровлення - це будь-які види діяльності підприємств туристської індустрії й суміжних галузей, прямо або опосередковано спрямовані на

задоволення потреб туристів у процесі туризму, однак не стосовні до типових туристських послуг оздоровлення. Ці нетипові туристські послуги й види діяльності сприяють споживанню типових туристських послуг оздоровлення і включають: послуги фінансової й банківської сфери (наприклад, обслуговування кредитних карт світових платіжних систем), інформаційних систем, комунально-побутові, страхування, охорони, прокату спортивного інвентарю і ін.

Характеристику ознак, які дозволять ідентифікувати поняття «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм» незважаючи на їх суміжні поняття наведено в табл.1.1.

Таблиця 1.5.

Ознаки розмежування поняття «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», лікувальний і медичний туризм

Ознака	Оздоровчий туризм	Wellness-туризм	Лікувальний туризм	Медичний туризм
Мотивація	Загальне зміцнення, поліпшення здоров'я, відновлення після захворювань або операцій;	Профілактика та збереження душевного здоров'я, досягнення гармонійного стану душі і тіла;	Зміцнення й профілактика здоров'я;	Отримання недоступного медичного обслуговування, скорочення часу очікування призначеної операції;
Цілі вибору подорожі	Поліпшення фізичного і психологічного стану, профілактика хвороби та підтримка здоров'я без застосування арсеналу клінічної медицини, а з використанням властивостей природних ресурсів;	Зняття стресу, відпочинок, формування здорового способу життя;	Усунення симптомів і проявів діагностованих порушень життєдіяльності, нормалізація порушених процесів життєдіяльності, отримання конкретних видів спеціалізованого лікування;	Діагностика захворювань та психофізичного стану, поліпшення, реабілітація або відновлення здоров'я шляхом медичного втручання, отримання інвазивних, діагностичних чи інших медичних послуг;
Туристичні послуги	Поєднання оздоровчих послуг (користування басейнами, спеціальним устаткуванням і т.д.) і послуг	SPA-послуги - оздоровлення з використанням природних і штучних чинників, з переважанням водних процедур; Wellness-послуги -	Послуги комплексного санаторно-курортного лікування	Послуги вузько направлених видів медико-реабілітаційної допомоги

Ознака	Оздоровчий туризм	Wellness-туризм	Лікувальний туризм	Медичний туризм
	відпочинку - задоволення культурних потреб туристів;	підтримка і збереження душевного і фізичного здоров'я, позбавлення від стресів, досягнення гармонійного стану душі і тіла; Fitness-послуги - інтенсивні тренування, тематичні заняття і здорове харчування		
Провайдери оздоровчих послуг	Курортні та оздоровчі організації, будинки (бази) відпочинку, пансіонати, а також інші організації, одним із видів яких є оздоровлення населення	Курортні та оздоровчі організації	Санаторно-курортні комплекси	Організації охорони здоров'я, клініки, медичні центри
Специфічні туристично-рекреаційні ресурси	Природні (клімат, лікувальні води та грязьові ванни), фізичні вправи, дієта ресурси	Аюрведичні практики, ароматерапія, прийоми психологічного розвантаження, термальні та мінеральні води	Природні лікувальні ресурси (термомінеральні джерела, соляні озера, грязьові піски), кліматична терапія	Технологічна медицина для проведення операцій, і реабілітації та ін.
Система знань і вмінь персоналу	Фахівці широкого профілю в області рекреації й оздоровчого туризму	Фахівці з медичною освітою і зі спеціалізацією по напрямкам Wellness, SPA, Fitness, які мають набір знань в області психо-соматичних і ментальних аспектів, медицини, масажу, косметології.	Висококваліфікований медичний персонал, який повинен уміти використовувати всі види лікувального впливу фізіотерапевтичними методами, алопатичними засобами	Професійний медичний персонал зі знанням іноземних мов; менеджери - консультанти по медичному продукту
Роботи й послуги, що сприяють реалізації та споживанню туристичних послуг	Прокат спортивно-оздоровчого інвентарю; поставка товарів та послуг культурно-розважального призначення; послуги індустрії розваг	Прокат спортивно-оздоровчого інвентарю; поставка товарів та послуг культурно-розважального призначення;	Направлення або призначення лікаря; поставки товарів медичного призначення, фармацевтичних засобів	Направлення або призначення лікаря; спеціалізовані послуги моніторингу пацієнтів після медичного втручання; прокат реабілітаційного інвентарю; поставки товарів медичного призначення, фармацевтичних засобів

Джерело: узагальнення власне

Представлена компарація ознак ідентифікації понять «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм» дозволяє виділити форми туризму в сфері оздоровлення за пріоритетом у виборі споживачем в частині лікувальної складової програми оздоровлення (мотивація та цілі вибору подорожі), технологіями надання послуг (туристичні послуги, провайдери оздоровчих послуг, система знань і умінь персоналу) та практиками здійснення туризму (туристично-рекреаційні ресурси, роботи й послуги, що сприяють реалізації та споживанню туристичних послуг) (рис.1.3).

Рис. 1.3. Структура туризму сфери оздоровлення

Джерело: власна розробка

Як видно з рис. 1.2, туризм в сфері оздоровлення включає два напрями реалізації послуг оздоровлення: оздоровчо-профілактичний та оздоровчо-лікувальний. Розмежування напрямів здійснюється за часткою лікувальної складової в бажаній програмі оздоровлення.

Оздоровчо-профілактичний напрям охоплює оздоровчий туризм і Wellness – туризм. Оздоровчо-лікувальний напрям містить лікувальний і медичний туризм. Види туризму в сфері оздоровлення - оздоровчий туризм, Wellness – туризм, лікувальний і медичний відрізняються технологіями надання послуг.

Практика здійснення туризму виражається у різноманітних формах. Формами здійснення оздоровчого туризму є неструктуровані форми рекреації, асоційовані зі здоров'ям (походи, спортивно-туристичні подорожі, морські подорожі та ін.), що культивуються в даній місцевості на основі автентичного, або місцевого досвіду.

Здійснення Wellness – туризму відбувається з використанням SPA–технологій, талассо-терапії, йоги, аюрведичних практик, акупунктури, медитації, дієт, Fitness, подорожей, скандинавської ходьби та ін.

Лікувальний туризм реалізується в санаторно-курортних закладах з використанням методів санаторно-курортного лікування.

Медичний туризм реалізується за допомогою клінічної практики: в умовах стаціонару - пацієнтові надається комплексна медична послуга в умовах медичного закладу (такі пацієнти називаються inpatients); або в амбулаторному режимі - у медичному закладі пацієнт одержує тільки необхідні медичні послуги (такі пацієнти називаються outpatients).

Таким чином, специфічна частина туристичної діяльності, яка об'єднує такі видові категорії, як: «оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм» та реалізується з використанням окремих елементів туристичної інфраструктури за пріоритетом у виборі споживачем в частині лікувальної складової програми оздоровлення (мотивація та цілі вибору подорожі), технологіями надання

послуг (туристичні послуги, провайдери оздоровчих послуг, система знань і умінь персоналу) та практиками здійснення туризму (туристично-рекреаційні ресурси та роботи й послуги, що сприяють реалізації та споживанню туристичних послуг) на основі автентичного, або місцевого досвіду розуміється нами як туризм в сфері оздоровлення.

В доповнення до наведеної структури туризму сфери оздоровлення видається доречним авторське уточнення туризму сфери оздоровлення, яке полягає в наступному: туризм сфери оздоровлення характеризується можливістю реалізації цілей оздоровлення шляхом включення лікувальної складової в програму оздоровлення при здійсненні подорожі туристом у його вільний від роботи час і отримання комплексу послуг фізичного, психологічного, духовного та соціального оздоровлення за спеціальними технологіями надання послуг та практиками їх здійснення на основі автентичного, або місцевого досвіду, що надаються у місцевості, що не пов'язана з місцем постійного проживання та має необхідний для цього комплекс рекреаційних, оздоровчих і лікувально-медичних ресурсів.

Необхідно також відмітити, що туризм в сфері оздоровлення, ринок якого представляє складну комбіновану структуру з точки зору спрямованості і особливостей формування пропозиції та попиту, має певні особливості. Так, з одного боку, в основі туризму в сфері оздоровлення лежить потреба споживача у необхідності отримання певного комплексу оздоровчих послуг, які він через певні причини, як особистісного (особистісні, психологічні аспекти поведінки) так загального (економічні, соціальні аспекти) характеру не бажає придбати в регіоні, що пов'язаний з місцем постійного проживання, що мотивує його для здійснення подорожі в іншу місцевість для оздоровлення. З іншого боку, в сучасних реаліях, туризм в сфері оздоровлення є складовою частиною індустрії туризму і повинен знаходитися у прямій взаємодії і з іншими видами туризму, і з сегментами, що пов'язані з забезпеченням безперебійного функціонування об'єктів туристичної інфраструктури.

Тобто, у першому випадку туризм в сфері оздоровлення має ознаки класичного туризму, і потребує класичних інструментів державної підтримки і стимулювання розвитку внутрішнього туризму в сфері оздоровлення з метою забезпечення доступу всіх громадян країни до якісних і безпечних послуг, створення сприятливих умов для зростання в'їзного оздоровчого туризму, популяризації туризму в сфері оздоровлення і його пріоритетності по відношенню до інших видів туристичної діяльності.

В іншому випадку туризм в сфері оздоровлення повинен мати тісні партнерські і коопераційні взаємозв'язки з іншими суб'єктами туристичного ринку з метою максимального задоволення різноманітних запитів власних споживачів.

Партнерські взаємини реалізуються установами, що виявляють медичні послуги, які можуть рекомендувати для туристів (пацієнтів) і осіб, що їх супроводжують, вибір засобів розміщення, гарантуючи відповідний рівень якості сервісу готельних послуг.

Коопераційна взаємодія здійснюється підприємствами й організаціями, що мають приналежність до індустрії туризму, й перебувають у територіальній близькості, що сприяє реалізації комплексних програм туризму в сфері оздоровлення.

Проведене дослідження дозволяє дійти наступних висновків щодо основних організаційно-економічних особливостей туризму в сфері оздоровлення:

- у порівнянні з багатьма іншими видами туризму (рекреаційний, культурно-пізнавальний, спортивний і т.д.), туризм у сфері оздоровлення являє собою відносно новий сегмент індустрії, основою якого є частка лікувальної складової в програмі оздоровлення;

- туризм у сфері оздоровлення представляє об'єднання незалежних учасників туристичного і інших ринків з тісними партнерськими і коопераційними взаємозв'язками (засобів розміщення, підприємств громадського харчування, лікувально-оздоровчих установ, медичних

організацій, компаній, що здійснюють туроператорську і турагентську діяльність, організацій індустрії дозвілля й розваг, освітніх і науково-дослідних організацій та ін.), мета діяльності яких збільшення туристичного потоку;

- для забезпечення стійкого росту й задоволення запитів споживачів з урахуванням нових умов економіки вражень необхідні оптимальні організаційно-економічні механізми взаємодії із суміжними галузями національної економіки;

- туризм у сфері оздоровлення, у зв'язку з його соціальною значимістю й підвищеними вимогами до організації процесу надання послуг, потребує державної підтримки і стимулювання розвитку як на регіональному (формування цільових програм розвитку туризму, створення сприятливого економічного середовища функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечення умов розвитку туристичного середовища), на національному (формування нормативно-правового забезпечення функціонування й визначення рівня відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності), так і на міжнародному рівні (єдині підходи до якості надання послуг і рівню обслуговування туристів) з метою забезпечення доступу всіх громадян країни до якісних і безпечних послуг, створення сприятливих умов для зростання в'їзного оздоровчого туризму, популяризації туризму в сфері оздоровлення і його пріоритетності по відношенню до інших видів туристичної діяльності;

- в умовах посткризового періоду, викликаного негативним впливом поширення коронавірусної інфекції в сучасному світі необхідний пошук нових драйверів росту туризму в сфері оздоровлення.

1.2. Умови, що визначають розвиток туризму сфери оздоровлення

Всебічне вивчення трактувань терміну «розвиток» свідчить про те, що поняття «розвиток туризму в сфері оздоровлення» залишається неконкретизованим, тому доцільно провести аналіз підходів до визначення даних термінів (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Аналіз термінів «розвиток»

Поняття	Сутність
Б. Карлоф і С. Седерберг [46, с.98].	розвиток – зміна стану; звичайно це поняття використовується для позначення переходу з одного стану в інший, який вважається кращим, більш ефективним і доцільним для діяльності .
О. Гапоненко і А. Пакрухіна, [28, с.98].	розвиток - це рух вперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюція, поліпшення, удосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення
Р. Акофф [7, с.98].	розвиток – придбання потенціалу для поліпшення, а не саме реальне поліпшення якості або рівня існування
Й. Шумпетер [134, с.98].	розвиток являє собою зміну траєкторії руху, зсунення стану рівноваги, перехід економічної системи від заданого на певний момент часу центру рівноваги до іншого, постійна адаптація економіки до мінливого центру рівноваги, здійснення нових комбінацій факторів виробництва, здійснення інновацій.
Л. Мельник [71, с.98].	розвиток - це необоротна, направлена, закономірна зміна системи на основі реалізації внутрішньо властивих їй механізмів самоорганізації
Ф. Туктарова [123, с.98].	розвиток – це реалізація нових цілей, цілеспрямованість змін; розвиток – це процес адаптації до навколишнього середовища; розвиток – це суперечності системи; розвиток – це прогрес, або ускладнення системи, або еволюція
В. Пономаренко, О. Тридід, М. Кизим [96, с.98].	розвиток - процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується ефективність функціонування та стійкість до дестабілізуючого впливу зовнішнього середовища [182, с.62].
О. Раєвнева [100, с.98].	розвиток - «унікальний процес трансформації відкритої системи у просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей її існування, шляхом формування нової дисипативної структури і переведенням її в новий аттрактор (напрямок) функціонування».

Джерело: складено з використанням [7, 46, 71, 96, 100, 123, 134].

Аналіз трактувань терміну «розвиток» дозволяє стверджувати, що процес розвитку пов'язаний з цілями розвитку як самої соціально-економічної системи, так і її середовища, при цьому одна ціль розвитку має

змінюватися іншою як тільки з'являються нові потреби середовища, або нові способи задоволення потреб середовища, що характеризується переходом від одного стану рівноваги до іншого стану і перешкоджає прояву суперечностей у системі. В межах здійснюваного дослідження пропонується наступне визначення категорії «розвиток туризму в сфері оздоровлення»: це цільовий комплексний процес кількісної та якісної зміни показників туризму в сфері оздоровлення, які формуються в результаті задоволення потреб споживачів, та сприяють збалансованому і стабільному розвитку регіону туристичної дестинації.

Запропоноване в п. 1.1 визначення туризму в сфері оздоровлення має всі ознаки самостійного виду діяльності, який у загальному виді містить у собі ціль, засоби, сам процес і результат. Ознаками туризму в сфері оздоровлення як самостійного виду діяльності є:

- цільове призначення. Ціллю даного виду діяльності є – надання послуг, пов'язаних з оздоровленням, профілактикою або лікуванням захворювань при здійсненні подорожі туристом у його вільний від роботи час (залежно від вибору частини лікувальної складової програми оздоровлення формується напрямок оздоровлення);

- ресурсна база – для реалізації цільової спрямованості туризму в сфері оздоровлення використовуються рекреаційні (природні, історико-культурні, лікувальні (мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами [1])) ресурси, які можуть викликати позитивні зрушення в стані здоров'я людини;

- спеціалізована інфраструктура – туристи, обираючи програму оздоровлення з певною часткою лікувальної складової розраховують на наявність специфічної медичної матеріально-технічної бази для проведення операцій, реабілітації, наступного моніторингу; для надання якісних послуг оздоровлення персонал також використовує обладнання для підтримки

зв'язків зі своїми партнерами і зацікавленими сторонами для здійснення телеконсультацій для повторних відвідувань і т.д.;

- кадрове забезпечення – у туризмі сфери оздоровлення потрібна наявність не тільки фахівців широкого профілю в області рекреації, але й висококваліфікованого медичного персоналу зі знанням іноземних мов, а також фахівців-менеджерів – консультантів по медичному продукту;

- комбінація природних і лікувальних факторів підвищує ефект оздоровлення: туризм у сфері оздоровлення реалізується в умовах дестинації, де сполучаються природно-кліматичні й профільні курортні лікувальні ресурси, аюрведичні практики, а також технологічна медицина, з метою досягнення позитивних зрушень у стані здоров'я потрібна певна тривалість перебування, що обумовлює необхідність наявності готельного господарства, від якості сервісу послуг якого залежать психологічні аспекти оздоровлення;

- результатом даного виду діяльності є комплекс послуг оздоровчо-профілактичного або оздоровчо-лікувального напрямку, затребуваний споживачами й призначений їм для продажу.

Таким чином, сутність туризму в сфері оздоровлення як самостійного виду діяльності виражається в сукупності певних ознак, достатніх для досягнення забезпеченого результату даним видом туризму. Дані ознаки є істотними, тому що вони впливають на можливість одержання очікуваного результату, тобто перебувають у причинно-наслідковому зв'язку із зазначеним результатом. Очікуваний результат являє собою характеристику ефекту, що об'єктивно проявляється при споживанні послуг туризму в сфері оздоровлення.

Виділені ознаки туризму в сфері оздоровлення як самостійного виду діяльності та умови його розвитку дозволяють відокремити даний вид туризму й визначити сукупність необхідних ресурсів та певної інфраструктури, які в процесі споживання послідовно трансформуються в якісні й кількісні характеристики туристичного комплексу конкретного регіону, де безпосередньо реалізується даний вид туризму.

У науковій літературі по туризму прийнято використовувати дефініцію «туристичні ресурси». Туристичні ресурси є основою для створення туристичного продукту. Думки різних авторів про сутність і склад елементів туристичних ресурсів дозволяють дійти висновку про відсутність єдиного погляду.

Сутність категорії «туристичні ресурси» відбита в нормативній базі, професійних словниках і наукових працях (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Базові визначення «Туристичні ресурси»

Джерело	Характеристика
Закон України «Про туризм» [3]	Туристичними ресурсами України є пропонувані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності
Словник-довідник: Екологія, здоров'я, курорти, туризм [114]	Туристичні ресурси - природні, історичні, соціально-культурні й інші об'єкти, що стимулюють туристів до подорожі, здатні задовольнити потреби у відновленні й розвитку фізичних, емоційних і інтелектуальних сил людини
О. Бейдик [10]	Рекреаційно-туристичні ресурси - це об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціально-економічного походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність. У структурі рекреаційно-туристських ресурсів виділяють 2 основні складові: природну та соціально-економічну
Ю. Волков [24]	Природні, історичні й соціально-культурні фактори, що включають у себе об'єкти демонстрації й вивчення, а також інші об'єкти, які здатні задовольнити духовні потреби людей, сприяючи відновленню й розвитку їх фізичних і моральних сил, становлять туристські ресурси
І. Зорін, В. Квартальнов [41]	Туристичні ресурси створюють можливість розширення виробництва туристського продукту, обумовлену активами, запасами, внутрішніми резервами туристичної організації, а також природними й соціальними умовами, у яких вона діє, сукупністю природних, оздоровчих, культурних і інших ресурсів, здатних задовольняти різні запити й потреби туристів у комплексі або окремо.
М. Мальська, Н. Антонюк, Н. Ганич [66]	Туристичні ресурси - специфічні властивості природного середовища, а також їх комбінації, прояв людської діяльності, природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, які є предметами інтересу туристів, стимулюють їх до подорожі, здатні задовольнити їхні потреби у відновленні й розвитку фізичних, емоційних і інтелектуальних сил.
О. Кусков [58]	Туристичні ресурси включають природні та культурно-історичні складові та туристичну інфраструктуру, як самостійну групу. Проте

Джерело	Характеристика
	додатково він розглядає соціально-економічні ресурси, що, на думку вченого, є спільною групою, та включають трудові, інформаційні, управлінські ресурси тощо.
Н. Корж, Д. Басюк [55]	Туристичні ресурси як фактор розвитку дестинації – це сукупність матеріальних рекреаційних ресурсів, подій, нематеріальних (міфологічних) властивостей об'єктів, які привабливі для відвідування, а, отже є фактором отримання доходів організаціями, що обслуговують відвідувачів.
О. Любіцева [63]	Туристичні ресурси включають об'єкти, створені людською працею (пам'ятки історії, культури, архітектури, музеї тощо) та об'єкти, до яких докладається людська праця з метою підтримки їхніх атрактивних якостей (пляжі, національні парки тощо).
В. Стафійчук [116]	Туристично-рекреаційні ресурси - компоненти географічного довкілля, об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або художня цінність, оригінальність, естетична привабливість і лікувально-оздоровча значущість, можуть бути використані для організації різноманітних видів рекреаційних занять

Джерело: складено з використанням [3, 10, 24, 40, 55, 58, 63, 66, 116]

Незважаючи на деякі відмінності в трактуваннях туристичних ресурсів, переважають природно-географічні аспекти визначення ресурсів з додаванням привабливості культурно-історичних, розважальних та інших об'єктів туристичної діяльності, але сутність їх укладається в тому, що вони є основою туристичної послуги (туристичного продукту), що дозволяє дійти висновку, що туристичними ресурсами можна вважати все те, що буде використовуватися для організації туристичної діяльності на конкретній території. Необхідно також відзначити, що всі складові компоненти категорії «туристичні ресурси» перетворюються безпосередньо в туристичні ресурси тільки тоді, коли вони стають затребуваними для реалізації цілей туризму. Різноманітні елементи структури туристичних ресурсів дозволяють зробити висновок про складність системи туризму.

Важливого значення в системі ресурсного забезпечення туризму в сфері оздоровлення набувають інфраструктурні туристичні ресурси.

З метою виявлення й систематизації основних аспектів функціонування інфраструктури туризму в сфері оздоровлення, спочатку вважаємо за доцільне визначити її зміст як об'єкта дослідження, зокрема як елемента, що

сприяє функціонуванню регіональної економічної системи, в межах якої здійснюється туризм сфери оздоровлення.

Одне з найбільш ранніх трактувань інфраструктури було дано американським ученим А. Хіршманом, який під інфраструктурою розуміє так званий суспільний накладний капітал (*social overhead capital*). У широкому змісті в це поняття включали суд, охорону громадського порядку, виховання й охорону здоров'я, транспорт, зв'язок, споруди для осушення й зрошення; у вузькому змісті – транспорт і енергопостачання [158]. Потім, американські вчені-економісти П. Розенштейн-Родан і А. Хіршман, додали цьому поняттю ще більш широкий зміст, визначивши його зміст через загальні умови, що вимагаються для підйому економіки [193].

З ускладненням суспільного виробництва, розвитком нових технологій, факторів і видів виробництва, склад інфраструктури розширювався. І в 70-і рр. німецький дослідник Р. Йохимсен у своїй праці «Теорія інфраструктури» трактує її як «суму інституціональних, матеріальних і індивідуальних факторів, що є у розпорядженні господарських одиниць ... і забезпечують найвищий рівень господарської діяльності» [171].

Р. Фрей, швейцарський економіст, зараховує до інфраструктури освіту, транспорт, наукові дослідження, зв'язок, енергосистеми, водне господарство, відпочинок, охорону здоров'я, культуру, спорт, а також частину адміністративного керування [149]. Його точку зору загалом розділяє Дж. Рей й Г. Цехлін: «... ми розуміємо в першому наближенні під інфраструктурою фундамент, основу економіки, тобто це сукупність факторів і обставин, від яких залежить рішення економічних і управлінських завдань і разом з тим безпосередньо процес господарського розвитку» [187].

Термінологічний словник банківських і фінансових термінів трактує інфраструктуру як комплекс галузей господарства, що обслуговують промислове (або яке-небудь інше) виробництво, а також населення. Включає транспорт, зв'язок, торгівлю, матеріально-технічне забезпечення, науку, освіту, охорону здоров'я [121].

Словник сучасної економічної теорії Макміллана дає наступне визначення: «інфраструктура – структурний елемент економіки, що полегшує рух потоків товарів і послуг від продавця до покупця» [112, с. 244]. Тобто, в «Словнику ...» наводиться визначення ринкової інфраструктури.

За визначенням Інтернет-джерел, інфраструктура – це оснащеність території, установ, організацій і т.п. матеріальними, технічними й інституціональними коштами, що забезпечує функціонування й відтворення даної системи [42].

Отже, інфраструктура – основні фізичні системи підприємства або нації. Транспорт, комунікації, каналізація, водопостачання й електричні системи є прикладами інфраструктури. Для функціонування й створення цих систем, як правило, необхідні значні інвестиції, однак інфраструктура є життєво важливою ланкою для розвитку економіки й процвітання країни. Інфраструктурні об'єкти фінансуються державою, бізнесом, або на основі державно-приватного партнерства [167].

Дослідження різних концепцій до визначення терміну «інфраструктура» дозволяє дійти наступного висновку, що найпоширенішим визначенням «інфраструктура» є визначення, яке зв'язує її або із групою галузей і видів їх діяльності, націлених на формування умов, що забезпечують нормальне функціонування виробництва, обігу товарів і послуг, а також життєдіяльності людей, або із сукупністю загальних умов, що сприяють сприятливому розвитку господарської діяльності в галузях економіки й задовольняючих потреби населення. Отже інфраструктурне забезпечення можна представити як складний комплекс різного роду організаційно-економічних комунікацій, а результат інфраструктурної діяльності – у вигляді сукупності різноманітних послуг. З погляду економіки кінцеві продукти функціонування інфраструктури проявляються й реалізуються саме в різноманітних послугах.

Виходячи з наведеного вище визначення, інфраструктура виконує наступні функції: обслуговуючу, забезпечувальну, інтеграційну, системоутворюючу, відтворювальну й територіальну.

Деякі дослідники розрізняють виробничу й соціальну інфраструктуру, що обслуговує реальний сектор економіки країни в цілому. До виробничої інфраструктури відносять транспортні системи, зв'язок, шляхи, водо-, газо-, електропостачання. До складу соціальної периферії включають торгівлю, житлово-комунальне господарство, сферу побутових послуг. У науковій літературі такі ресурси називаються «традиційною інфраструктурою» [150, 923–924].

D. Driesen увів поняття інфраструктурних природних ресурсів, які було включено до складу економічної інфраструктури. Призначення природних ресурсів - формування системи підтримки життя, забезпечуючи інфраструктурою не тільки людське буття, але й усі інші форми життя. Природні інфраструктурні ресурси створюють додаткову вартість для суспільства і відіграють важливу роль у складних динамічних системах [145]. Природні ресурси разом з інформацією та мережею Інтернет називаються в економічній літературі «нетрадиційними інфраструктурними ресурсами». Певні природні та інформаційні ресурси виступають у ролі інфраструктури, зокрема озера, та фундаментальні дослідження виступають важливим ресурсом для багатьох видів виробничої діяльності, створюють позитивні зовнішні ефекти, які збільшують добробут суспільства ресурси виступають у ролі інфраструктури, зокрема озера, та фундаментальні дослідження виступають важливим ресурсом для багатьох видів виробничої діяльності, створюють позитивні зовнішні ефекти, які збільшують добробут суспільства [150, с. 919].

У закордонних дослідженнях інфраструктуру також розділяють на фізичну інфраструктуру (наприклад, транспорт, телекомунікації) і інфраструктуру знань (наприклад, державні наукові інститути, університети, організації професійного навчання, органи, що встановлюють стандарти,

патентні організації й мережі передачі технологій і підтримки інновацій) [200]. Саме інфраструктура знань набуває ключового значення для формування ефективних технологій виробництва і надання послуг.

Як видно з проведених досліджень, найбільш суттєва ознака інфраструктури – це її роль у створенні загальних передумов відтворювальних процесів, загальних умов зростання суспільного виробництва. Комплексний характер інфраструктури, її подвійний характер, відмінність у функціонуванні її структурних елементів засвідчує, що під цими загальними умовами розглядаються усі взаємозв'язки і взаємозалежності в розвитку та функціонуванні інфраструктури, котрі мають забезпечувати відтворювальний процес.

Туристичну інфраструктуру розглядають з позиції її функціональності – інфраструктура охоплює об'єкти розміщення, харчування, супутню та комунікаційну сферу [57]; з позиції структурного складу – інфраструктура включає сукупність штучно створених рекреаційних закладів та супутніх об'єктів (санаторії, бази відпочинку, готелі, ресторани транспорт, підприємства торгівлі, підприємства розваг, пункти прокату туристського інвентарю, тематичні парки, гірськолижні траси, канатні дороги, автомобільні та залізничні шляхи, пункти пропуску, аеропорти, лікарні, школи тощо), побудованих для загального користування [35, 128, 139]. На думку Н. Малахової та Д. Ушакова «інфраструктура туризму – це частина економічної системи, що забезпечує нормальну та ефективну діяльність туристичної індустрії, призначена спеціально для використання в процесі виробництва, просування та продажу туристичного продукту, безпосередньо залежна від рівня розвитку туризму в регіоні» [65].

У Законі України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм» туристичну інфраструктуру визначено як сукупність певних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури,

спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [124, с. 234].

Туристична діяльність взагалі, і діяльність туризму в сфері оздоровлення зокрема, здійснюється в конкретному інституціональному середовищі при певних соціально-економічних умовах, і чим вище якісні характеристики інституціонального середовища, чим більш сприятливими є соціально-економічні умови, чим більш ефективні ресурсна, матеріально-технічна, кадрова, інформаційна бази, тим більш активно розвивається туризм в сфері оздоровлення. Інституціональне середовище розвитку туризму формує умови для підвищення туристичної привабливості, ефективного ведення туристичного бізнесу, формування споживчого попиту, підвищення якості створюваного туристичного продукту й характеризується різними інституціональними формами, зокрема, це національні закони про туризм, державні програми розвитку туризму, закони про використання особливо охоронюваних природних територій, регіональні законодавчі акти про туристичну діяльність, забезпечення безпеки надаваних у регіоні послуг, розвиток туристичної інфраструктури, нормативні акти про інформаційну підтримку туризму, позиціонування туристичної діяльності як одного зі стратегічних пріоритетів розвитку регіону й ін. Тому «означені види діяльності, отримувані результати, використовувані інститути та технології управління також стають ресурсами, які прямо чи опосередковано використовуються для задоволення потреб туристів» [197].

Таким чином, інфраструктура туризму в сфері оздоровлення, виконуючи обслуговуючу, забезпечувальну, інтеграційну, системоутворюючу, відтворювальну й територіальну функції, виступає як сукупність видів діяльності, що формує найкращі умови для виробництва й реалізації послуг оздоровлення (фізичного, психологічного, духовного й соціального оздоровлення) по спеціальних технологіях і специфічній практиці їх здійснення.

Результатом організації туристичної діяльності в сфері оздоровлення є створення й наступна реалізація комплексу послуг (фізичного, психологічного, духовного і соціального оздоровлення) за спеціальними технологіями і специфічною практикою їх здійснення. Склад комплексу послуг туризму сфери оздоровлення залежить від наявності об'єктів інфраструктури, тому що саме вони впливають на мотивацію споживачів і основу конкурентоспроможності послуг. Склад об'єктів інфраструктури визначає види туризму («оздоровчий туризм», «Wellness-туризм», «лікувально-оздоровчий» і «медичний туризм»), вимоги до інфраструктури (можливості вибору лікувальної складової програми оздоровлення, види послуг і якісні характеристики послуг), а також вимоги до персоналу (практиками здійснення туризму) й середовища надання цих послуг (провайдери оздоровчих послуг, система знань і умінь персоналу). У сфері туризму оздоровлення важлива одночасна присутність усіх видів інновацій у даній області: технічних, технологічних, методичних і організаційно-управлінських. Послуги оздоровлення надаються в комплексі, вони містять у собі обстеження, діагностику, лікування, розміщення й супровід клієнта в клініці, готелі, вирішення всіх побутових проблем туриста в період його перебування на лікуванні в країні, що потребує, в свою чергу, певних знань і умінь.

Таким чином, для забезпечення споживача комплексом послуг фізичного, психологічного, духовного та соціального оздоровлення склад об'єктів інфраструктури повинен містити ресурси природної інфраструктури, фізичну інфраструктуру, інфраструктуру гостинності, інфраструктуру знань та інформаційну інфраструктуру:

- ресурси природної інфраструктури формують рекреаційні характеристики туризму сфери оздоровлення;
- під фізичною інфраструктурою розуміються об'єкти, що забезпечують туристичну діяльність, такі як дорожня, транспортна;

- інфраструктура гостинності містить у собі види діяльності, що обслуговують туристичну галузь: засоби розміщення, підприємства громадського харчування, дозвілля, розваги, екскурсійна діяльність, проведення виставок, і ін.

- інфраструктура знань - університети, наукові інститути, організації професійного навчання, органи, що встановлюють стандарти, мережі передачі технологій і підтримки інновацій та ін., що забезпечують професіоналізм співробітників туризму сфери оздоровлення;

- інформаційна інфраструктура є мережею, через яку здійснюються комунікації в туристичному секторі економічної діяльності (комп'ютерна, телекомунікаційна мережа).

Виходячи з авторського уточнюючого визначення туризму в сфері оздоровлення, можна визначити те інфраструктурне забезпечення, що формує умови і можливості розвитку туризму сфери оздоровлення.

Визначення туризму в сфері оздоровлення структурується на три функціональні складові: властиво програма оздоровлення (від величини частини лікувальної складової у програмі оздоровлення залежить вибір оздоровчо-профілактичної спрямованості або оздоровчо-лікувальної); технології надання послуг туризму сфери оздоровлення (наявність провайдерів надання даних послуг); практика здійснення туризму сфери оздоровлення на основі автентичного, або місцевого досвіду (наявність туристично-рекреаційних ресурсів, системи знань і вмінь персоналу, необхідних для реалізації послуг туризму сфери оздоровлення).

Кожна складова має власні умови розвитку і зазнає вплив множини факторів, які можуть сприяти або обмежувати її розвиток (в даному дослідженні під факторами розуміються причини, рушійні сили або регулятори досліджуваних процесів). Наявні ресурси й діяльність, взаємодія яких може бути використана для створення й реалізації комплексу послуг (фізичного, психологічного, духовного і соціального оздоровлення) за спеціальними технологіями і специфічною практикою формують попередні

умови організації туристичної діяльності в сфері оздоровлення. Результат такої взаємодії оцінений задоволеністю сприйняття туристичних послуг сфери оздоровлення і повторно затребуваний туристом сприяє росту туристичної привабливості даного регіону, яка формується наступними аспектами:

- наявність рекреаційних ресурсів туризму в сфері оздоровлення, сконцентрованих безпосередньо у сфері надання туристичних послуг;
- наявність ресурсів туризму в сфері оздоровлення, що перебувають поза сферою надання послуг у вигляді об'єднання різних видів діяльності, міжгалузевих взаємодій;
- інституціональна діяльність щодо розвитку туризму сфери оздоровлення й забезпечення безпеки надаваних туристських послуг;
- рівень сприйняття сукупності ресурсів туризму сфери оздоровлення, що формує затребуваність споживачами пропонованих туристичних послуг (продукту).

Отже попередні умови для розвитку туристичної діяльності в сфері оздоровлення формуються інфраструктурним забезпеченням, яке складається з наступних компонентів: «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення», «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення», «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення», «стан регіону туризму в сфері оздоровлення». І саме специфічні риси видів туризму в сфері оздоровлення визначаються структурним складом інфраструктури, який дозволяє споживачу обрати ту чи іншу частку лікувальної складової програми оздоровлення.

Компонент «рекреаційні ресурси туризму сфери оздоровлення» включає наявність рекреаційних ресурсів регіону, стан і рівень їх використання в туристичній діяльності (рис. 1.4).

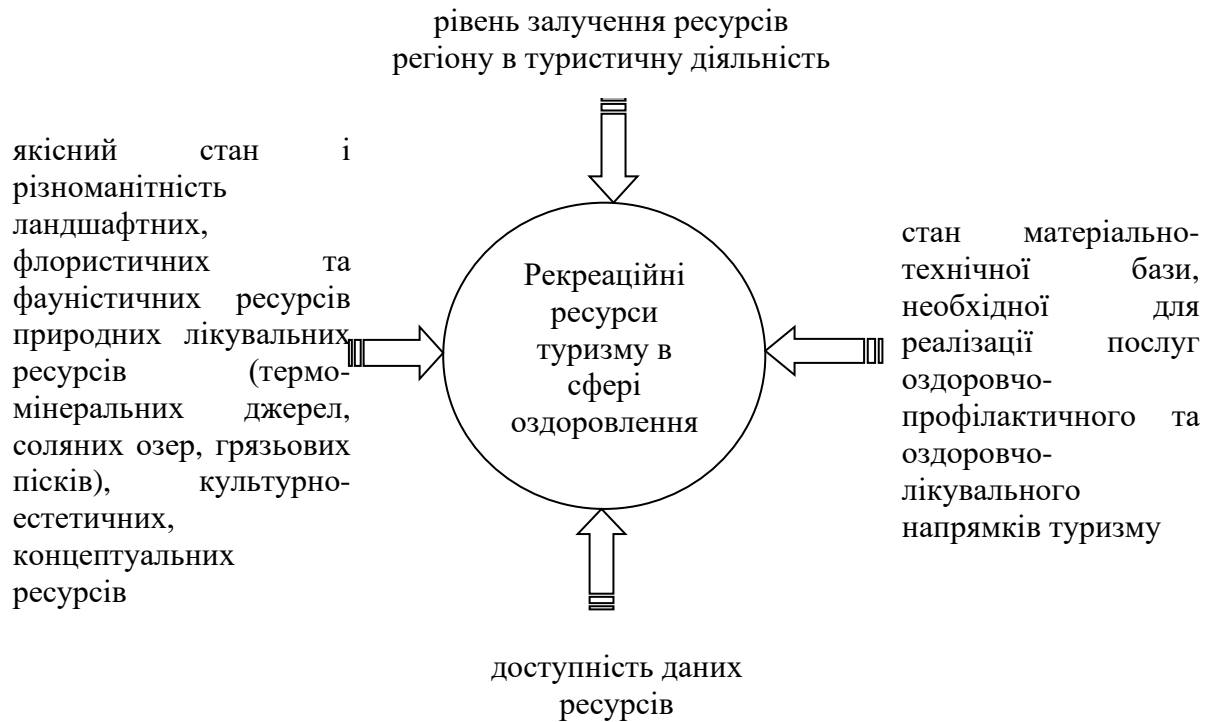

Рис. 1.4. Складники компонента «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення»
Джерело: складено автором

Наявність та якісний стан туристично-рекреаційних ресурсів туризму в сфері оздоровлення до яких відносяться не тільки різноманітність природних, природних лікувальних ресурсів (термо-мінеральних джерел, соляних озер, грязьових пісків), культурно-естетичних, концептуальних ресурсів, а й стан матеріально-технічної бази, необхідних для реалізації послуг оздоровчо-профілактичного та оздоровчо-лікувального напрямків туризму, повинна розглядатися тільки за умови залучення цих ресурсів в туристичну діяльність та їх доступності. Залученість та доступність туристично-рекреаційних ресурсів туризму в сфері оздоровлення визначається рівнем їх ємності та ціновою доступністю.

Компонент «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення» включає ресурси, що виявляють вплив на якість роботи підприємств туристичної індустрії регіону, створюють умови для приймання й обслуговування туристів (рис. 1.5).

умови інформаційного забезпечення і підтримка, засоби і системи зв'язку, наявність і ефективність функціонування регіонального туристського сайту, рекламна активність регіону, формування моди на туризм в сфері оздоровлення, пропонований регіоном

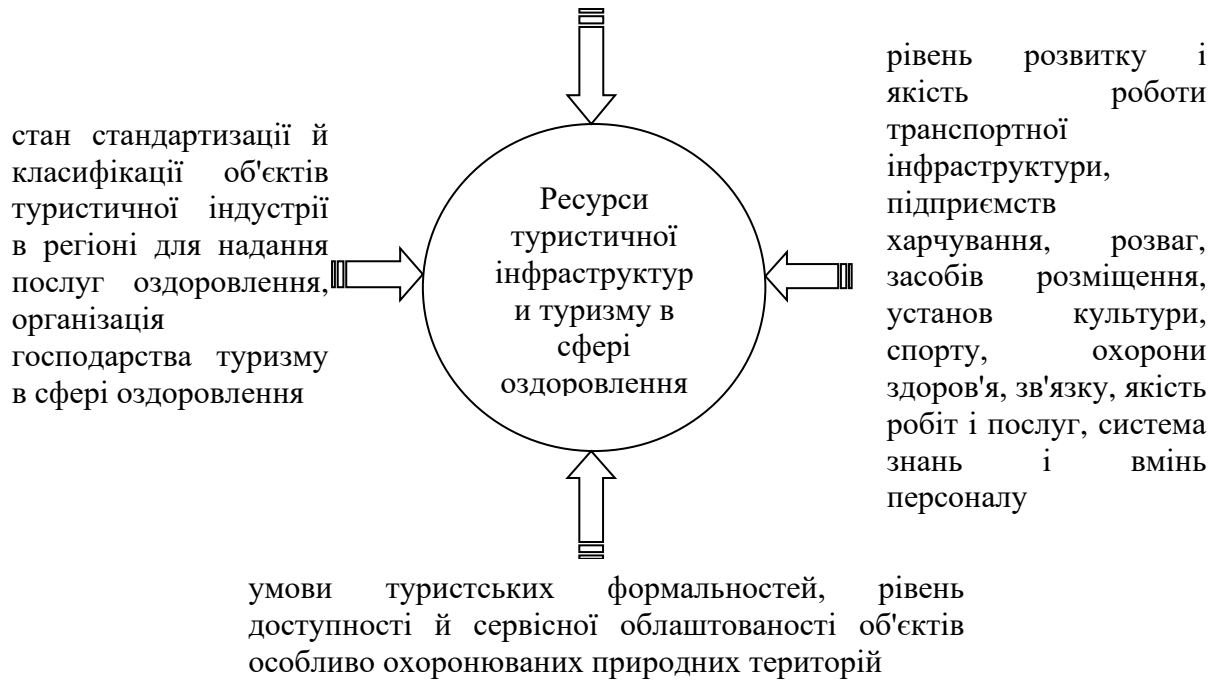

Рис. 1.5. Складники компонента «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення»

Джерело: складено автором

Компонент «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення» включає чинники, що проявляються в результаті здійснення державними органами влади регулювання і контролю туристичної діяльності в сфері оздоровлення (рис. 1.6), зокрема [3] :

- забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення, що передбачає створення сприятливих умов та підтримку підприємницької активності на основі податкових, реєстраційних пільг; залученні інвестицій у розвиток індустрії туризму сфери оздоровлення; створенні нових робочих місць; сприянні кадрового забезпечення; розвитку наукових досліджень в сфері туризму оздоровлення; забезпеченні становлення туризму сфери оздоровлення як високорентабельної галузі економіки;

Рис. 1.6. Складники компонента «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення»

Джерело: складено автором

- регулювання та контроль за діяльністю туризму в сфері оздоровлення, що передбачає забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян, стосовно умов провадження туристичної діяльності, стандартизації та сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу, забезпечення безпеки туризму;

- законодавче забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення, що базується на визначенні правових засад здійснення туристичної діяльності в сфері оздоровлення; гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання; забезпеченні інформаційної й рекламної підтримки у просуванні продукту туризму в сфері оздоровлення на внутрішньому та зовнішньому туристичному ринку;

- захист добросовісної конкуренції на ринку туристичних послуг й запобігання монополізму.

Компонент «стан регіону туризму сфери оздоровлення» формує «комфортність середовища» для здійснення туризму сфери оздоровлення. У науці комфортність означає «найбільш сприятливі умови життєдіяльності людей, сукупність побутових зручностей, упорядженості й екологічної безпеки» [68] і визначається 3 групами факторів: природно-антропогенними, соціальними й медико-екологічними. Отже, компонент «стан регіону туризму сфери оздоровлення» включає такі складники, як:

- соціально-економічний стан регіону, що характеризується за рівнем економічного розвитку та добробуту суспільства, кількістю зайнятих у галузі, політичною стабільністю, ціною стратегією регіону, різноманітністю систем оплати, релігійною й культурною толерантністю, рівнем злочинності та ін.;

- екологічний стан регіону, що визначається рівнем екологічної безпеки територій для споживача, рівнем екологічного навантаження на територіях туризму в сфері оздоровлення, екологічною грамотністю населення;

- медико-санітарний стан регіону, забезпечується чинниками, що впливають на формування в регіоні комфортної обстановки для туристів (контроль санітарно-епідеміологічної та біологічної безпеки, дотримання санітарно-гігієнічних норм і умов на підприємствах готельної індустрії, контроль якості приготування продуктів, наявність санітарної інфраструктури, система водопостачання);

- ділова репутація і бренд регіону на ринку туризму в сфері оздоровлення та інші чинники, які формуються за рахунок виробництва унікальних послуг туризму в сфері оздоровлення на основі автентичного, або місцевого досвіду та забезпечують популярність туристичного регіону у вигляді інформаційного супроводження туристичної діяльності.

соціально-економічний стан регіону туризму в сфері оздоровлення
рівень економічного розвитку та добробуту суспільства, цінова
стратегія регіону, кількість зайнятих у галузі, політична
стабільність, релігійна й культурна толерантність, рівень
злочинності,

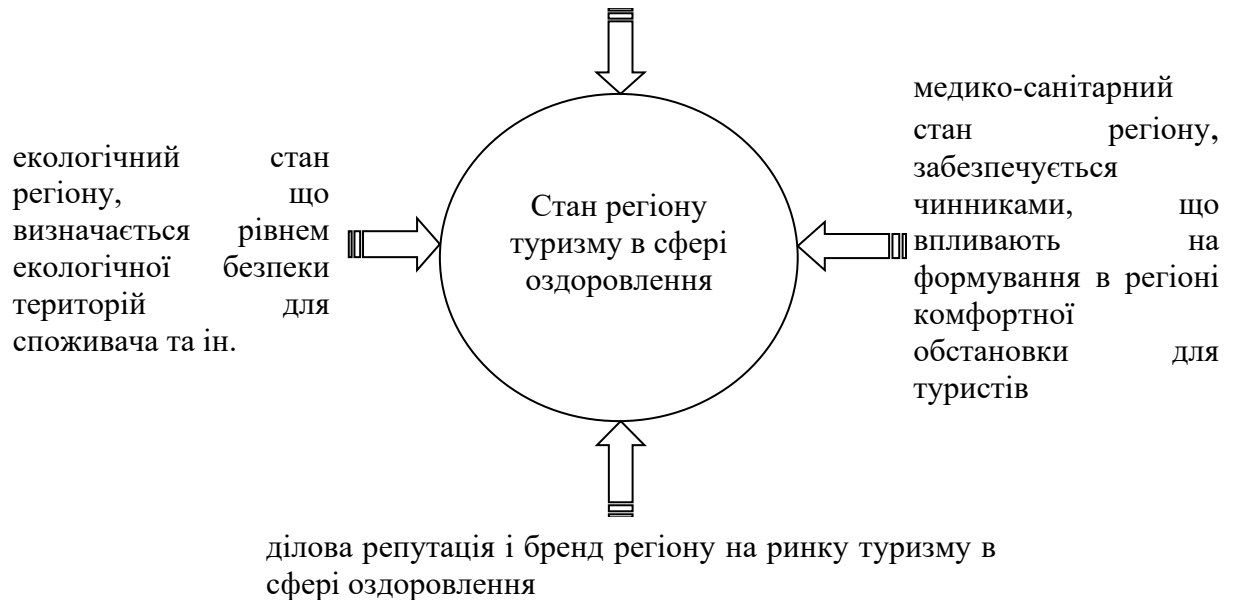

Рис. 1.7. Складники компонента «стан регіону туризму в сфері оздоровлення»
Джерело: складено автором

Таким чином, проведені теоретичні дослідження дозволили сформувати авторське уявлення про умови для розвитку туристичної діяльності в сфері оздоровлення, що представляють сукупність компонентів «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення», «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення», «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення», «стан регіону туризму в сфері оздоровлення» взаємодія яких спрямована на створення й реалізацію послуг туризму в сфері оздоровлення. Для прийняття організаційно-економічних і управлінських рішень щодо розвитку туризму в сфері оздоровлення потрібно враховувати всю сукупність компонентів, що формують умови розвитку туризму в сфері оздоровлення.

Проведене дослідження дозволяє відзначити наступне:

- інфраструктура туризму в сфері оздоровлення об'єднує групу галузей і видів їх діяльності, націлених на формування найкращих умов для виробництва й реалізації послуг оздоровлення (фізичного, психологічного, духовного й соціального оздоровлення) по спеціальних технологіях і специфічній практиці їх здійснення. Інфраструктурне забезпечення туризму сфери оздоровлення можна представити як складний комплекс різного роду організаційно-економічних комунікацій предметом яких є надання сукупності різноманітних послуг, призначених для задоволення потреб споживачів;

- з позицій формування інфраструктури, що забезпечує найкращі умови для виробництва й реалізації послуг оздоровлення (фізичного, психологічного, духовного й соціального оздоровлення) по спеціальних технологіях і специфічній практиці їх здійснення, інфраструктуру доцільно розділити на фізичну інфраструктуру, ресурси природної інфраструктури, інфраструктуру гостинності, інформаційну інфраструктуру та інфраструктуру знань. Саме інфраструктура знань набуває ключового значення для формування ефективних технологій виробництва й реалізації послуг оздоровлення;

- умови для розвитку туристичної діяльності в сфері оздоровлення представляють сукупність компонентів «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення», «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення», «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення», «стан регіону туризму в сфері оздоровлення»; результат взаємодії компонентів, оцінений задоволеністю сприйняття туристичних послуг сфери оздоровлення і повторно затребуваний туристом, формує туристичну привабливість даного регіону.

1.3. Теоретико-методичні засади управління розвитком підприємств туризму сфери оздоровлення

Розробляючи рекомендації для регіональних органів державної влади, зокрема, в Одеській області, вітчизняні науковці [76] пропонували активізувати «роботи щодо просування регіонального туристично-рекреаційного продукту на внутрішньому і міжнародному ринках туристичних послуг, інтеграції регіональної туристичної системи туризму в загально-національні та міжнародні структури», розглядаючи туризм як регіональну туристичну систему.

В тому ж самому напрямку працювали й інші науковці [34], які досліджуючи аспекти уніфікації та конкуренції в регіональному туристичному секторі, дійшли висновку, що «взаємодія регіональних туристичних суб'єктів через співпрацю, спільну діяльність та спільне виробництво в поєднанні з внутрішнім потенціалом кожного з суб'єктів становить науковий інтерес в аспекті формування конкурентоспроможності регіональної туристичної системи». Зміст поняття «регіональна туристична система» був обґрунтований у праці В. Паппа [94], в якій автор наводить систематизацію факторів конкурентоздатності регіональної туристичної системи.

На думку А. Голода регіональна туристична система має такі ознаки [31]:

- стосується тільки туристичної діяльності;
- розглядається на рівні регіону (в адміністративному сенсі);
- переважає функціональний аспект, де базовим є її соціальний складник (підсистема).

В Концепції регіональної туристичної системи увага зосереджується на соціальному складнику для функціонування регіональних туристичних системи, що пояснюється, з одного боку природою туристичної діяльності, первинними для якої є потреби людини в повноцінному відпочинку та

пізнанні нового. З іншого боку, населення дестинації приймає участь в туристичній діяльності різними способами, адже туристична діяльність відноситься до галузі обслуговування, що передбачає різноманітні контакти під час тимчасового перебування туристів. Відмінною рисою даної концепції є те, що регіональна туристична система виступає як складна, відкрита, частково саморегульована система, що формується під впливом туристичних потоків; основною метою функціонування якої є гарантування безпеки туризму в регіоні. Основні характеристики існуючих концепцій розвитку регіонального туризму зведені в табл. 1.8.

Таблиця 1.8

Основні характеристики концепцій розвитку туризму в регіоні

Ознаки порівняння	Концепція стійкого розвитку туризму	Концепція туристичної дестинації	Концепція туристичного кластеру	Концепція регіональної туристичної системи
Об'єкт управління	Туристичний регіон	Дестинація як територіальний туристичний продукт, що задовольняє потреби туристів	Сконцентровані на географічно обмеженій спеціалізованій території групи фірм і компаній і пов'язаних з ними економічними інтересами організацій	Регіональна туристична система (в адміністративному сенсі)
Основні положення	Збереження природи та її ресурсів для майбутніх поколінь, комплексне, збалансоване планування розвитку території.	Розширене відновлення елементів туристичної системи дестинації	Створення конкурентних переваг	Функціональний аспект, де базовою є соціальна підсистема
Основні принципи	Принципи стійкого розвитку туризму. Туризм виступає як інтегрована економічна система регіону, яка враховує соціально-економічні, екологічні можливості території.	Пошук та створення специфічних туристично-рекреаційних ресурсів, орієнтованих на раціональні структури попиту	Спільність інтересів учасників; концентрація; взаємодія. Отримання синергетичних ефектів від реалізації спільних проектів.	Гарантування безпеки усіх підсистем регіональної туристичної системи.

Джерело: складено автором

Отже, ґрунтуючись на розглянутих концепціях, і теоріях розвитку регіонального туризму, вважаємо, що концепції мають схожі підходи й методи вирішення завдань, що пояснюється тим, що кінцеві цілі їх реалізації однакові, основні положення й принципи цих концепцій не тільки перетинаються, але й взаємно доповнюють один одного, незважаючи на відмінності в об'єкті керування. При цьому вважаємо, що туризм в сфері оздоровлення у вигляді регіонального туристичного комплексу можна розглядати як об'єкт управління та суб'єкт розвитку в межах регіональної туристичної системи.

До ознак сформованого регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення пропонується віднести наступне:

- комплекс туризму сфери оздоровлення сформований в окреслених територіальних межах;
- комплекс туризму сфери оздоровлення має різноманітні рекреаційні, оздоровчі і лікувально-медичні туристичні ресурси при їх максимальній залученості в туристичний оборот з урахуванням антропогенного навантаження;
- комплекс туризму сфери оздоровлення представляють підприємства, організації туристичної інфраструктури, спроможні створити комфортні умови для задоволення потреб туристів у фізичному, психологічному, духовному та соціальному оздоровленні;
- комплекс туризму сфери оздоровлення має підприємства і організації – виробників туристичного продукту, спроможних, зокрема, забезпечити лікувальну складову обраної програми оздоровлення, за спеціальними технологіями надання послуг та практиками їх здійснення;
- комплекс туризму сфери оздоровлення має спеціальні органи управління, діяльність яких спрямована на організацію, планування, моніторинг, мотивацію і координацію розвитку туризму;
- комплекс туризму сфери оздоровлення має програму розвитку.

Таким чином, туризм сфери оздоровлення – це складна, багатофункціональна система, що організована в певних територіальних межах регіону, основою існування якої є наявність специфічних туристичних ресурсів, сукупності підприємств і організацій туристичної інфраструктури, органів управління функціонування яких об'єднано створенням і реалізацією конкурентоспроможного туристичного продукту сфери оздоровлення. Тобто, туризм сфери оздоровлення виступає як інтегрована економічна система регіону, який забезпечує його безпеку, як основну передумову стійкого розвитку, урахує можливості території, функціонування якої забезпечується ресурсною, організаційною, інфраструктурною, управлінською, кадровою, соціальною, безпековою та інформаційною підсистемами, в якості яких виступають компоненти регіональної економіки, що мають зв'язки із туристичною діяльністю в сфері оздоровлення та/або забезпечують її здійснення. Перелічені компоненти регіональної економіки приймають участь у всіх видах туризму сфери оздоровлення, але інтенсивність присутності визначається часткою лікувальної складової в бажаній програмі оздоровлення.

Цільова спрямованість функціонування складових системи регіонального комплексу туризму – це забезпечення формування територіального продукту туризму в сфері оздоровлення, що досягається шляхом здійснення певних функцій:

- функції ресурсної підсистеми виконують підприємства, організації, що забезпечують матеріально-технічну базу функціонування та відтворення стану і різноманітності ландшафтних, флористичних та фауністичних ресурсів природних лікувальних ресурсів (термо-мінеральних джерел, соляних озер, грязьових пісків);

- функції організаційної підсистеми покладені на підприємства, фірми та організації, що формують і розробляють продукт туризму в сфері оздоровлення, займаються його реалізацією;

- функції інфраструктурної підсистеми пов'язані з виконанням обов'язків підприємствами, фірмами, організаціями щодо забезпечення якості роботи транспортної інфраструктури, підприємств харчування, торгівлі, розваг, засобів розміщення, установ культури, спорту, охорони здоров'я, зв'язку;

- функції управлінської підсистеми виконують органи державної влади, місцевого самоврядування в частині законодавчого забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення, створення конкурентоспроможного національного турпродукту;

- функції кадрової підсистеми виконують заклади вищої освіти та наукові установи, забезпечуючи туризм в сфері оздоровлення професійним персоналом з відповідною освітою, інноваційними розробками в сфері здійснення практики оздоровчого, велнесс, лікувального та медичного туризму;

- функції соціальної підсистеми реалізуються власне туристами та населенням при обслуговуванні та спілкуванні в процесі споживання послуг туризму в сфері оздоровлення;

- функції підсистеми безпеки пов'язані з забезпеченням у регіоні туризму в сфері оздоровлення екологічної, медико-санітарної безпеки територій, комфортної обстановки для туристів, пов'язаної з дотриманням релігійної й культурної толерантності, відсутністю злочинності;

- функції інформаційної підсистеми покладені на підприємства, організації, фірми, що формують ділову репутації і бренд регіону, здійснюють інформаційне забезпечення і підтримку, використовуючи засоби і системи зв'язку, рекламну діяльність щодо просування продукту туризму в сфері оздоровлення, діяльність щодо формування моди на туризм в сфері оздоровлення, пропонований регіоном.

Регіональний комплекс туризму сфери оздоровлення існує в умовах відносин між виробниками, споживачами і посередниками послуг туризму в

сфері оздоровлення, а отже, ринок послуг туризму в сфері оздоровлення представлений:

- комплексом підприємств, організацій, фірм, що створюють пропозицію послуг туризму в сфері оздоровлення, яка характеризується показниками: обсяг пропозиції у вартісних і натуральних вимірниках (кількість номерів, їх площа, кількість ліжко-місць, категорія колективних засобів розміщення та ін.); структура пропозиції за ціною, обсягом та іншим характеристикам;

- споживачами ринку послуг туризму в сфері оздоровлення, які розділяються на дві групи – безпосередні споживачі послуг туризму в сфері оздоровлення, і підприємства – юридичні особи, що також купують послуги, і таким чином формують рівень попиту на них. Попит на ринку послуг туризму в сфері оздоровлення відбивається у показниках обсягу попиту, ємності ринку, структура попиту.

Дослідження процесів розвитку ринку туризму сфери оздоровлення вимагає розробки специфічного методичного апарату, в основу якого покладено науково-методичний підхід (рис. 1.11). Базою для розробки методологічного апарату стали дослідження [14, 54, 132, 199].

Ринок туризму формується на декількох рівнях. Деякі дослідники [102] вважають беззаперечним розподіл туристичного ринку на національний, що існує в межах території країни, і світовий, що включає територіях всіх держав. Але міжнародними організаціями у сфері подорожей і туризму, таких як, UNWTO [203], WTTC [204], WEF [202], які є постачальниками достовірної інформації та статистичних даних щодо функціонування туристичної галузі трактують поняття «ринку туристичних послуг» по іншому. Дані організації, досліджуючи окремі туристичні ринки, розглядають їх виходячи із їхньої значущості і не завжди розглядають саме держави. Наприклад, в статистиці UNWTO деякі відокремлені туристичні ринки представлені як територіальні одиниці, що не є державами (Нова Каледонія (володіння Франції) в Океанії; Китай, Гонконг, Тайвань і Макао

представлені як 4 різні туристичні ринки, а деякі країни (незалежні держави, наприклад, Афганістан) не мають представлення в даній статистиці. Поняття регіональних ринків застосовується для конкретизації їх в національних кордонах окремої країни і виокремлює типові для даної країни територіально-адміністративні одиниці.

На основі наведеної інформації структуру ринку туристичних послуг можна представити в узагальненому вигляді (рис. 1.8).

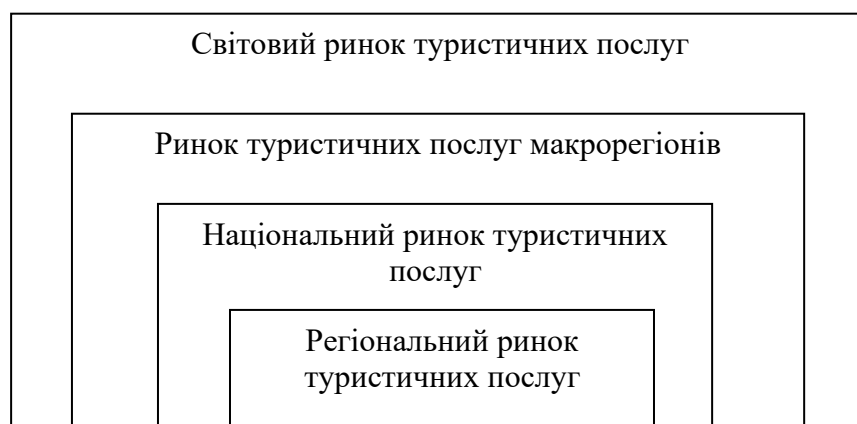

Рис. 1.8. Структура ринку туристичних послуг

Джерело: складено на основі матеріалів [202, 203, 204]

Наведена структура ринку туристичних послуг заснована на географічному поділі території і показує її розподіл на туристичні регіони як в межах цілих країн, так і в межах міжкраїнового простору, а також на регіони, області та окремі дестинації. Дана структура дозволяє визначити процеси формування та розвитку туристичних ринків, їх взаємозв'язок через вплив на економіку і розвиток країн і регіонів.

Виходячи з даної структури, процеси розвитку регіонального ринку туризму сфери оздоровлення, випробовують вплив національного ринку туристичних послуг, який, в свою чергу, є складовою ринку туристичних послуг макрорегіону і загального світового ринку. Тенденції розвитку світового ринку туризму в сфері оздоровлення формують напрями розвитку

наступного за ієрархією ринкового рівня. Визначені напрями розвитку характеризуються певними параметрами розвитку, які стають ключовими для даного ринкового рівня. Оцінювання співвідношення ключових параметрів розвитку ринку туризму в сфері оздоровлення є базою для розробки рекомендацій щодо управління процесами розвитку.

Ключовим елементом, що забезпечує розвиток соціально-економічних систем є форма й спрямованість систем управління. Питання управління організаціями й економічними системами досліджуються вже довгий час, що знайшло відбиття в публікаціях вітчизняних і закордонних авторів [60, 56, 61, 98, 103, 179].

Управління може бути спрямоване на всілякі по характеру й структурі об'єкти впливу – держава, регіони, галузі, ринки, суб'єкти господарювання й ін. Розроблювані в даному дослідженні методологічні складові здійснення управлінських впливів спрямовані на територіальний ринок послуг туризму в сфері оздоровлення як поліфункціональну, складно-структуровану соціально-економічну систему.

Існує безліч підходів і методик управління територіальними соціально-економічними системами, але необхідність розробки методологічних основ управління стосовно до територіального ринку послуг туризму в сфері оздоровлення викликана зміною:

- епідеміологічної ситуації, зниженням підприємницької активності через різке падіння величини попиту на туристичні послуги в сфері оздоровлення;

- напрямків і рівнів взаємодії учасників ринкових відносин у туризмі в сфері оздоровлення, розвитку партнерських і коопераційних зв'язків з метою підвищення показників інноваційної активності й прискорення переходу до нового формату ведення підприємницької діяльності в умовах цифрової економіки.

Аналізуючи різні визначення «управління», можна дійти висновку, що суть даного поняття зводиться до двох головних моментів: управління

визначає ціль й дії системи, що сприяють досягненню цілі. Отже, управління укладається в забезпеченні цілеспрямованого функціонування або розвитку підсистем і елементів системи відповідно до поставлених цілей і мінливих внутрішніх й зовнішніх умов існування системи.

В узагальненому вигляді управління – це циклічно повторюваний процес впливу суб'єкта управління на об'єкт управління, у якому послідовно на основі обробки вихідної інформації про стан об'єкта та оцінки оточення розробляється план досягнення мети та заходи для його реалізації, здійснюється передача впливів на об'єкт управління та контроль їх виконання, корегування плану в залежності від зміни умов оточення та стану об'єкта, розробка та передача нових впливів, обраних з множини варіантів, що забезпечують досягнення конкретної мети при оптимальних витратах ресурсів.

Розроблювані в даному дослідженні складові здійснення управлінських впливів спрямовані на територіальний ринок послуг туризму в сфері оздоровлення як поліфункціональну, складно-структуровану соціально-економічну систему. Вибір методики керування стосовно до регіонального ринку послуг туризму сфери оздоровлення повинен у найбільш повному ступені відповідати:

- сучасним тенденціям розвитку туристичної індустрії в сфері оздоровлення й ринку послуг туризму в сфері оздоровлення різних ієрархічних рівнів – міжнародного, національного, регіональних і локальних;
- ролі оздоровчої індустрії в системі охорони здоров'я й сприйняттю системою державного керування місця туристичної діяльності в комплексі цілей довгострокового соціально-економічного розвитку країни;
- зміні місця оздоровчої індустрії в туристичній сфері.

Специфіка туристичного ринку в сфері оздоровлення як особливої природно-соціально-економічної системи обумовлює вибір основи формування моделі управління цим ринком, заснованої на законах, що стосуються управління соціально-економічними системами.

Відповідно до класичних положень у даній області [62] процес управління в найбільш загальному виді представлено двома елементами – суб'єктом і об'єктом управління. Об'єктом управління є керована підсистема, стан якої в конкретний проміжок часу визначається від її стану в попередні періоди, а також сукупності керуючих впливів суб'єкта управління й середовища, у якому ця підсистема функціонує. Суб'єктом управління є керуюча підсистема, яка формулює цілі й завдання управління, як результати, що передбачаються й бажаний стан системи в майбутньому, який формується в результаті вживання заходів по керованому процесу розвитку.

Згідно з універсальною схемою організації процесу управління, запропонованої в теорії кібернетики [22], у рамках функціонування системи управління й організації процесу управління суб'єктом управління виробляються управлінські впливи, які спрямовані на зміну стану об'єкта управління. Об'єкт управління, під впливом на нього управлінських впливів, змінює свій образ дій. У результаті дії зворотного зв'язка суб'єкт управління одержує інформацію про реакцію керованої системи, на основі якої формується рішення про подальший вплив.

За аналогією із загальними законами функціонування систем управління, сформульованих у кібернетиці, стосовно до туристичної сфери об'єктом керуючого впливу з'являється ринок послуг туризму в сфері оздоровлення (територіальний). Керуюча підсистема може бути представлена наступними суб'єктами, залежно від характеру керуючого впливу:

- органами державної влади, відповідальними за розвиток туристичної сфери й суміжних видів економічної діяльності;
- регіональними органами державної влади, у функції яких входить, у тому числі здійснення управлінських впливів на туристичну сферу й суміжні з нею види економічної діяльності;
- інституціональними структурами ринку туристичних послуг у сфері оздоровлення (недержавними об'єднаннями організацій туристичної галузі);

- групами суб'єктів господарювання ринку туристичних послуг у сфері оздоровлення – територіальними туристичними комплексами й оздоровчими організаціями.

Можливі види управлінських впливів на ринок послуг туризму сфери оздоровлення представлено в таблиці 1.9.

Таблиця 1.9

Можливі види управлінських впливів на регіональний ринок послуг туризму сфери оздоровлення залежно від суб'єкта управління

Суб'єкт керування	Види управлінських впливів
Управлінські впливи світового рівня	
Міжнародні туристичні організації	<ul style="list-style-type: none"> - розробка і розповсюдження міжнародних стандартів, концепцій, програм у сфері туризму і подорожей; - адаптація міжнародних документів, реалізація специфічних міжнародних стандартів, положень і ін.
Управлінські впливи на макрорівні	
Органи державної влади	<ul style="list-style-type: none"> - прийняття й реалізація довгострокових соціально-економічних програм щодо розвитку національної економіки, територій і окремих галузей економіки; - прийняття й реалізація довгострокових програм щодо розвитку туристичної галузі; - прийняття нормативних актів державного значення по регулюванню діяльності організацій туристичної галузі; - прийняття й реалізація інвестиційних програм щодо розвитку інфраструктури системи охорони здоров'я, туристичної сфери, санаторно-курортної індустрії й ін.
Структурні підрозділи виконавчих органів державної влади	<ul style="list-style-type: none"> - розробка, координація й контроль реалізації довгострокових стратегій розвитку туристичної сфери на національному рівні; - рішення по реструктуризації підприємств туристичної сфери (зміна структури власності); - зміни й координація механізмів регулювання якості надання медичних, оздоровчих, санаторно-курортних послуг; - регулювання інвестицій у розвиток інфраструктури гостинності, туризму, охорони здоров'я й ін.
Управлінські впливи на мезо- і галузевому рівні	
Регіональні органи державної влади	<ul style="list-style-type: none"> - прийняття й реалізація довгострокових соціально-економічних програм щодо розвитку регіональної економіки і її окремих секторів; - прийняття й реалізація довгострокових програм щодо розвитку туристичної сфери в регіоні; - прийняття нормативних актів регіонального значення по регулюванню діяльності організацій туристичної й санаторно-курортної індустрії; - прийняття й реалізація інвестиційних програм у розвиток регіональної інфраструктури системи охорони здоров'я, туристичної сфери, санаторно-курортної індустрії й ін.
Структурні підрозділи виконавчих органів державної влади регіонального рівня	<ul style="list-style-type: none"> - розробка, координація й контроль реалізації довгострокових стратегій розвитку регіонального туристичного або санаторно-курортного комплексу; - прийняття механізмів регулювання й підвищення якості надання медичних і санаторно-курортних послуг; - здійснення інвестицій у розвиток інфраструктури гостинності, туризму, охорони здоров'я й ін.

Суб'єкт керування	Види управлінських впливів
Галузеві об'єднання туристичної сфери	- прийняття й реалізація внутрішньогалузевих актів по окремих напрямках діяльності туристичних і санаторно-курортних організацій і комплексів у частині формування єдиної політики (надання санаторно-курортних послуг, цінової політики, політики просування санаторно-курортних послуг і ін.).
Управлінські впливи на мікрорівні	
Суб'єкти керування локальними туристичними комплексами	- формування й поточні зміни цінової політики організацій туристичних комплексів; - формування й поточні зміни політики просування туристичних організацій; - формування й поточні зміни сервісної політики; - управлінські впливи в області функціонування об'єктів інфраструктури туристичних комплексів (наприклад, відновлення основних фондів) і ін.
Суб'єкти керування туристичними організаціями	- управлінські впливи на цінову політику туристичних організацій; - управлінські впливи на сервісну політику туристичних організацій; - управлінські впливи на стратегію просування туристичних організацій і ін.

Джерело: власна розробка

Отже, управління ринком туризму сфери оздоровлення можна представити у вигляді багаторівневої системи (представленої керуючими підсистемами на національному рівні, регіональному рівні, рівні окремих, локальних туристичних комплексів і організацій) впливу суб'єктів керування (виконавчих органів державної влади, профільних структур з розвитку ринку туристичних, рекреаційних і санаторно-курортних послуг, туристичних комплексів і організацій) на об'єкти керування (діяльність посередницьких структур і туристичних агентств, стан інфраструктури регіональних туристичних комплексів, сприйняття споживачами туристичних комплексів і організацій, питання ціноутворення й ін.) з метою забезпечення розвитку ринку послуг туризму сфери оздоровлення.

З урахуванням особливостей організації ринку послуг туризму в сфері оздоровлення, пропонується наступний науково-методичний підхід щодо управління регіональним туристичним ринком сфери оздоровлення (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Схема управління розвитком туризму сфери оздоровлення

Джерело: побудовано автором

Метою реалізації даного підходу є підвищення конкурентоспроможності ринку туризму сфери оздоровлення. Реалізація підходу здійснюється з урахуванням наступних принципів.

1. Принцип системності, який має на увазі, що система управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення являє собою сукупність форм і методів науково обґрунтованої взаємодії елементів, що функціонують в об'єктивних (ринкових) умовах виходячи із цілей і єдності функцій складових її елементів.

2. Принцип трендової узгодженості, який передбачає необхідність урахування знань про зміни тенденцій розвитку туристичних ринків, що призводить до наближення до траєкторій їх розвитку.

3. Принцип цільової спрямованості, відповідно до якого керування ринком послуг туризму в сфері оздоровлення припускає досягнення заданих цілей і завдань у заданий часовий проміжок.

4. Принцип обґрунтованості управлінських впливів, дія якого припускає прийняття управлінських рішень щодо розвитку ринку послуг туризму в сфері оздоровлення на основі всебічного дослідження стану цього ринку:

- як частини туристичного ринку в цілому на різних рівнях (регіональному, національному);
- у коротко-, середньо- і довгостроковому періоді його розвитку;
- як сегмента туристично-рекреаційної індустрії й впливу складових цієї індустрії на ринок послуг туризму в сфері оздоровлення.

5. Принцип наукової обґрунтованості, у відповідності до якого, через складність устрою ринку послуг туризму в сфері оздоровлення, його ролі в збереженні здоров'я громадян країни, необхідне застосування науково обґрунтованого інструментарію керування його розвитком.

6. Принцип ієрархічності управління, який показує, що розвиток ринку послуг туризму в сфері оздоровлення здійснюється на макро-, мезо- і мікрорівнях.

7. Принцип структурованості, у відповідності до якого, формування ієрархічної системи управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення починається на макрорівні, на якому ухвалюються рішення стратегічного характеру, які розбиваються на компоненти й тактичні рішення на мезо- і мікрорівнях управління.

8. Принцип орієнтації на ефективність управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення, який означає необхідність обґрунтованого й доцільного використання всіх видів ресурсів для досягнення завдань розвитку ринку послуг туризму в сфері оздоровлення.

9. Принцип процесності управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення, відповідно до якого функції управління (цілепокладання й планування; організації; аналізу й обліку; прогнозування й контролю (регулювання)) розглядаються у взаємозв'язку й взаємовпливі, утворюючи циклічний процес.

10. Принцип орієнтації на інтереси споживачів послуг туризму в сфері оздоровлення, який показує, що система управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення формується з урахуванням потреб споживачів послуг туризму в сфері оздоровлення.

11. Принцип стратегічного управління, відповідно до якого система управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення орієнтована на майбутнє, яке задається місією й цілями з урахуванням економічних, соціальних й екологічних інтересів суспільства, ураховує результати досліджень, прийомів і методів різноманітних наукових дисциплін.

12. Принцип соціальної відповідальності, який передбачає відповідальність системи управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення відносно забезпечення відновлення природних та інфраструктурних ресурсів регіону, дотримання правових і соціальних норм життєдіяльності регіону, підвищення якості життя населення.

13. Принцип безпеки, який означає, що система управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення створює умови для безпеки

туристичного бізнесу (безпека на рівні галузі або конкретних туристичних підприємств), безпеки туристичних ресурсів і об'єктів, безпеки в туризмі (безпека туристів).

Досягнення мети управління ринком туризму сфери оздоровлення формується цільовими орієнтирами, до яких віднесено:

1. Забезпечення доступу громадян до безпечних і якісних послуг оздоровлення, шляхом реалізації ретельно сформованих регіональних програм розвитку туризму сфери оздоровлення;

2. Створення сприятливих умов для зростання в'їзного і внутрішнього оздоровчого туризму, шляхом урахування сучасних тенденцій міжнародного туризму, реалізації принципів стійкого розвитку туризму, з урахуванням наявних та потенційних можливостей національного ринку;

3. Раціональне використання рекреаційного середовища, за рахунок впровадження передового досвіду реалізації аспектів стійкого розвитку;

4. Досягнення збалансованості інтересів держави та суб'єктів туристичного ринку шляхом формування відповідності вітчизняної нормативно-правової бази у сфері туризму правовій базі туристичної галузі розвинутих країн; сприяння розвитку підприємницьких ініціатив у туризмі сфери оздоровлення;

5. Підвищення зайнятості населення за рахунок розширення комплексу послуг туризму сфери оздоровлення, розвитку супутніх галузей економіки регіону.

Визначені мета та цільові орієнтири виступають взаємозв'язаними елементами, які створюють змістовне наповнення процесу управління розвитком туризму сфери оздоровлення.

Діагностика тенденцій світового ринку туризму в сфері оздоровлення дозволить відстежити макротренди, тобто, глобальні тенденції в розвитку туризму сфери оздоровлення, зокрема, зорієнтуватися в соціально-економічних особливостях окремих країн і врахувати актуальні тренди сучасного етапу розвитку ринку туризму сфери оздоровлення, що сприятиме

визначенню культури і моди споживання нових послуг в сфері оздоровлення, та дозволить спрогнозувати на рівні національного ринку туризму сфери оздоровлення зміни в поведінці національного споживача, його переконаннях, знайти перспективні ринкові ніші. Наприклад, той факт, що населення Європи надає особливу значимість питанням оздоровлення, естетичній важливості зовнішнього вигляду людей, особливо в останні роки, зростаюче прагнення жінок зберігати молодий вигляд, забезпечує розвиток оздоровчого туризму. Висока вартість медичного обслуговування в Європі й США, крім того, тривалість очікувань візитів до лікаря й спроби страхових компаній знизити вартість витрат приводять до збільшення попиту на медичні послуги в інших країнах, що пропонують більш вигідні ціни в області охорони здоров'я [205, с.9]. У зв'язку з чим національні департаменти розвитку власних ринків туризму можуть приєднатися до визначених тенденцій, або започаткувати нові, альтернативні види туризму.

Діагностика розвитку національного ринку туризму сфери оздоровлення дозволяє дослідити та урахувати системні проблеми та негативні фактори, що існують в сучасних умовах, знизити невизначеність середовища функціонування туризму сфери оздоровлення, визначити напрями розвитку, найбільш підтримувані державою та знайти процеси, якості або елементи моделей ефективного розвитку регіональних туристичних систем.

Оцінка стану регіонального ринку туризму сфери оздоровлення передбачає врахування специфічних властивостей ринку, стримуючих факторів розвитку ринку туризму сфери оздоровлення.

За результатами діагностики розвитку світового, національного та регіонального ринків туризму сфери оздоровлення формується керуючий вплив, що надає імпульс до вироблення стратегічних та оперативних управлінських рішень, які реалізуються у вигляді цільових регіональних програм з визначенням пріоритетних цілей і векторів розвитку туризму.

Як структурний елемент системи управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення автором виділений механізм управління розвитком регіональним комплексом туризму сфери оздоровлення, функціонування якого ураховує оцінку пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення. Оцінка пріоритетності впливу факторів середовища має винятково важливе значення для наступного визначення альтернатив розвитку туристичного комплексу, які реалізуються регіональною програмою розвитку комплексу туризму сфери оздоровлення.

Кінцевим результатом управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення є: підвищення якості життя населення; розширення організованого внутрішнього, а також в'їзного туристичного потоку у сфері оздоровлення; збереження якості рекреаційного середовища; підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону; мультиплікативний ефект у суміжних галузях, що забезпечить рівень зайнятості населення регіону та величину валового регіонального продукту.

Зв'язок показників розвитку ринку туризму сфери оздоровлення з показниками розвитку регіону, показниками якості оточуючого середовища пояснюється тим, що регіон це середовище, в якому здійснюється туристична діяльність, процес соціально-економічного розвитку регіону – це й середовище здійснення процесу розвитку туризму. Тому, з одного боку, деякі цілі туризму не можуть бути досягнені раніше, ніж буде досягнуто певного рівня соціально-економічного розвитку території в цілому. З іншого боку, сфера туризму створює нові можливості і нові проблеми для соціально-економічного розвитку регіону. Це означає, що розвиток туризму не може в принципі випередити соціально-економічний розвиток регіону, не зважаючи на те, скільки додатково б не створювалось туристичних об'єктів, але може прискоритися за його рахунок.

Висновки до розділу 1

Відповідно до поставленої мети у першому розділі отримані наступні наукові і практичні результати:

1. Базуючись на структурно-декомпозиційному аналізі поняття «туризм сфери оздоровлення» на основі характеристик «оздоровчого», «Wellness-», «лікувально-оздоровчого» і «медичного» туризму, їхнього взаємозв'язку, запропоновано авторське уточнення туризму в сфері оздоровлення, яке полягає в наступному: туризм в сфері оздоровлення характеризується можливістю реалізації цілей оздоровлення шляхом включення лікувальної складової в програму оздоровлення при здійсненні подорожі туристом у його вільний від роботи час і отримання комплексу послуг фізичного, психологічного, духовного та соціального оздоровлення за спеціальними технологіями надання послуг та практиками здійснення на основі автентичного, або місцевого досвіду, що надаються у місцевості, що не пов'язана з місцем постійного проживання та має необхідний для цього комплекс рекреаційних, оздоровчих і лікувально-медичних ресурсів. Даний підхід до визначення туризму в сфері оздоровлення формує всі ознаки самостійного виду діяльності, який у загальному виді містить у собі ціль, засоби, процес і результат.

2. Виділено основні організаційно-економічні особливості туризму в сфері оздоровлення, до яких віднесено: партнерські і коопераційні взаємозв'язки між незалежними учасниками туристичного і інших ринків для забезпечення реалізації комплексних програм оздоровлення та збільшення туристичного потоку; наявність організаційно-економічних механізмів взаємодії із суміжними галузями національної економіки для забезпечення задоволення запитів споживачів туризму сфери оздоровлення; соціальна значимість і потреба державної підтримки і стимулювання розвитку на регіональному, національному і міжнародному рівні.

3. Запропоновано авторське групування інфраструктури туризму сфери оздоровлення, орієнтованої на формування найкращих умов для виробництва й надання послуг оздоровлення, яке відрізняється від існуючих поділом на фізичну інфраструктуру, ресурси природної інфраструктури, інфраструктуру гостинності, інформаційну інфраструктуру та інфраструктуру знань. Саме інфраструктура знань набуває ключового значення для формування ефективних технологій надання, практик здійснення і реалізації послуг туризму сфери оздоровлення.

4. Обґрунтовано, що результат взаємодії інфраструктурного забезпечення (фізичної інфраструктури, ресурсів природної інфраструктури, інфраструктури гостинності, інформаційної інфраструктури та інфраструктури знань) оцінений задоволеністю сприйняття туристичних послуг сфери оздоровлення і повторно затребуваний туристом, створює умови для розвитку діяльності туризму сфери оздоровлення в регіоні, що характеризуються якісним складом рекреаційних ресурсів туризму сфери оздоровлення, сконцентрованих безпосередньо у сфері надання туристичних послуг; наявністю специфічних ресурсів туризму сфери оздоровлення, що перебувають поза сферою надання послуг у вигляді об'єднання різних видів діяльності, міжгалузевих взаємодій; інституціональною діяльністю щодо підтримки і розвитку туризму сфери оздоровлення й забезпечення безпеки надаваних туристичних послуг; рівнем комфортності регіону.

5. Визначено особливість туризму сфери оздоровлення, що розглядається як інтегрована економічна система регіону, який забезпечує його безпеку, як основну передумову стійкого розвитку, та урахує можливості території розташування, при цьому, функціонування даної структури забезпечується ресурсною, організаційною, інфраструктурною, управлінською, кадровою, соціальною, безпековою та інформаційною підсистемами, в якості яких виступають компоненти регіональної економіки, що мають зв'язки із туристичною діяльністю в сфері оздоровлення та/або забезпечують її здійснення.

6. Удосконалено науково-методичний підхід щодо управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення, який враховує багатоаспектну специфіку управлінських впливів макро, мезо- і мікрорівня на ринок послуг туризму сфери оздоровлення, включення принципів дослідження ринку туризму сфери оздоровлення, що пов'язані з особливостями управління розвитком туризму сфери оздоровлення, має інструменти аналізу з урахуванням специфіки різних ієрархічних рівнів, та передбачає функціонування механізму управління регіональним комплексом туризму сфери оздоровлення, який забезпечує оцінку пріоритетності впливу факторів середовища для наступного визначення альтернатив розвитку туристичного комплексу, які реалізуються регіональною програмою розвитку комплексу туризму сфери оздоровлення.

Основні результати розділу опубліковані у працях автора [15, 16, 127, 128, 131].

РОЗДІЛ 2.

МОНІТОРИНГ СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ

2.1. Дослідження розвитку туризму сфери оздоровлення на міжнародному ринку

Ринок оздоровчого туризму, пройшовши певні стадії еволюційного розвитку відповідно до загальних тенденцій і змін світової економічної системи й адаптуючись до нових умов світового господарства, суттєво трансформувався не тільки з погляду кількості учасників (від обмеженого числа розвинених країн, які пропонувати унікальні оздоровчі медичні технології й послуги висококваліфікованих працівників до значного числа учасників з різних країн світу, що активно використовують наявні конкурентні переваги з метою досягнення стабільного рівня попиту на послуги оздоровчого туризму), але й у контексті якості пропонованих оздоровчих туристичних послуг. Все це підтверджується статистичними даними, що відображають динаміку розвитку світового ринку оздоровчого туризму.

Глобальне поширення спалаху коронавірусного захворювання (COVID-19) на початку 2020 року серйозно вплинуло на сектор туризму. У період із січня по травень 2020 року кількість міжнародних туристських прибуттів поменшилася на 65%. Згідно з розрахунками Всесвітньої туристської організації ООН, загальне зниження прибуттів міжнародних туристів в 2020 році може варіюватися від 58% до 78%, залежно від того, коли будуть зняті обмеження на поїздки. Це може привести до втрати експортних доходів від туризму на суму від 910 до 1,2 трильйона доларів США й поставити під загрозу до 120 мільйонів робочих місць в індустрії туризму [87]. Очікується,

що, хоча внутрішній туризм буде відновлюватися швидше, регіональні й міжнародні поїздки не покажуть ніяких ознак відновлення до 2021 року.

Некомерційна організація Global Wellness Institute (GWS), місією якої є розширення можливостей оздоровлення в усьому світі шляхом просвіти державного й частки секторів про профілактичні заходи в області здоров'я й благополуччя, заявляє, що концепція оздоровчого туризму змінить майже всі аспекти подорожей, і оздоровчий туризм буде тільки швидше зростати в найближчі роки, оскільки він знаходиться на перетинанні двох величезних галузей, що швидко розвиваються: індустрії туризму з оборотом 2,6 трильйони доларів і ринку оздоровчих послуг з оборотом 4,5 трильйони доларів» [154]. Саме GWS першим передбачила ріст тенденцій в області оздоровлення, які перетворилися у вибухові багатомільярдні ринки, у тому числі: оздоровчий туризм, wellness-архітектура й дизайн, нерухомість wellness lifestyle і ін.

Згідно зі статистичними даними в період за 2017-2018 рр. на міжнародному ринку оздоровчого туризму спостерігався стійкий ріст в 4% у рік, що практично порівнянне з ростом величини світового валового продукту - на 3,5%. При цьому, на долю провідних країн - США, Німеччини, Швейцарії, Франції, Японії сьогодні припадає 63% світового ринку оздоровчо-медичного туризму [183].

Витрати туристів, що одержують послуги оздоровлення (у тому числі, послуги медичного туризму), суттєво вище середніх витрат звичайних туристів і характеризуються значними індивідуальними коливаннями, обумовленими насамперед лікувальною частиною туристичного продукту. За попередніми оцінками, доходи від даного виду туризму повинні були рости в середньому на 9,9% у рік, що майже у два рази швидше, чим по галузі в цілому. Прибутковість даного виду туризму визначається пропозицією унікальних продуктів з високою доданою вартістю. Так, в 2017 р. доходи від реалізації послуг оздоровлення (у тому числі, послуг медичного туризму), надаваних нерезидентам, склали в Сінгапурі більше 1,3 млрд дол. (1,5%

ВВП), Індії – більше 2,3 млрд дол. (0,15% ВВП), Туреччини – близько 1,0 млрд дол. (0,11% ВВП) [177]. Якщо колись основними країнами, куди туристи прагнули в'їхати для оздоровлення, були Німеччина, Ізраїль, Швейцарія й США, де послуги оздоровлення давно славляться високим рівнем, то тепер зростають потоки туристів і в інших напрямках.

За оцінками закордонних експертів, доходи суб'єктів підприємницької діяльності, що функціонують на ринку медичного туризму, склали 15 млрд дол. США [154], величина доходів від реалізації програм лікувально-оздоровчого й wellness-туризму - 40 млрд дол. США. За прогнозами фахівців, у середньостроковому періоді спостерігається збереження представлених тенденцій, і до 2022 р. рівень доходів від оздоровчого туризму зросте на 30–35% [154].

За інформацією Global Wellness Institute за період з 2015 по 2018 рік галузь зростала на 6,4 відсотки щорічно, з 3,7 трильйона доларів до ринку в 4,5 трильйона доларів, що майже у два рази швидше, чим зростання світової економіки (3,6 відсотки щорічно, по даним МВФ). Індустрія оздоровлення представляє 5,3 відсотки світового економічного виробництва. Серед проаналізованих ринків оздоровчих послуг лідерами зростання виторгу в 2015-2018 роках (у рік) були:

- курортний сектор (9,8%);
- оздоровчий туризм (6,5%);
- оздоровча нерухомість (6,4%).

За оцінками GWI, видатки на оздоровчий туризм в 2018 році досягли 639,4 мільярди доларів у порівнянні з 563,2 мільярдами доларів у 2015 році. Річні темпи росту сектору в 6,5% у період з 2015 по 2018 рік більш ніж удвічі перевищують щорічні темпи росту в 3,2% для загального туризму. В оздоровчому туризмі мандрівники здійснили 830 мільйонів міжнародних і внутрішніх оздоровчих поїздок в 2018 році, що на 139 мільйонів більше, чим в 2015 році. Оздоровчі поїздки становлять 6,6% усіх туристичних поїздок, і становлять 16,8% від загальних витрат на туризм. Це пов'язане з тим, що

мандрівники, що займаються оздоровленням, звичайно витрачають набагато більше за поїздку, чим середній мандрівник.

Успішність розвитку туризму в сфері оздоровлення визначається рівнем розвитку охорони здоров'я у відповідній країні, тому що від цього залежить стан матеріально-технічної бази центрів здоров'я, технологічна оснащеність, професійна підготовка персоналу, відповідність стандартів якості надаваних послуг в сфері оздоровлення рівню світових стандартів і критеріям міжнародних сертифікацій. Тобто, одним з ключових показників, який відбиває ступінь уваги держави і суспільства взагалі до здоров'я громадян є величина витрат на охорону здоров'я. Наприклад, середня тривалість життя, наприклад, в Ізраїлі – одна з найвищих у світі (на 2018 р. у жінок – 82.2 роки, у чоловіків – 78.5 роки), що стало безсумнівною заслугою системи охорони здоров'я, яка перетворилася в найсильнішого драйвера нарощування туристичних оборотів в області оздоровчих послуг. Крім того, на світовий ринок туризму в сфері оздоровлення значний вплив надають спеціалізовані рейтингові агентства, такі як Bloomberg, Nubeo, Medical Tourism Index, які формують звіти щодо розвитку туризму в сфері оздоровлення в країнах, що надають іноземним громадянам оздоровчі (в тому числі медичні) послуги (табл. 2.1).

Одним з найбільш великих і впливових рейтингових агентств є Medical Tourism Index (MTI), що працює за підтримки американського некомерційного дослідного центру International Healthcare Research Center. Дане агентство аналізує привабливість країни для медичних туристів на підставі критеріїв оцінки загального іміджу країни й екології навколишнього середовища, стану й розвитку медичної й туристичної інфраструктури, доступності і якості надаваних медичних послуг і формує інтегральний показник (індекс), що оцінює рівень розвитку й привабливості (рейтингу) країни для туристів, що потребують послуг туризму в сфері оздоровлення.

Таблиця 2.1

Рейтинг країн світу за ефективністю систем охорони здоров'я

Позиція в рейтингу		Країни світу	% від ВВП	Вартість медичних послуг для 1 особи, дол. США	Очікувана тривалість життя, років
Bloom berg	MTI				
1	-	Гонконг	5,7	2222	84,3
2	4	Сінгапур	4,3	2280	82,7
3	-	Іспанія	9,2	2354	82,5
4	9	Італія	9,0	2700	82,5
5	8	Республіка Корея	7,4	2013	82,0
6	3	Ізраїль	7,4	2756	82,0
12	-	Швейцарія	12,1	9818	82,9
16	1	Канада	10,4	4508	82,1
17	7	Франція	11,1	4026	82,3
20	-	Китай	5,3	426	76,1
27	-	Тайланд	3,8	219	75,1
35	2	Велика Британія	9,9	4356	81,0
45	6	Німеччина	11,2	4592	80,6
47	10	Колумбія	6,2	374	74,2
55	-	США	16,8	9536	78,7

Джерело: складено за матеріалами [6, 144]

Міжнародна дослідницька організація International Healthcare Research Center щорічно формує рейтинг Medical Tourism Index, який складається на підставі огляду науково-прикладної літератури, думок експертів і опитування потенційних і фактичних споживачів послуг туризму в сфері оздоровлення, і відображає динаміку розвитку туризму в сфері оздоровлення в сучасному світі (рис. 2.1).

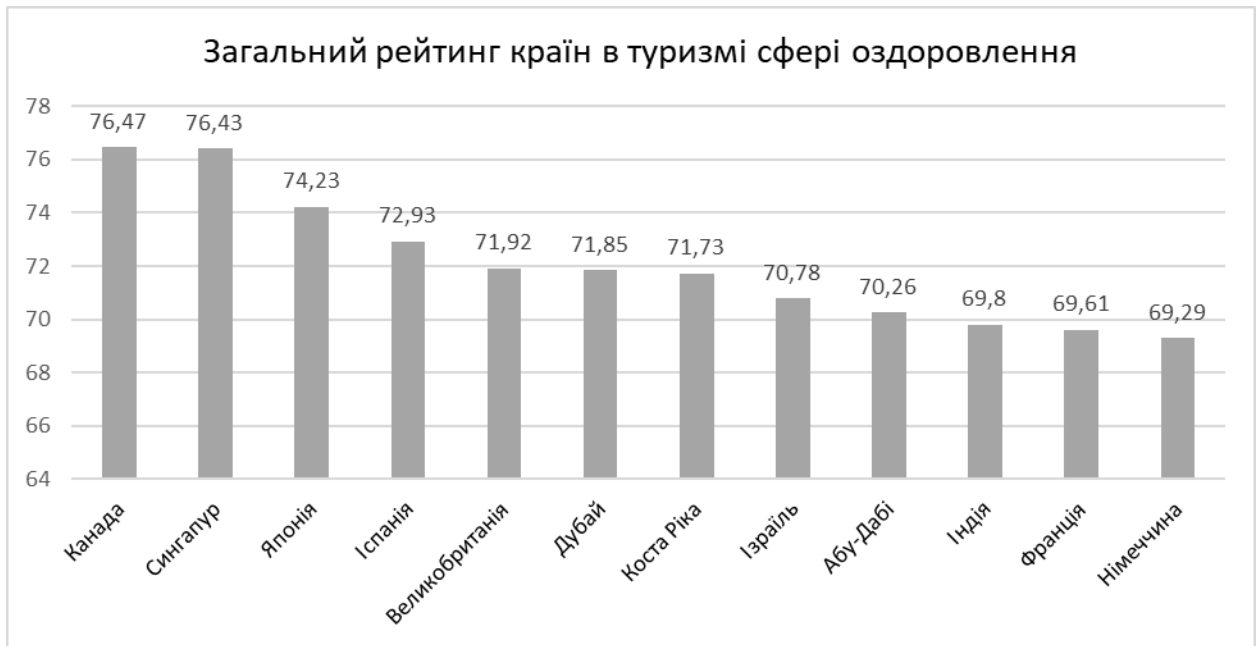

Рис. 2.1. Рейтинг країн Medical Tourism Index, 2020 р.

Джерело: побудовано за матеріалами [184]

У даному рейтингу враховувалися наступні параметри.

1. Якість послуг у сфері оздоровлення й устаткування. Даний параметр оцінює якість лікувальної складової, такий як досвід лікаря, стандарти охорони здоров'я й медичне встаткування. Він також оцінює репутацію медичних працівників або клініки, а також інтернаціоналізацію персоналу й наявність акредитації установи. Нарешті, він також ураховує загальні запити споживача, такі як дружелюбність персоналу й лікарів.

2. Розвиток туризму в сфері оздоровлення. Складається із двох частин: туристичної й медичної. Він оцінює привабливість країни як туристичного напрямку з погляду популярності, погодних умов і наявності культурних і природних визначних пам'яток/ об'єктів, а також витрат, пов'язаних з туризмом у сфері оздоровлення, таких як вартість лікування, витрати на проживання або витрати на поїздки.

3. Стан навколишнього середовища. Стабільність економіки країни, стабільність національного валютного курсу, рівень корупції в країні,

культурна ідентичність, мовна ідентичність, загальний позитивний фон сприйняття країни на світовій арені, безпека для подорожі.

В таблиці 2.2 представлено складові частини рейтингу Medical Tourism Index 2020 на прикладі країн-лідерів в туризмі в сфері оздоровлення.

Таблиця 2.2

Складові частини рейтингу Medical Tourism Index 2020

Країни	Загальний бал	Стан оточуючого середовища	Рівень розвитку туризму в сфері оздоровлення	Якість послуг та обладнання
Канада	76,47	76,47	76,47	76,47
Сінгапур	76,43	76,43	70,79	76,43
Японія	74,23	62,5	66,5	68,8
Іспанія	72,93	63,26	66,2	66,5
Великобританія	71,92	71,92	70,38	68,2
Ізраїль	70,78	70,78	72,38	70,78
Німеччина	69,29	69,29	73,4	69,29

Джерело: складено за матеріалами [184]

На підставі аналітичних даних світової галузі туризму в сфері оздоровлення в рейтингу 46 країн-учасниць, опублікованому в 2020 р. популярним аналітичним журналом медичного туризму Medical Tourism Index (MTI), Україна не представлена взагалі, що свідчить про низький рівень розвитку галузі усередині країни.

У таблиці 2.2 представлені дані туризму в сфері оздоровлення по регіонах за 2018 р. у тому числі, комбіновані поїздки й витрати на в'їзний і внутрішній оздоровчий туризм.

Як видно з табл. 2.2, Європа є регіоном з найбільшою кількістю оздоровчих поїздок. Північна Америка лідирує по витратах на туризм в сфері оздоровлення. За останні п'ять років Азія добилася найбільшого приросту кількості оздоровчих поїздок і витрат на туризм в сфері оздоровлення,

причому попит стимулювався сильною економікою й зростаючим середнім класом.

Таблиця 2.3

Туризм в сфері оздоровлення по регіонах за 2018 р.

Регіон	Кількість оздоровчих поїздок, млн. шт.	Витрати на туризм в сфері оздоровлення, млрд. дол.	Прогнозовані середньорічні темпи росту витрат на туризм в сфері оздоровлення (2018-2022 рр.), %	Середні витрати на поїздку (виїзний туризм), дол.	Середні витрати на поїздку (в'їзний туризм), дол.	Прямі робочі місця, млн.
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	257,6	136,7	13	1741	268	10,1
Європа	291,8	210,8	5,5	1209	594	3,2
Північна Америка	204,1	241,7	5,2	3285	1058	2,2
Латинська Америка й Карибський басейн	59,1	34,8	9,5	1067	380	1,4
Близький Схід і в Північна Африка	11	10,7	11,8	1305	599	0,3
Африка до півдня від Сахари	6,5	4,8	11,1	1215	194	0,5

Джерело: складено за даними [154]

На рис. 2.2 представлений рейтинг провідних країн світу по туризму в сфері оздоровлення. Цифри включають міжнародні й внутрішні витрати на туризм в сфері оздоровлення.

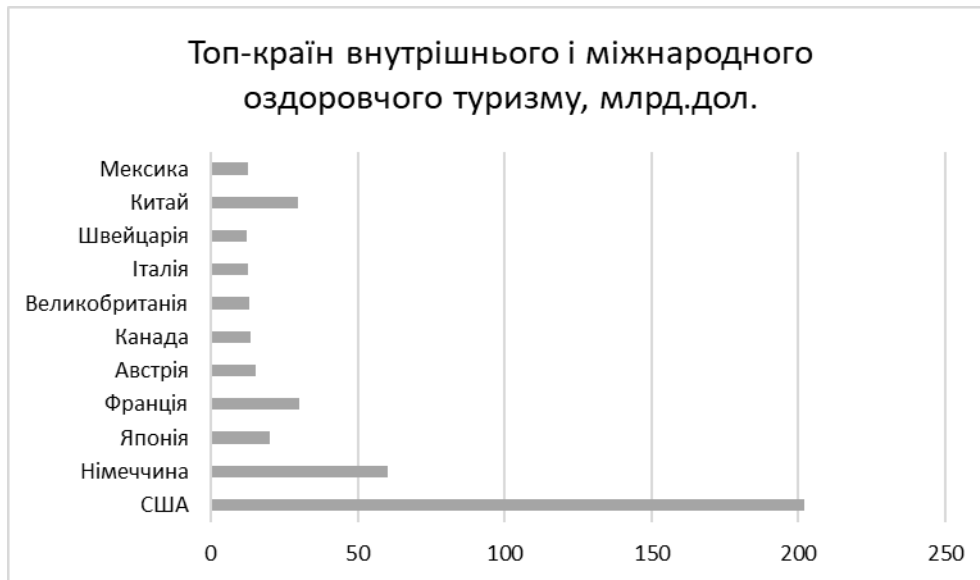

Рис. 2.2. Топ-країн внутрішнього й міжнародного оздоровчого туризму (на підставі здійснених туристами витрат, 2018 р.)

Джерело: складено на основі матеріалів [85]

Слід зазначити, що на рівень розвитку медичного туризму в країні впливають рейтинги щодо розвитку охорони здоров'я й організаційно-економічна модель розвитку медичного туризму. Так, серед країн-лідерів медичного туризму США має недержавну систему охорони здоров'я із приватно-страховим механізмом фінансування медицини, Канада й Великобританія мають державну модель організації охорони здоров'я з переважно бюджетним фінансуванням, Німеччина й Франція – бюджетно-страховий механізм фінансування медичної галузі.

Перше місце в рейтингу країн за величиною витрат на охорону здоров'я займають США, витрати яких складають близько 18% ВВП [27]. Відповідно, і в туризмі в сфері оздоровлення США є беззаперечним лідером (рис. 2.1). США посіли нішу в наданні інноваційних, високотехнологічних, ефективних оздоровчо-медичних послуг. Америка досягла неймовірних висот в області охорони здоров'я на світовому рівні. Основний тип північно-американських курортів – бальнеологічні. Бізнес туризму в сфері надання послуг оздоровлення характеризується високою якістю послуг при значному рівні цін, орієнтований на клієнтів з високим рівнем доходу.

Починаючи з 70-х років минулого століття, федеральний уряд Сполучених Штатів проводить політику скасування держконтролю в сфері туризму, в тому числі у сфері надання послуг оздоровлення, у результаті чого регулювання діяльності туристичних компаній зараз в основному віддане на розсуд окремих штатів. У Сполучених Штатах сьогодні немає центрального урядового органу, що займається регулюванням туризму, подібного міністерствам по туризму в інших країнах. Федерального ліцензування для туристичних фірм також не існує.

У цілому, федеральне (саме федеральне) правове регулювання туризму в США має досить «загальний» характер. На галузь впливають судові рішення (у США застосовується прецедентне право), урядові розпорядження, у тому числі акти Держдепартаменту, законодавчі органи й нормативні акти окремих відомств, типу Федеральної авіаційної адміністрації, (FAA) і т.п. Нагляд за виконанням цих самих загальних «правил гри» на туристичному ринку здійснюють Федеральна торговельна комісія (Federal Trade Commission, FTC) і Міністерство транспорту США (U.S. Department of Transportation, DOT).

У США функціонує декілька незалежних організацій, що приймають активну участь у рішенні питань внутрішньої і зовнішньої політики, пов'язаних з індустрією туризму, сприяють розробці політики щодо розвитку подорожей і туризму. До таких організацій віднесені: Національне бюро подорожей і туризму National Travel Tourism Office (NTTO) [92] та Центр відповідальних подорожей (Center for Responsible Travel, CREST) [169].

Функції National Travel Tourism Office (NTTO) укладаються в наступному: управління туристичною політикою, стратегією; сприяння росту експорту туристичних послуг; представлення інтересів туризму США в міжурядових організаціях, в тому числі головування в Комітеті по туризму Організації економічного співробітництва і розвитку (www.oecd.org); забезпечення урахування інтересів країни в сфері подорожей і туризму при прийнятті рішень на федеральному рівні. NTTO виступає у якості офіційного

спостерігача від уряду США і учасника комітетів та заходів Всесвітньої Туристичної Організації ООН.

Центр відповідальних подорожей (Center for Responsible Travel, CREST) - це унікальна дослідницька організація, орієнтована на підвищення позитивного глобального впливу відповідального туризму. CREST допомагає урядам, політикам, туристичним компаніям, некомерційним організаціям і міжнародним агентствам знаходити шляхи вирішення найважливіших проблем, що стоять перед туризмом.

У США дві моделі туризму в сфері оздоровлення. За першою моделлю – туризм в сфері оздоровлення є частиною державної політики в системі охорони здоров'я. Іноземні постачальники стають уповноваженими постачальниками послуги туризму в сфері оздоровлення приватним клієнтам і співробітникам державних компаній в «домашньому» регіоні. За другою моделлю туризм в сфері оздоровлення розвивається на основі партнерства постачальників оздоровчих послуг (в тому числі медичних послуг) «домашнього» регіону із закордонними постачальниками медичних послуг.

При такій схемі національні медичні центри використовують механізм аутсорсингу медичної послуги в закордонні центри з наданням протоколів лікування закордонним партнерам і використанням професійного консалтингу, телемедичних технологій і професійної перепідготовки фахівців.

Для громадян США найбільш частою причиною поїздки за рубіж для одержання медичної послуги є економічна мотивація. З ростом цін на медичні послуги в країні щорічно більш півтора мільйонів американців виїжджають на лікування за рубіж [186]. Для них ціна на медичну послугу — істотний фактор для вибору центру оздоровлення. Дане явище обумовлене економічним становищем значної частини населення й неможливістю оплати медичної страховки. Як видно, масштаби витрат на охорону здоров'я прямо не корелюють із показниками його ефективності.

Другою країною за величиною витрат на охорону здоров'я (12,3% ВВП [27]) є Швейцарія. Рівень і структура витратів на охорону здоров'я має значення і для загального розвитку оздоровчого туризму. Досвід Швейцарії можна визнати одним з найбільш удалих – при значному рівні фінансування забезпечується ефективне співвідношення між рівнем державних витратів на медицину, добровільним і обов'язковим медичним страхуванням за рахунок якого реалізується можливість оздоровлення населення (рис. 2.3.).

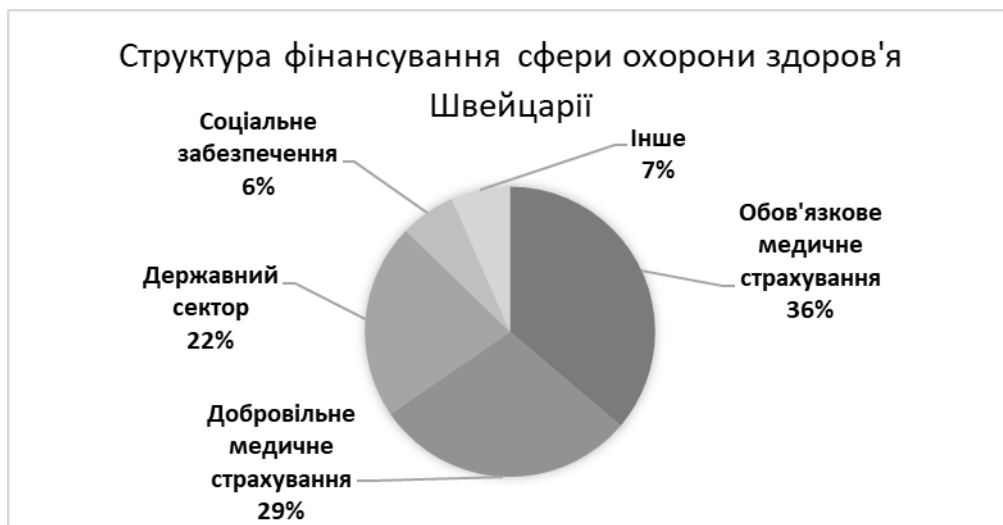

Рис. 2.3. Фінансування сфери охорони здоров'я Швейцарії

Джерело: складено за матеріалами [86]

Курортні традиції зародилися у Швейцарії в 15 столітті, і з тих пор країна спеціалізується на реалізації програм оздоровчого туризму. Починалося все з організації питного лікування для місцевих жителів і приїжджих, потім, в 1860-х і 1870-х роках, поступово сформувалася національна індустрія туризму із численними санаторно-курортними установами, у яких пропонувалося лікування в природних джерелах і в лікувальних ваннах для туристів різних країн. Велике значення в розвитку ринку оздоровчого туризму Швейцарії мав і туристичний рекреаційний потенціал країни: майже 70% території країни займають гори Альпи, озера, термальні джерела і т.д.

Оздоровчі послуги клінік Swiss Medical Network включають велику кількість інноваційних технологій і продуктів: ультрасучасне діагностичне й медичне встаткування, дистанційна медицина, інноваційні способи лікування онкологічних захворювань і новітні хірургічні методики, що, у свою чергу, забезпечує додаткові конкурентні переваги на міжнародному ринку оздоровчого (у тому числі, медичного) туризму.

Значущим показником потенційного розвитку ринку оздоровчого туризму є кількість оздоровчих організацій (клінік, реабілітаційних центрів) на території країни. Найбільшими центрами розміщення оздоровчих (у тому числі, медичних) установ є такі швейцарські метрополії як Цюріх, Базель, Берн, Санкт-Мориць, Лозанна, Женева й Лугано, наприклад, у Цюріху множина громадських купалень, усього їх 40, 18 з них – під відкритим небом.

Представлені дані свідчать, що основна стратегія поведінки Швейцарії на міжнародному ринку оздоровчого туризму пов'язана з комбінацією в єдиному організаційно-економічному комплексі й просуванням накопиченого історичного досвіду, значної ділової репутації брендів оздоровчих установ і високого рівня якості й безпеки надаваних послуг туристам з різних країн світу.

Досліджуючи розвиток інфраструктури й просування можливостей національного ринку оздоровчого туризму за рубежом, можна зробити висновок, що однією з найбільш успішних європейських практик є організація й керування даним сегментом індустрії туризму в Німеччині. Туризм в сфері оздоровлення розвивається за схожою моделлю із США – на основі партнерства постачальників медичних послуг місцевих медичних центрів оздоровлення з закордонними медичними оздоровчими центрами, спеціалізованими клініками та ін.

Система охорони здоров'я Німеччини вважається однією із кращих у Європі й у світі. Значний вплив на притоку іноземних громадян для надання послуг у сфері оздоровлення надає матеріально-технічний стан будинків і встаткування медичних центрів, технологічний рівень надаваних медичних

послуг, співвідношення ціни і якості, доступність надання медичної допомоги іноземним громадянам завдяки налагодженій системі надання послуг, а також територіальному розташуванню країни в центрі Європи. Споживачів послуг приваблює високий рівень медичного обслуговування й технічного оснащення німецьких лікувальних установ, відсутність черг, які, як правило, властиві Великобританії й Канаді.

Лікувально-оздоровчий туризм Німеччини представлений як відомими на увесь світ бальнеологічними курортами, так і мережею стаціонарних та реабілітаційних відділень, у яких працюють висококваліфіковані лікарі, які пропонують лікування, засноване на інноваційних розробках у сфері медичних технологій. Серед кліматичних курортів переважають гірські, лісові й приморські. Щорічно курорти Німеччини приймають 1 млн. осіб. Профілактичні й реабілітаційні програми, пропонувані німецькими кліматичними й бальнеологічними центрами, користуються попитом у Франції, Бельгії, Люксембурзі, США, Канаді, Росії й Україні. Курорти Німеччини вкрай різноманітні, багато з них функціонують уже не перше століття, де висококласні фахівці надають послуги оздоровчо-профілактичного сервісу за сучасними технологіями на оздоровчих можливостях місцевої природи.

З організаційних особливостей розвитку послуг туризму в Німеччині слід відзначити значний розвиток внутрішнього туризму, позиціонування туристичної галузі як інтегрованої невід'ємної частини економіки, підпорядкованість її федеральному й регіональному законодавствам із широким спектром пільг у сфері середнього й малого підприємництва, пряму участь держави в просуванні національного туристичного продукту та ін. Комбінація багатого туристичного рекреаційного потенціалу з ефективною системою регулювання туристичної діяльності обумовлює високу результативність бізнесу даної сфери [49].

Федеральний уряд Німеччини визнає індустрію туризму й гостинності однією із ключових галузей для національної економіки, оскільки вона є

важливим джерелом доходу й робочих місць. У зв'язку із цим у Німеччині створюються сприятливі умови для розвитку туристичного бізнесу, впроваджуються програми стимулювання галузі під керівництвом Федерального Міністерства економіки й технологій. Графічно бюджет охорони здоров'я жителів Німеччини представлений на рис. 2.4.

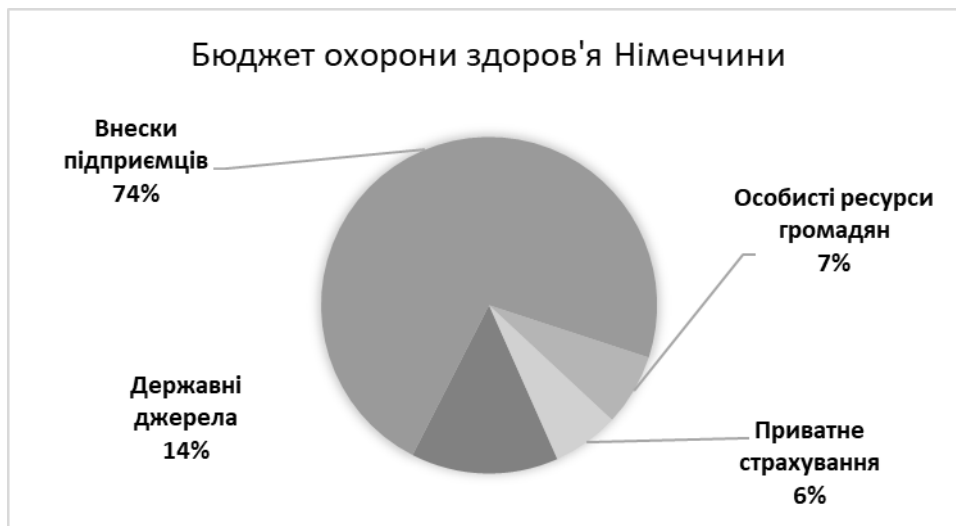

Рис. 2.4. Бюджет охорони здоров'я жителів Німеччини

Джерело: складено за матеріалами [159]

Розвитком і просуванням територіальних туристичних продуктів і загальним позиціонуванням Німеччини як туристичного напрямку займаються дві організації – Національний комітет Німеччини по туризму (Deutsche Zentrale für Tourismus, DZT) і Німецька Асоціація туризму (Deutscher Tourismusverband, DTV).

Національний комітет Німеччини по туризму – некомерційна маркетингова організація, що займається просуванням туристичних можливостей Німеччини усередині країни й за її межами, класичний приклад державно-приватного партнерства. Організація фінансується з держбюджету на 65% [125]. До складу організації входять 63 представника від різних учасників туристичного бізнесу: починаючи з територіальних туристичних і різного роду громадських організацій, закінчуючи представниками туристичного бізнес-співтовариства.

Німецька асоціація туризму, будучи громадською організацією, виконує роль консультаційного й координаційного центру національної індустрії туризму. Вона поєднує організації національного, регіонального й муніципального рівня, координуючи їх діяльність по якісному розвитку сфери туризму, у тому числі оздоровчого. Зокрема, Асоціація виступає за перегляд організації літньої відпустки, для того щоб рівномірно розподілити туристичний потік на всі регіональні курорти. Асоціація регулярно здійснює дослідницькі проекти з метою виявлення ринкових проблем і можливостей розвитку регіональних туристичних індустрій оздоровчого туризму.

Таким чином, характерні риси реалізації стратегії оздоровчого туризму в Німеччині укладаються в наступному: туризм – інтегрована невід'ємна частина економіки, яка підпорядковується федеральному й регіональному законодавствам із широким спектром пільг у сфері середнього й малого підприємництва; пряма участь держави в просуванні національного туристичного продукту, у тому числі, інформаційна підтримка можливостей регіонального оздоровчого туризму, через інтернет-сайти відомчих організацій, відповідальних за розвиток туризму й підприємництва, а також регіональні й федеральні ЗМІ; формування стійких переваг у туристів до відвідування вітчизняних оздоровчих курортів; системний розвиток інфраструктури оздоровчої туристичної діяльності.

Британська система охорони здоров'я є однією з найстарших і найефективніших у світі. Лівова частина клінік тут державні, але поряд з ними існують і приватні медичні установи – саме останні приймають на лікування іноземних пацієнтів. Щорічно держава вкладає значні кошти в розвиток медичних технологій і інноваційних методик, що обумовлює високі показники ефективності британських клінік у боротьбі з багатьма захворюваннями, у тому числі тими, що в інших країнах визнані невиліковними. В Англії функціонують 10 стратегічних органів охорони здоров'я (Strategic Health Authorities, Shas), які забезпечують керівництво, координацію й підтримку діяльності NHS у регіонах. Shas також працюють із

місцевими органами керування, освіти, органами по розвитку туризму й громадськими організаціями.

У 2017 році урядом Великої Британії спільно з NHS розроблено стратегію розвитку туризму в країні під назвою «Tourism Sector Deal: Informing the Long-Term Tourism Strategy for Britain» [148], завданнями якої, в тому числі, є посилення державно-приватного партнерства в сфері туризму, як домінуючої частини місцевої економіки, створення належних умов для підготовки кваліфікованих кадрів для галузі туризму в сфері оздоровлення з метою задоволення потреб місцевого ринку праці. У 2019 році урядом Великої Британії прийнято «Індустріальну стратегію» розвитку туристичного сектору («Industrial Strategy Tourism Sector Deal: Building a world-class experience economy» [166]), метою якої є встановлення довгострокових партнерських відносин між туристичною галуззю та урядом, створення Центру даних про туризм, впровадження нових форм туризму, в тому числі у сфері оздоровлення для охоплення нової аудиторії.

У Великобританії використовується модель охорони здоров'я, яку запропоновано в 1948 р. За даною моделлю бюджет Британської системи охорони здоров'я формується переважно з податкових надходжень. Формування бюджету Британської охорони здоров'я наведено на рис. 2.5.

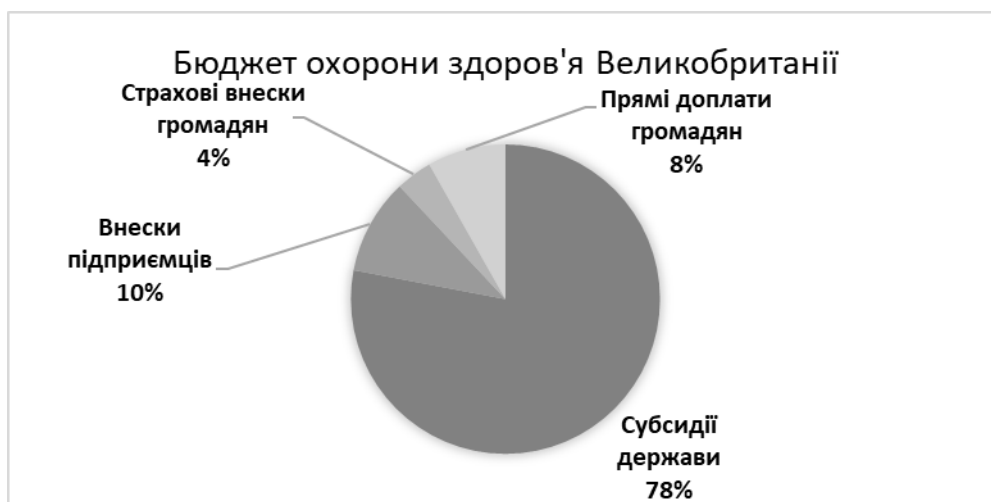

Рис. 2.5. Бюджет Британської охорони здоров'я

Джерело: складено за матеріалами [137]

Основними перевагами Британської системи охорони здоров'я є: державний характер фінансування охорони здоров'я; регулювання регіональних бюджетів охорони здоров'я шляхом перерозподілу фінансових ресурсів з регіонів з вищим рівнем життя в регіони з нижчим рівнем життя; невисокі (порівняно з іншими економічно розвинутими країнами) видатки на охорону здоров'я, які забезпечують високі показники стану здоров'я населення; диференційована система оплати праці лікарів загальної практики залежно від кількості і структури населення території [175].

В останні роки сформувалася тенденція зсуву центру медичного туризму з економічно розвинених західних країн (країни Європейського союзу, Канада й США) у країни Азійсько-Тихоокеанського регіону (Корея, Індія, Таїланд, Сінгапур).

У цих країнах з розвинутою системою медичного туризму медична інфраструктура сформована з урахуванням міжнародних стандартів (в Індії 24 медичних центра з Jсі-Акредитацією, у Таїланді – 52, у Сінгапурі – 22, у Малайзії – 13, у Кореї – 27), розроблена законодавча база й механізми державної підтримки, комплексна послуга забезпечена сучасною інфраструктурою супутніх сервісів. Це яскраво демонструє Південна Корея, де медичний туризм розвивається швидкими темпами [23, 69, 120]. У глобальному світовому рейтингу індустрії медичного туризму дана країна посідає шосте місце. Примітно й те, що 27 корейських клінік мають акредитацію Joint Commission International (JCI) [172].

Високотехнологічне оснащення, високий рівень фахівців, жорстка система контролю якості медичних послуг, доброзичливе обслуговування й порівняно низькі ціни в порівнянні з Японією, США, Німеччиною й Ізраїлем, роблять цю країну однією з найпривабливіших в області медичного туризму.

За рівнем оснащення і якості надання медичних послуг корейські клініки в рейтингу світових лідерів перебувають на сьомому місці. Персонал у клініках відрізняється високим рівнем підготовки й доброзичливістю, володіє декількома іноземними мовами.

Інтерес іноземців до одержання медичної допомоги в клініках Кореї постійно зростає за рахунок гарної якості й конкурентних цін на медичні послуги. В 2007 році країну відвідали 15 тисяч іноземних пацієнтів, в 2010 – 82 тисячі людей. По статистиці в 2018 році число пацієнтів склало близько 400 тисяч людей, а дохід від медичного туризму досяг більше 1,4 млрд доларів США.

На підставі вивчення досвіду організації й керування медичним туризмом на міжнародному рівні, можна зробити ряд висновків про сучасні тенденції на досліджуваному ринку. До числа найбільш важливих вважаємо за необхідне віднести:

1. Загальні фактори, що сприяють розвитку в'їзного туризму в сфері оздоровлення наступні: оптимальна вартість і висока якість надаваних лікувально-оздоровчих і медичних послуг; недоступність необхідних медичних процедур за місцем проживання пацієнтів і можливість їх термінового проведення за кордоном по в'їзній медичній візі; вигідне географічне положення, особливі кліматичні й природні умови, що дозволяє поєднувати ефективно лікування й ознайомленням з місцевою культурною й історичною спадщиною; державна увага до сфери охорони здоров'я й медичного туризму; ріст кількості осіб з позитивною споживчою поведінкою відносно здоров'я, готових платити за медичні послуги, у тому числі в сфері лікувально-оздоровчого й медичного туризму.

2. Кожна країна, що успішно працює на ринку туризму в сфері оздоровлення, має чіткий бізнес-план, програму інвестицій у медичну й сервісну інфраструктуру, стратегію й тактику розвитку галузі на перспективу. Розробляються медичні програми з додатковим туристичним сервісом, що включають транспортно-логістичні послуги, проживання, організацію харчування, культурно-дозвільні заходи й інші додаткові сервіси. Важливою інформацією для потенційних медичних туристів також є інформація про природно-кліматичні умови в країні перебування й особливостях менталітету місцевого населення.

3. Високий рівень впровадження інноваційних технологій у процес керування й реалізації послуг у сфері оздоровлення на внутрішньому й в'їзному ринку туризму при одночасному забезпеченні розумного співвідношення показників ціни і якості є ключовим драйвером росту й основним спонукальним мотивом для здійснення поїздки, особливо якщо буде потреба проведення складних операцій і тривалого лікування.

4. Конкурентні переваги суб'єктів підприємницької діяльності й навіть окремих держав на ринку туризму в сфері оздоровлення можуть досягатися за рахунок трансформації ресурсної бази не тільки з погляду її адаптації й ефективного раціонального використання стосовно до існуючого рівня економічної кон'юнктури ринку, але й за рахунок розширення практики внутрішньогалузевої взаємодії на базі створення й наступного розвитку кластерних структур, холдингових утворень, мережних об'єднань і т.п.

5. Важливу роль у сталому розвитку національного ринку туризму в сфері оздоровлення необхідно відвести уніфікованій системі просування туристичних послуг як на рівні держави, так і на рівні бізнес-структур. Поширення інформації, забезпечення вільного й повного доступу про можливості й специфічні особливості національного сегмента ринку туризму в сфері оздоровлення є ключовим завданням усіх учасників ринкових відносин.

Виявлені тенденції розвитку туризму сфери оздоровлення на міжнародному рівні сприятимуть обґрунтуванню напрямів розвитку вітчизняного ринку туристичних послуг сфери оздоровлення.

2.2. Оцінювання вітчизняного досвіду та проблем розвитку туризму сфери оздоровлення

Активне формування й розвиток ринку туризму в сфері оздоровлення в Україні, у порівнянні з багатьма розвиненими країнами, почалося лише в

першій половині ХХІ століття, що було обумовлено цілим рядом обставин, до яких можна віднести:

- дестабілізація політичної та економічної складової розвитку українського суспільства після розпаду СРСР, що виявили негативний вплив на загальні тенденції формування ринку туризму в сфері оздоровлення в довгостроковій перспективі й привели до значного відставання українського сегмента даного ринку від закордонних конкурентів як у матеріально – технічному оснащенні, так і в підготовці кваліфікованих кадрів, яких не влаштував рівень оплати праці й самі умови, у яких доводилося працювати на початку 90-х рр.;

- нарощення дестабілізації політичної й економічної складової розвитку українського суспільства в подальшому привели до істотного відтоку кадрів з галузі як в інші сегменти національної економіки, насамперед торгівлю й побутове обслуговування населення, так і сприяли їхній еміграції в іноземні держави, у тому числі для продовження роботи на ринку медичних послуг і послуг оздоровлення;

- значне зниження обсягів фінансування системи охорони здоров'я з боку держави, що було викликане як наслідками низки економічних криз, як в середині українського суспільства, так і фінансових криз світового господарства, так і тенденцією скорочення державних видатків на соціально значимі сфери суспільного відтворення;

- загальне зниження рівня життя й добробуту населення, що привело до значного скорочення видатків на непродовольчі товари й послуги, у цілому, низькому попиту на платні медичні послуги, послуги оздоровлення, а також на послуги в області туризму й рекреації;

- найбільш забезпечені верстви населення, які потенційно могли б формувати попит на послуги туризму в сфері оздоровлення на національному ринку, орієнтувалися в основному на закордонні ринки країн з високим рівнем іміджу й інфраструктури туризму в сфері оздоровлення (Швейцарія, Ізраїль, Німеччина і т.д.);

- негативний імідж вітчизняних клінік і інших лікувальних закладів у ЗМІ, що, з одного боку, визначалося реальним погіршенням ситуації на медичному й туристичному ринках, а з іншого – було загальною тенденцією того часу, пов'язаною з нагнітанням обстановки й пониженням рівня і якості вітчизняної продукції й послуг, що негативно позначалося як на можливості ведення підприємницької діяльності в країні, так і давало додаткові переваги закордонним фірмам-конкурентам [152].

Основою державної політики в сфері розвитку внутрішнього й в'їзного туризму є нормативно-правове забезпечення управління розвитком ринку туризму, яке представлено Законами України, Указами президента, Наказами відповідних міністерств, Актами КМ України, міжнародними актами, національними галузевими стандартами, іншими нормативно-правовими актами, що постійно удосконалюються й доповнюються.

Основні закони, що формують підґрунтя розвитку туризму – це Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324/95-ВР [3], в якому визначено загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму, Закон України «Про курорти» від 05.10.2000 № 2026-III [1], в якому визначено правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні.

Указами президента та Постановами Кабінету Міністрів регламентуються окремі напрямки і положення щодо здійснення туристичної діяльності. Міждержавне співробітництво та взаємодія України в галузі туризму забезпечується різноманітними угодами та меморандумами щодо спільного розвитку, обміну досвідом, модернізації нормативної та інституційної бази туризму та ін.

Нормативні документи щодо стандартизації та сертифікації послуг туризму забезпечують «загальне і неодноразове використання правил, настанов або характеристик щодо діяльності чи її результатів, та спрямованих на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [2]. В національних стандартах визначено вимоги до туризму та

пов'язаних з ним послуг промислового, активного, пригодницького туризму, туристичних послуг що надають на природоохоронних територіях, послуг таласотерапії, рекомендацій з експлуатації пляжу, а також вимоги до професійної підготовки кадрів у сфері туризму та кваліфікаційних програм для гідів та вимоги до якості послуг, що надаються туристичними інформаційними офісами державної чи приватної форм власності.

Міждержавні стандарти країн СНД (ГОСТ), адаптовані до українського законодавства, забезпечують стандартизацію та сертифікацію сфери туристично-екскурсійного обслуговування.

Сертифікація засобів розміщення та закладів ресторанного господарства є добровільною і здійснюється на відповідність вимогам, установленим в національних стандартах.

Сьогодні, розвиток туристичної галузі є одним зі стратегічних напрямків діяльності нашої держави. У Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року відображаються основні напрямки розвитку внутрішнього й в'їзного туризму. Дана Стратегія тісно переплітається з Програмою діяльності Кабінету Міністрів України затвердженої КМУ від 12 червня 2020 р. № 471, у якій визначено довгострокові пріоритети діяльності Уряду, і в тому числі щодо розвитку медичного оздоровчого туризму, розвитку туристичного потенціалу, розвитку державно-приватного партнерства в туризмі.

Управлінська діяльність щодо розвитку туристичної привабливості в Україні реалізується на трьох ієрархічних рівнях, закріплених у законодавстві України: державному, регіональному й місцевому. Конституцією України від 28 червня 1996 року закріплене право кожного громадянина на відпочинок. Забезпечення гарантованого Конституцією права визначає необхідність державної підтримки в оздоровленні нації, розвитку туристичного потенціалу й туристичної інфраструктури, наданні доступних, якісних і конкурентоспроможних туристичних послуг. На сьогодні суб'єктами регулювання туристичної діяльності є: Президент України,

Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Державне агентство розвитку туризму України, обласні та районні державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування – обласні, районні, міські, сільські та селищні ради, об'єднані територіальні громади. На державному рівні діяльність органів державної влади щодо розвитку туризму сконцентрована на реалізації програмно-цільових методів (у якості основного діючого інструментарію виступає Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (далі Стратегія)). Загальною метою реалізації Стратегії є активізація розвитку сфери туризму та курортів та перетворення її у конкурентоспроможну сферу. Основними завданнями Стратегії є здійснення комплексу заходів з підтримки розвитку туристичної індустрії; сприяння раціональному використанню туристичних ресурсів; популяризація України у світі і формування іміджу України як країни, привабливої для туризму [118] та ін.

Однак уповільнені темпи росту чисельності об'єктів туристичної інфраструктури ілюструють певне протиріччя між цілями, що задекларовані Стратегією розвитку туризму та курортів, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України й реальними соціально-економічними умовами (рис. 2.6, 2.7).

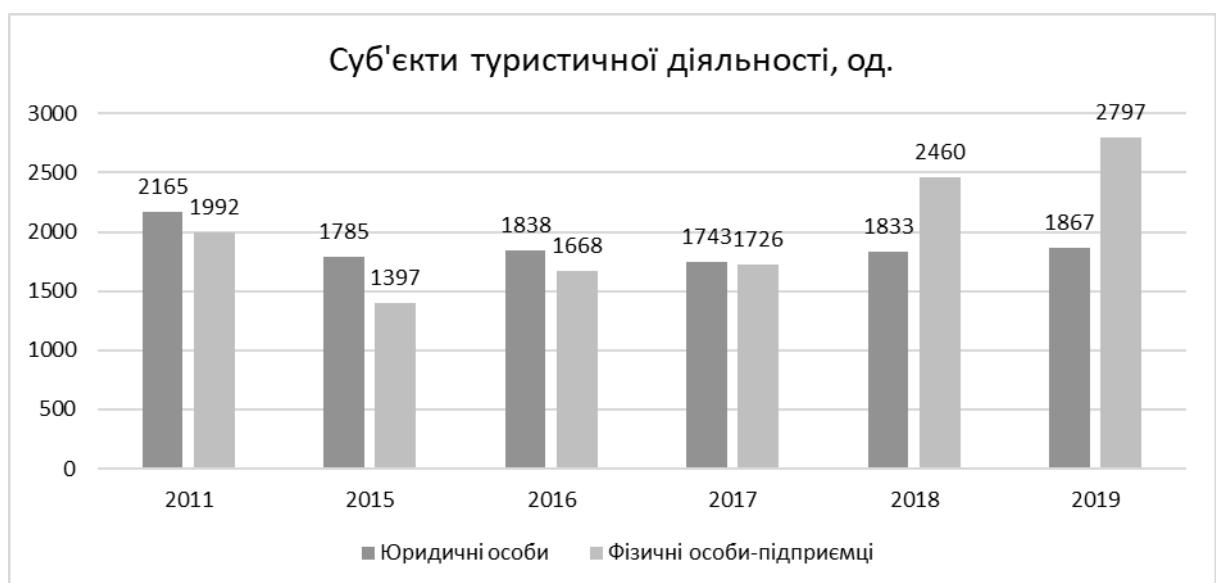

Рис. 2.6. Загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.

Джерело: побудовано за матеріалами [89]

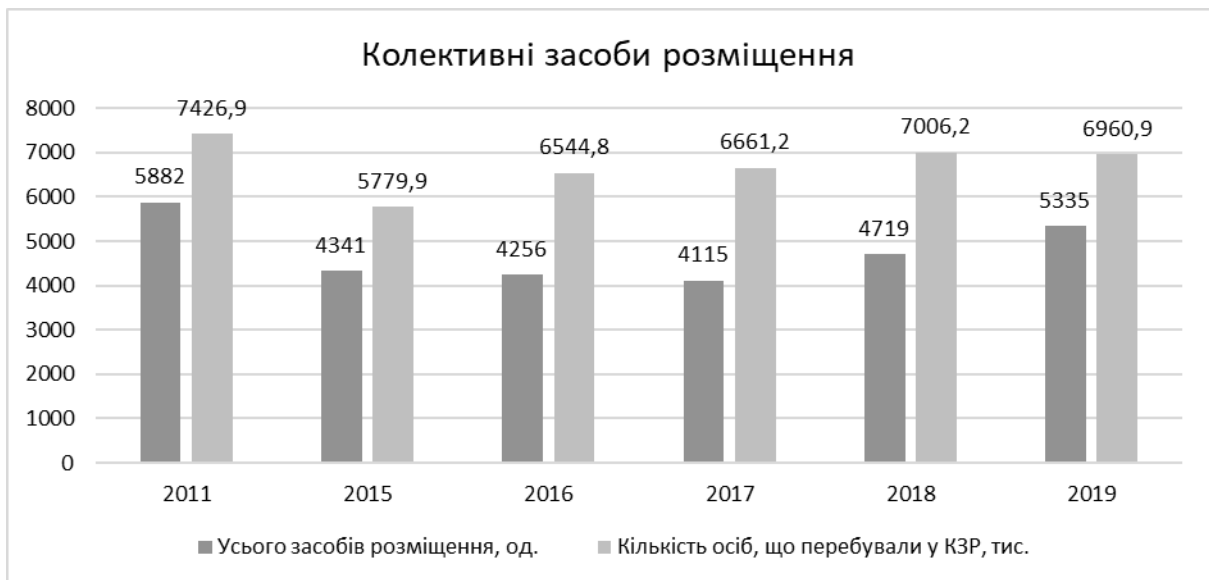

Рис. 2.7. Кількість колективних засобів розміщення, та кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення

Джерело: побудовано за матеріалами [89]

Враховуючи, що ринок туризму в сфері оздоровлення є однією з підсистем ринку туристичних послуг і, отже, інтегрований у нього, незважаючи на відсутність цільових програм щодо розвитку індустрії туризму в сфері оздоровлення, розв'язувані в рамках зазначеної вище Стратегії завдання вплинуть і на стан ринку послуг у сфері оздоровлення, насамперед інфраструктурних об'єктів даної індустрії.

Треба відзначити, що в зазначеній вище Стратегії не приділяється істотної уваги спеціальному розвитку туризму в сфері оздоровлення в Україні: акценти робляться скоріше на розвиток інфраструктурного забезпечення в туризмі в цілому. Однак, туризм у сфері оздоровлення відіграє не тільки роль соціального характеру (як спосіб зниження рівня захворюваності й підвищення здоров'я нації), але також має істотне економічне значення, що проявляється у внеску у валовий дохід, валовий регіональний продукт, впливає на ринок праці й сферу зайнятості, можливості розвитку окремих інфраструктурних елементів регіонів (особливо колективних засобів розміщення). На жаль, прямі доходи від надання туристичних послуг в цілому по країні становлять лише до 0,8% від

ВВП, що дуже мало, враховуючи, що курортно-рекреаційна сфера й туризм входять у перелік пріоритетних галузей економіки України за розпорядженням Кабінету Міністрів України № 843-р. від 14.08.2013 р.

Рис. 2.8. Динаміка частки доходів від надання туристичних послуг у ВВП, %

Джерело: складено за матеріалами [91]

Динаміка загального доходу від надання туристичних послуг свідчить, що за період з 2017-2019 років його зростання відбулося на 72% (рис. 2.7).

Рис. 2.9. Дохід від надання туристичних послуг юридичними та фізичними особами-підприємцями

Джерело: складено на основі [89, 91]

При чому зростання доходу у підприємців – юридичних осіб відбулося на 73%, у підприємців – фізичних-осіб – на 45%. Дохід від надання туристичних послуг поступово зростає, але через малу питому вагу галузі у ВВП країни, ефективного розвитку галузі поки що не спостерігається. Негативно на темпах розвитку галузі відбивається складне політичне та соціально-економічне становище в країні, проведення АТО, анексія Криму, а у 2020-2021 році ще додалися події, пов’язані з розповсюдженням пандемії, що також зменшує показники розвитку. Юридичні особи формують майже 98% всього доходу галузі.

Український ринок послуг туризму в сфері оздоровлення, будучи частиною світового ринку лікувально-оздоровчого туризму, дуже слабо інтегрований у нього, що проявляється, зокрема, у низьких показниках в’їзного потоку громадян з метою оздоровлення (рис. 2.10, табл. 2.4).

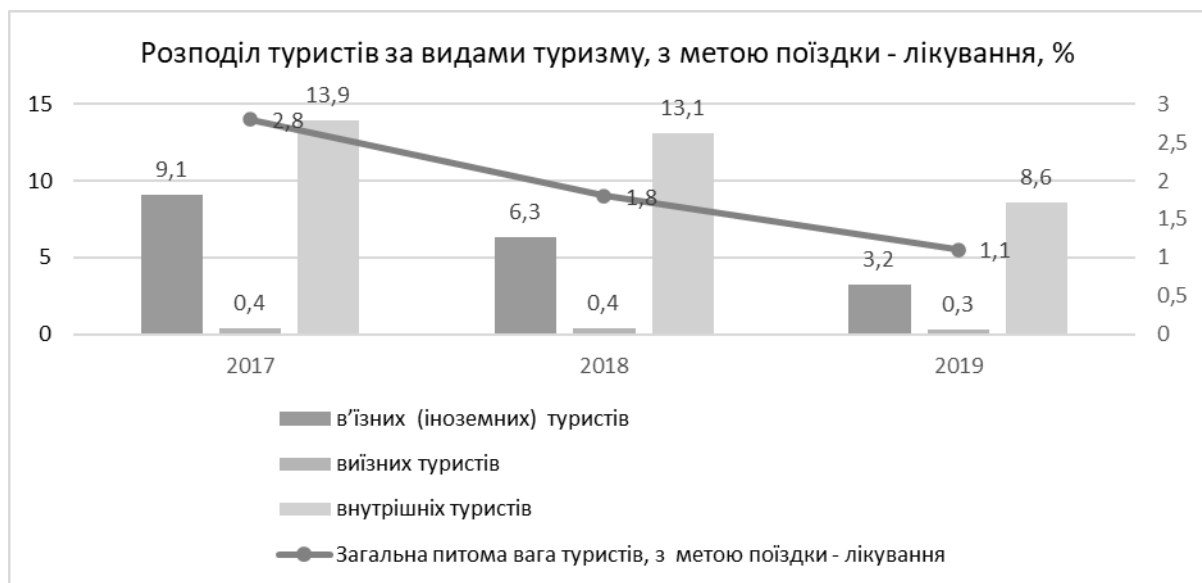

Рис. 2.10. Розподіл туристів за видами туризму та метою поїздки

Джерело: складено на основі [89, 115]

Кількісний аналіз розподілу туристів, обслугованих туроператорами та турагентами юридичними особами, та фізичними особами-підприємцями за період свідчить про його негативну динаміку.

Питома вага туристів, що здійснювали подорож з метою лікування за період 2017-2019 роки зменшилась з 2,8% до 1,1%. Слід зазначити, що розрахунки проводилися за 2017-2019 роки без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській.

Таблиця 2.4

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами
(в тому числі, з метою поїздки – лікування)

Показник	2017 р			2018 р			2019 р		
	Всього	у тому числі лікування	питома вага	Всього	у тому числі лікування	питома вага	Всього	у тому числі лікування	питома вага
Суб'єкти туристичної діяльності - юридичні особи									
Кількість обслугованих туристів, з них:	2403987	54661	2,3	3957623	61303	1,5	5319952	55998	1,1
в'їзних (іноземних) туристів	38563	3009	7,8	72941	3883	5,3	83703	2390	2,9
виїзних туристів	1972028	9371	0,5	3508113	14554	0,4	4786594	17909	0,4
внутрішніх туристів	393396	42281	10,7	376569	42866	11,4	449655	35699	7,9
Суб'єкти туристичної діяльності - фізичні особи-підприємці									
Кількість обслугованих туристів, з них:	402439	24638	6,1	599824	19003	3,2	812145	9931	1,2
в'їзних (іноземних) туристів	1042	609	58,4	3004	872	29,0	3137	422	13,5
виїзних туристів	317826	212	0,1	516590	1064	0,2	738272	346	0,0
внутрішніх туристів	83541	23817	28,5	80230	17067	21,3	70736	9163	13,0

Джерело: складено на основі [89, 115]

Дана обставина, у свою чергу, обумовлює іншу специфічну рису українського ринку туризму в сфері оздоровлення: більша його частина

представлена саме послугами відпочинку, в тому числі і у санаторно-курортних організаціях, орієнтованих на внутрішнього споживача (рис. 2.11).

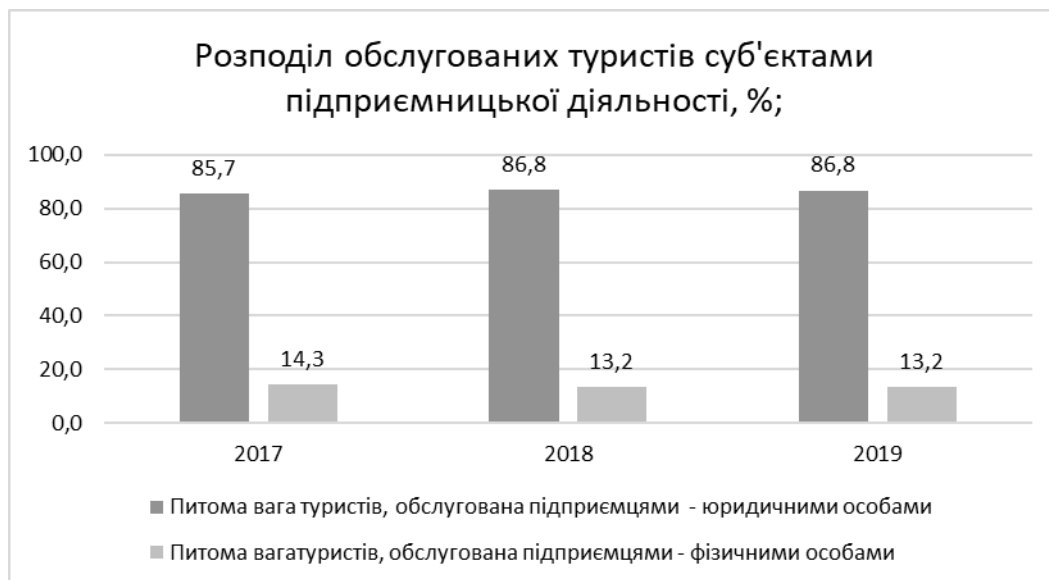

Рис. 2.11. Кількість обслугованих туристів суб'єктами підприємницької діяльності
Джерело: складено на основі [89, 115]

Аналіз кількості обслуговуваних туристів показав, що в середньому 85% туристів обслуговується суб'єктами підприємницької діяльності - юридичними особами, у 2019 році кількість туристів, мета подорожі яких була лікування – зменшилась (рис. 2.12).

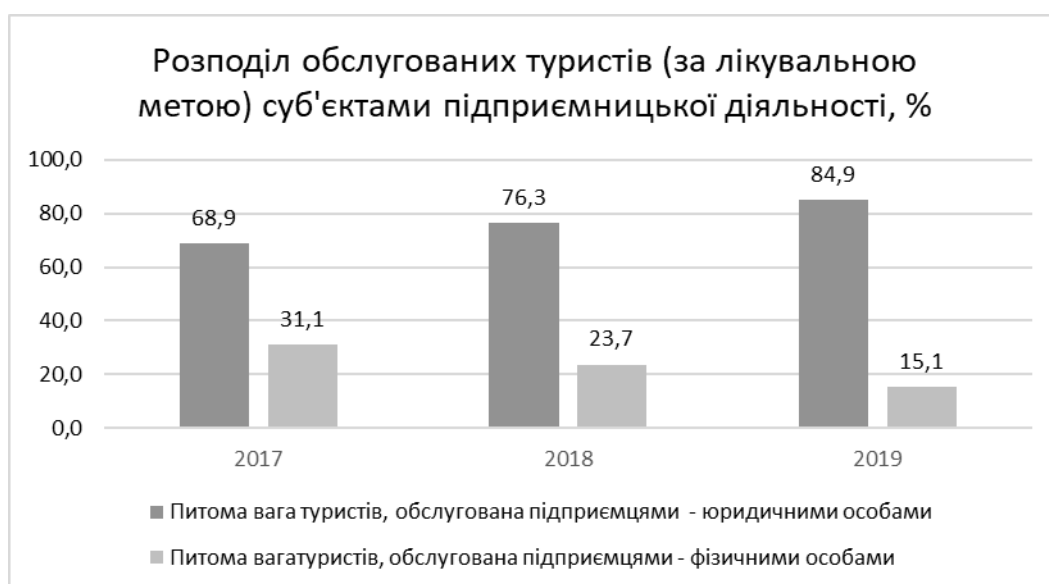

Рис. 2.12. Кількість обслугованих туристів (з лікувальною метою) суб'єктами підприємницької діяльності

Джерело: складено на основі [89, 115]

До категорії «заклади оздоровчої сфери» відносяться: санаторії, дитячі санаторії, пансіонати з лікуванням, дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри, санаторії-профілакторії, бальнеологічні лікарні, грязелікарні, будинки відпочинку, пансіонати відпочинку, бази відпочинку, оздоровчі заклади 1-2 денного перебування (рис. 2.13).

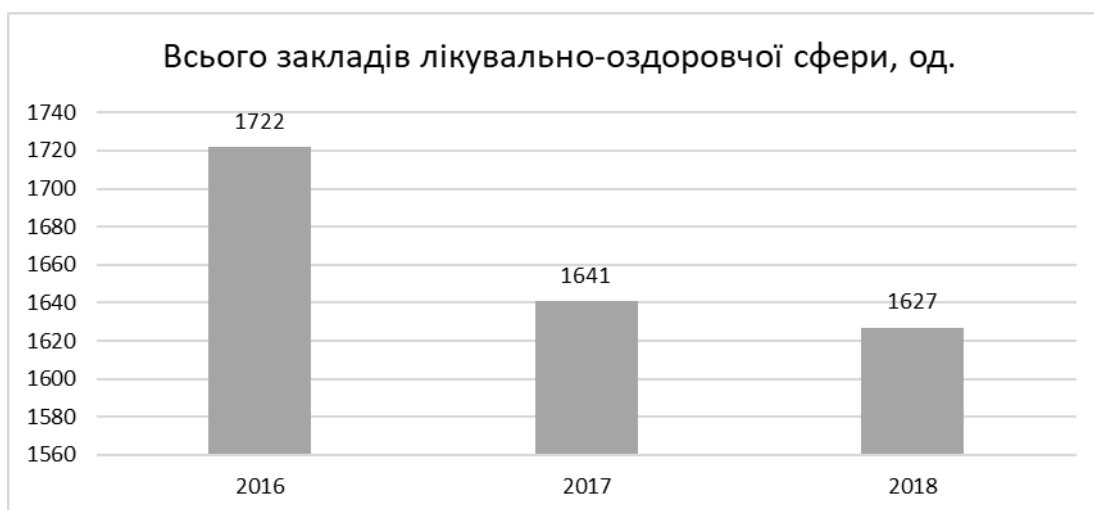

Рис. 2.13. Кількість закладів лікувально-оздоровчої сфери

Джерело: складено за матеріалами [51, 52, 53]

Протягом останніх трьох років загальна кількість закладів оздоровчої сфери поступово зменшується. Невеликими темпами зростає кількість осіб, що перебували у закладах оздоровчої сфери.

Рис. 2.14. Кількість осіб, що відвідували лікувально-оздоровчі заклади

Джерело: складено за матеріалами [51, 52, 53]

Очевидно, такий низький рівень числа відпочилих у санаторно-курортних організаціях від загальної чисельності населення не вносить позитивного внеску як у розвиток національної економіки, так і в підвищення стану здоров'я нації.

Україну відвідують медичні туристи здебільшого із Канади, США, Німеччини, Франції, Великобританії, які прибувають з метою покращення стану здоров'я найчастіше у стоматології, адже різниця в цінах у 4–7 разів для них дуже суттєва. Зростає популярність відвідування курортних закладів з мінеральними водами, санаторного лікування, закладів дитячого оздоровлення та лікування, зокрема, кардіохірургія, яка в деяких напрямках вже обійшла напрацювання і здобутки західних колег, як американських, так і західноєвропейських.

Сьогодні в Україні визнано на державному рівні, туристична галузь є пріоритетною у розвитку економіки країни, а туризм в сфері оздоровлення, відповідно, забезпечуватиме покращення фінансового стану вітчизняних клінік і наповнюваність державного бюджету. На сьогодні 6 природних курортних територій України, що мають унікальні природні лікувальні ресурси, визнано курортами державного значення: Слов'янськ, Хмільник, Миргород, Бердянськ, Скадовськ та Саки, а 7 об'єктів визнано культурною спадщиною ЮНЕСКО.

Суб'єкти туристичної індустрії («Perseynravel», «MediGlobus», «Medical Guide», «TURAN TRAVEL», «Rondo», ГТК «Інтурист Закарпаття», «МедВояж», «Медасіст-Україна», «КросМед-Тур» та ін.) орієнтують свою діяльність у сферу надання послуг з організації подорожей із лікувальною метою. Увага суб'єктів управління ринком послуг туризму в сфері оздоровлення спрямована на формування відповідного бізнес-середовища:

- з метою активізації позитивних зрушень в розвитку туризму в сфері оздоровлення в Україні діє представництво міжнародних асистентських компаній, таких як, «Савітар Груп», «Балт Асистанс Україна», «Гарант-АСИСТАНС» та ін., які пропонують широкий спектр послуг щодо організації

медичної, технічної та інших асоційованих видів допомоги страховим компаніям, корпоративним і приватним клієнтам, в тому числі у медицині та туризмі: страхування, інформаційна та організаційна підтримка, допомога в дорозі; переоформлення проїзних документів; організація передчасного повернення туриста в країну постійного проживання; організація приїзду родичів до важкохворого туриста; патронаж за кордоном та ін.;

- створено Українську асоціацію медичного туризму, яка є некомерційною організацією, місія якої полягає в об'єднанні можливостей державного та приватного сектору в розвитку медичного туризму як одного з найбільш перспективних напрямків охорони здоров'я України, розповсюдження передових практик задля забезпечення якісного лікування, сприяючи розвитку вітчизняної охорони здоров'я; забезпечення безпеки пацієнтів. За даними цієї організації, у 2018 р. сальдо експорту потоку медичного туризму, на жаль, було від'ємним і становило близько 100 тис. осіб; як позитивний факт – надходження від 60 тис. пацієнтів-іноземців у вітчизняну економіку близько 150 млн дол. США, не враховуючи витрачених коштів на проживання і транспорт [93];

- традиційне проведення в Україні Міжнародного Конгресу та Міжнародної виставки «МТЕС.Київ», метою якого є об'єднання професіоналів медицини і туризму; стикування заходів Конгресу з виставкою «Охорона Здоров'я», яку традиційно активно відвідують лікарі з усіх регіонів України, та виставкою Міжнародний туристичний салон «Україна» UITM, яка направлена на туристичних агентів та операторів, відкриває можливість спілкування стейкхолдерів туризму в сфері оздоровлення та налагодження контактів із закордонними та українськими медичними центрами; напрями діяльності Міжнародного Конгресу медичного туризму в рамках МТЕС.Київ пов'язані із організацією міжнародної акредитації закладів охорони здоров'я, послугами страхування, здійсненням маркетингу, інноваціями тощо; учасники заходів отримують можливість підвищити кваліфікацію, набути

компетентність в практиці надання якісних туристичних послуг в поєднанні з медичними, ознайомитися з сучасними трендами даної галузі [93];

- лібералізація візового режиму для іноземців, які їдуть в Україну на лікування.

В цілому, незважаючи на низку позитивних зрушень в структурі туристичної пропозиції на ринку туризму в сфері оздоровлення, можна відмітити й негативні фактори і проблеми розвитку даного ринку.

Ілюстрацією сказаного може служити те, що Україна, що має потенціал надання послуг курортного та санаторного лікування, дитячого оздоровлення та лікування дотепер не включена ні в один зі світових рейтингів туристичної привабливості медичного й лікувально-оздоровчого туризму.

Також не можна не відзначити й цілий ряд негативних моментів, пов'язаних з розвитком туризму в сфері оздоровлення, зокрема:

1) недостатній рівень державної підтримки, у тому числі, фінансування сфери охорони здоров'я, що обумовлене як об'єктивними причинами (нестача бюджетного фінансування, кризові явища в економіці країни, високий рівень державного боргу й т. д.), так і диспропорціями в розподілі бюджетних коштів без урахування орієнтирів соціальної політики;

2) низький рівень розвитку міжнародного медичного страхування в Україні, що обумовлене цілим рядом взаємозалежних причин, у тому числі низькою активністю споживачів туристичних і медичних послуг;

3) відсутність уніфікованої й комплексної системи державної освіти, сертифікації, акредитації, правового супроводу й статистики для туризму в сфері оздоровлення;

4) низький рівень маркетингу туризму в сфері оздоровлення, що представлений за кордоном, відсутність популяризації можливостей української медицини у світі, а отже, недостатня поінформованість іноземних пацієнтів про можливості медицини й туризму України;

5) недостатня поінформованість пацієнтів про систему одержання в'їзної візи в Україну, тривалість оформлення медичних віз;

6) невисокий рівень розвитку туристичної інфраструктури й сервісу, у тому числі недорогих, комфортних готелів і асистанс-компаній, що надають персоналізовані консьерж-послуги в туризмі в сфері оздоровлення;

7) недостатній рівень використання державно-приватного партнерства як у санаторно-курортній діяльності, так і в туризмі в сфері оздоровлення в цілому;

8) мінімальна кількість клінік, що мають офіційний міжнародний сертифікат менеджменту якості ISO і акредитацію за міжнародними стандартами Joint Commission International (JCI) у сфері медичного туризму [161] (в Україні пологовий будинок «Лелека» став першим у країні госпітальним медичним закладом, що одержав акредитацію JCI в 2019 році);

9) просторово-територіальні диспропорції в локалізації установ, що надають послуги туризму в сфері оздоровлення: високо рейтингові медичні заклади сконцентровані в Києві, Львові, Одесі де лікуються 90% іноземних пацієнтів;

10) недостатній розвиток маркетингової стратегії просування оздоровчих туристичних, у тому числі, санаторно-курортних зон як комплексних сервісних продуктів міжнародного в'їзного туризму в сфері оздоровлення;

11) недостатній рівень професійного медичного перекладу і мовних компетенцій медичних працівників (лише 10-12% від загальної кількості медичного персоналу в Україні мають навички міжкомунікативної взаємодії іноземною мовою з використанням професійної лексики й термінів [93]);

12) низький рівень інформаційного супроводу міжнародного в'їзного туризму в сфері оздоровлення, в тому числі медичного (на англійській і рідній мові пацієнтів [93]);

13) застаріла нормативно-правова база, що унеможлиблює контроль певних підприємств галузі гостинності, зокрема, система статистичного обліку і звітності не відповідає стану галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу;

14) відомча підпорядкованість санаторно-курортних і рекреаційних закладів, що ускладнює стандартизацію туристичних послуг, поліпшення їх якості та впровадження ефективних механізмів державного регулювання розвитку туристичної галузі [111].

Таким чином, відзначаючи позитивні аспекти з активізації вітчизняної індустрії туризму в сфері оздоровлення необхідно зауважити, що вона знаходиться на початковому етапі становлення та потребує більш виваженого ставлення з боку державного управління. Політика держави щодо розвитку туризму у сфері оздоровлення визнається недостатньо зваженою, а її нормативно-правове забезпечення – суперечливим. В системі здійснення правового забезпечення туризму в сфері оздоровлення не сформовано системний підхід: окремі нормативно-правові акти вважають недосконалими, через що гальмуються механізми їх реалізації. Здійснення туристичної діяльності регулюється державою Законом України «Про туризм», Законом України «Про захист прав споживачів», але діяльність у сфері сумісного надання послуг туризму і медичних послуг ще не має чіткого врегулювання. З метою формування якісного організаційно-правового підґрунтя забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення мають бути об'єднані зусилля різних інституцій, зокрема, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства закордонних справ та Верховної Ради. Недостатня кількість та низький рівень цільових програм і стратегій розвитку туризму, і зокрема в сфері оздоровлення (Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року, Державна цільова соціальна програма розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках достроково втратили чинність), як на регіональному, так і на національному рівнях гальмує урахування потреби в наданні якісних медичних послуг, та не сприяє розвитку туризму в сфері оздоровлення. Низька інноваційна активність вітчизняного сектору державної та приватної

медицини, відсутність механізмів її стимулювання негативно впливає на динаміку туристичних потоків.

Всі перераховані системні проблеми та негативні фактори збільшуються в багато разів в нових умовах – на фоні погіршення епідеміологічної ситуації в період пандемії коронавірусної інфекції, а також в умовах зростання невизначеності і ризику, погіршенні соціально-економічної обстановки в після карантинний період.

2.3. Оцінювання розвитку підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення

Важливим завданням даного дослідження є виявлення й мобілізація адміністративних, економічних і соціальних ресурсів, які можуть забезпечити ефективний спланований розвиток індустрії туризму в сфері оздоровлення із синергетичним ефектом. Вирішення даного завдання дозволить збільшити попит на послуги туризму в сфері оздоровлення, підвищити доходи від туризму, поліпшити соціально-економічні показники, що, у свою чергу, буде сприяти сталому розвитку туризму. У зв'язку із цим комплексну оцінку розвитку туризму в сфері оздоровлення доцільно проводити в межах адміністративного поділу з урахуванням оцінки компетентності регіональних туристичних адміністрацій.

Як було показано вище, з досвіду закордонних країн, успіх розвитку туризму залежить від того, як на державному рівні сприймається ця сфера діяльності, наскільки вона користується державною підтримкою.

У загальному визначенні [33, 48, 99] «державна цільова програма» представляє комплекс взаємопов'язаних, погоджених за строками, ресурсами і виконавцями завдань і заходів, виконання яких спрямоване на досягнення конкретних кінцевих цілей розвитку держави, окремих галузей економіки, або адміністративно-територіальних одиниць, що реалізуються повністю або

частково за рахунок коштів Державного бюджету. Для забезпечення охорони туристичних ресурсів України, їх збереження та відновлення, раціонального використання, забезпечення безпеки туризму, конституційних прав громадян на відпочинок та інших прав громадян, патріотичного виховання органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень затверджуються державні цільові, регіональні та інші програми розвитку туризму [38].

Сьогодні майже всі регіони країни мають як мінімум одну цільову програму розвитку галузі туризму.

Регіональні програми розвитку туризму є одним з інструментів реалізації регіональної туристичної політики. Завдання регіональних програм сконцентрувати фінансові, трудові, матеріально-технічні й інші ресурси регіону, скоординувати потенціал організацій, підприємств туристичної індустрії на вирішення проблем галузі, створення умов ефективного функціонування і розвитку санаторно-курортного господарства, туризму і відпочинку.

Вивчення нормативно-правового забезпечення функціонування туристичної галузі дозволяє дійти висновку про наявність нерівномірності розвитку підприємницької діяльності в галузі туризму на локальних ринках, про що свідчить зміст регіональних програм розвитку туризму. А на основі аналізу реалізації регіональних програм розвитку туризму, обсягів фінансування, наявності й різноманітності законодавчої бази й ряду інших показників, також можна зробити висновки щодо рівня компетентності регіональних туристичних адміністрацій і їх залучення в розвиток індустрії туризму в регіоні.

У Херсонській області відповідно до Законів України «Про туризм», «Про курорти», Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року №168-р, рішенням сесії Херсонської обласної ради №1095 від 14 грудня 2018 року затверджено обласну програму «Розвиток туризму та

курортів у Херсонській області на 2019-2021 роки». Попередня Обласна програма розвитку туризму та курортів в Херсонській області на 2011–2015 роки була спрямована на реалізацію одного з найважливіших стратегічних напрямків розвитку області на середньострокову перспективу відповідно до Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року – розвиток туристично-рекреаційного комплексу.

В табл. 2.5 представлена характеристика змісту обласних цільових програм розвитку туризму та курортів Херсонської області.

Таблиця 2.5

Характеристика змісту програм розвитку туризму в Херсонській області

Обласна програма розвитку туризму та курортів в Херсонській області на 2011–2015 роки (затверджена 01.07.2011 р.)	Програма розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019 – 2021 роки (затверджена 14.12.2018 р.)
Ініціатор розроблення програми	
Обласна державна адміністрація	Департамент культури, туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації
Розробник Програми	
Управління культури і туризму обласної державної адміністрації	Департамент культури, туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації
Співрозробники Програми	
Місцеві органи виконавчої влади, громадські об'єднання туристичної галузі, вищі та середні спеціальні навчальні заклади області	Місцеві органи виконавчої влади, громадські об'єднання туристичної галузі
Відповідальний виконавець	
Управління культури і туризму обласної державної адміністрації	Департамент культури, туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації
Учасники Програми	
Місцеві органи виконавчої влади, державні установи, підприємства та організації різних форм власності, органи місцевого самоврядування, вищі та середні спеціальні навчальні заклади області	Департамент культури, туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації, місцеві органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації усіх форм власності, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання туристичної галузі
Термін реалізації Програми	
2011-2015 роки	2019-2021 роки

Обласна програма розвитку туризму та курортів в Херсонській області на 2011–2015 роки (затверджена 01.07.2011 р.)	Програма розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019 – 2021 роки (затверджена 14.12.2018 р.)
Джерела фінансування	
Обласний, місцевий бюджети, інші джерела	Обласний, місцевий бюджети
Обсяг фінансових ресурсів для реалізації Програми	
4703 тис.грн.	30281 тис.грн.
Мета Програми	
Метою Програми є становлення туризму як провідної галузі економіки області та забезпечення її сталого розвитку; створення позитивного іміджу Херсонщини як осередку туризму на загальнодержавному та міжнародному рівнях; удосконалення туристичної інфраструктури області; створення конкурентоспроможного туристичного продукту на національному та міжнародному ринках, здатного максимально задовольнити туристичні потреби мешканців області та її гостей; забезпечення підвищення якості надання туристичних послуг	Формування сприятливих умов для становлення сфери туризму та курортів як провідної високорентабельної галузі економіки області та забезпечення її сталого розвитку, згідно із міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, зокрема вдосконалення сучасної туристичної інфраструктури області, створення позитивного іміджу Херсонщини як осередку туризму на загальнодержавному та міжнародному рівнях; формування конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби мешканців області та її гостей; підвищення якості надання туристичних послуг; раціональне використання природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу; залучення інвестицій, що сприятиме збільшенню туристичних потоків, зростанню надходжень від провадження туристичної діяльності, збільшенню об'єктів відпочинку та відсотка зайнятості населення області
Завдання програми	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Збереження ресурсного потенціалу туризму, раціональне та ефективне використання туристичних ресурсів 2. Розвиток туристичної інфраструктури 3. Формування людських ресурсів, підготовка фахівців туризму 4. Створення привабливого іміджу Херсонщини 5. Стимулювання залучення інвестицій у сферу туризму 6. Забезпечення високих стандартів та безпеки туризму 7. Менеджмент туристичної галузі 8. Маркетингова та рекламно-інформаційна діяльність 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток сучасної туристично-інформаційної інфраструктури та індустрії гостинності області 2. Маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках 3. Підвищення рівня обслуговування та якості надання туристичних послуг 4. Просвітницька діяльність та науково-освітнє забезпечення сталого розвитку галузі туризму та діяльності курортів 5. Активізація сталого розвитку внутрішнього та міжнародного туризму

Обласна програма розвитку туризму та курортів в Херсонській області на 2011–2015 роки (затверджена 01.07.2011 р.)	Програма розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019 – 2021 роки (затверджена 14.12.2018 р.)
9. Розвиток сільського та екологічного туризму	
Очікувані результати	
<ul style="list-style-type: none"> - збільшення впливу туризму на позитивну динаміку показників економічного і соціального розвитку, стимулювання розвитку суміжних галузей через збільшення потоку туристів в область до 1,5 млн. осіб; - збільшення чисельності іноземного (в'їзного) туризму на 10% щороку; - зростання обсягів надходжень від туристичної галузі до бюджетів усіх рівнів на 2-3% щороку; - збільшення кількості садиб, що приймають туристів, на 2-5% щороку; - зростання чисельності внутрішнього туризму на 10% щороку. 	<ul style="list-style-type: none"> - покращення туристичного іміджу Херсонщини як регіону сучасної індустрії гостинності та відпочинку півдня України; - підвищення рівня розвиненості туристичної інфраструктури, обслуговування туристів, якості надання туристичних послуг, конкурентоспроможності регіонального туристичного продукту; - кількості туристичних відвідувань області на рівні не менше 4,5 млн осіб та забезпечити подальший темп зростання відвідувань – не нижче 10% на рік; - кількості іноземних туристів на рівні не менше 30 тис. відвідувачів та забезпечити подальший темп зростання відвідувань – не нижче 15% на рік; - обсягів надходжень від туристичної галузі до бюджетів усіх рівнів не менше 35 млн грн та забезпечити подальший темп зростання надходжень – не нижче 15% на рік; - суми туристичного збору не менше 4 млн грн та забезпечити подальший темп зростання на рівні не нижче 10% на рік.

Джерело: складено на основі [78,79]

Часовий розрив між Програмою 2011–2015 року і Програмою 2019 – 2021 роки пояснюється розробкою і прийняттям у даний період Програми розвитку культури і духовності в Херсонській області на 2016-2020 роки, яка в тому числі включала заходи з розвитку туризму та курортів. В подальшому метою оптимізації заходів Програми та з урахуванням вимог Порядку розроблення обласних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання, затвердженого рішенням обласної ради від 01.06.2018 року № 862, Департаментом культури, туризму та курортів, було прийнято рішення про виділення заходів з розвитку туризму та курортів в окрему Програму розвитку туризму та курортів в Херсонській області на 2019 - 2021 роки.

Контентний аналіз дозволяє розглянути дві програми розвитку туризму в Херсонській області та виявити зміни у змісті програм, зокрема, метою Програми 2019-2021 років є не тільки задоволення потреб населення в туристичних послугах, а і створення умов для інвестиційної, торгової та міжнародної діяльності.

Суттєвою відмінністю Програми 2019-2021 років є збільшення запланованого обсягу фінансування в 6,4 рази. У доларовому еквіваленті фінансування програм на дати затвердження (за офіційною інформацією з сайту Мінфін України) склало відповідно: Програма 2011-2015 р. – 589,984 тис.дол., Програма 2019-2021 р. – 1086,625 тис.дол. [91], тобто, фінансування Програми 2019-2021 року в 1,84 рази більше ніж фінансування Програми 2011-2015 року, при цьому, необхідно також взяти до уваги, що тривалість цих програм також суттєво відрізняється. Тривалість Програми 2011-2015 року – 5 років, тривалість Програми 2019-2021 року – 3 роки.

В інформації «Про підсумки виконання обласної програми розвитку туризму та курортів на 2011 - 2015 роки» відзначено основні показники виконання програми, зокрема:

- реалізовано близько 50 стратегічних завдань і понад 70 заходів за передбаченими Програмою напрямками;
- досягнуто ряд якісних позитивних показників, зокрема, в утвердженні привабливого туристичного іміджу Херсонщини, підвищенні професійного рівня фахівців туристичної сфери, створенні умов управління туристичною галуззю, безпечних умов для туристів та відпочиваючих;
- досягнуто прискорення темпів розвитку внутрішнього туризму: у порівнянні з 2011 роком, у 2015 році туристичний потік області збільшився на 86%;
- кількість об'єктів та садіб сільського зеленого туризму протягом 2011-2015 років зросла на 26%;
- збільшення впливу сфери туризму та курортів на позитивну динаміку показників економічного і соціального розвитку.

Але в цілому, виконати заплановані показники не вдалося, фінансування Програми 2011-2015 року здійснювалось за рахунок коштів обласного бюджету, загальний обсяг видатків на реалізацію заходів Програми фактично профінансовано в 2011-2015 роках на 1599,23 тис. грн, або 37% від запланованого обсягу.

Політична та фінансово-економічна криза, з одного боку, зумовили ситуацію суттєвого зменшення обсягів діяльності та значної втрати туристичного потенціалу країни. При цьому переорієнтація внутрішнього туристичного потоку з Кримського напрямку на Чорноморське узбережжя Херсонської області створила нові можливості для розвитку туризму в регіоні.

Порівняння змісту мети програм показало, що при розширенні мети Програми 2019-2021 року у порівнянні з Програмою 2011-2015 року, перелік завдань, спрямованих на досягнення мети сформований більш укрупнено. Змістовне наповнення завдань також відрізняється, наприклад, на рівні зі «стандартними» напрямками (комплексне дослідження області, «круглі столи», конференції), окреслено і такі напрями, як, розробка туристичної бренд-айдентики Херсонської області з використанням логотипу та гасла, організація проведення рекламно-інформаційних турів для представників ЗМІ та туристичних компаній України і з-за кордону, створення відео-, аудіо- та фотоматеріалів про туристичну привабливість області, функціонування офіційного туристично-інформаційного сайту visitkherson.gov.ua/.

Збільшення фінансування Програми розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019 – 2021 роки пояснюється розширенням цільових пріоритетів та напрямів програми. Новим напрямом Програми 2019-2021 є включення у пріоритетний список розвитку видів туризму Херсонської області лікувального туризму, створення курортів місцевого значення на територіях, що містять цінні туристичні ресурси і лікувальні властивості. При цьому, у новій програмі не виокремлено завдання «розвитку сільського та екологічного туризму».

Так, у Звіті про виконання у 2019 році обласної програми «Розвиток туризму та курортів в Херсонській області на 2019-2021 роки» відзначено, що спільно з ДУ «Український науково-дослідний Інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України» визначено території, що містять цінні туристичні ресурси і лікувальні властивості (мінеральні води, лікувальні грязі, ропа озер), сформовано їх реєстр, та визначено перспективний план проведення спеціальних досліджень і висновків щодо їх безпечності та призначення використання для подальшого обґрунтування створення курортів місцевого значення або розвитку медичного туризму [39].

У Звіті про виконання у 2020 році обласної програми «Розвиток туризму та курортів в Херсонській області на 2019-2021 роки» відзначено, що за участю представників ДУ «Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України», громадської організації «Екологічна ініціатива», керівників санаторних та оздоровчих закладів, райдержадміністрацій, органів місцевого самоврядування проведено онлайн-конференцію «Рекреація та лікувально-оздоровчий туризм. Перспективи для Херсонщини» [40]. Розроблено проекти регіонального розвитку, які можуть реалізовуватися за рахунок коштів ДФРР та ЄС, інших донорських організацій: «Перспективний розвиток спа- та велнес-туризму на засадах смарт-спеціалізацій: Дослідження природних лікувальних ресурсів Херсонської області (перший етап)».

Аналіз Програми 2019-2021 дозволяє дійти наступних висновків: в цілому програма складена з урахуванням помилок попередніх програмних документів. Але дана програма має і окремі недоліки, які можна усунути шляхом реалізації низки першочергових заходів.

Як вказувалося вище, новим напрямом Програми 2019-2021 року є розвиток лікувального туризму Херсонської області, створення курортів місцевого значення на територіях, що містять цінні туристичні ресурси і лікувальні властивості. Цей напрям є продовженням Стратегії розвитку Херсонської області на період 2021-2027 років, в якій для посилення

конкурентних переваг області на основі смарт-спеціалізації у якості операційної цілі обрано розвиток медичного туризму, яка, в свою чергу, досягається шляхом вирішення завдань:

- забезпечити збереження та раціональне використання природних лікувальних ресурсів Херсонської області;
- забезпечити розширення асортименту туристичних послуг та задоволення попиту на лікувально-оздоровчий туризм, промоція технологічних можливостей лікувальної галузі;
- забезпечити формування інвестиційного продукту в галузі медичного та оздоровчого туризму, залучення інвестицій [119].

Реалізація даної операційної цілі потребує більших зусиль, ніж ті що означені в Програмі 2019-2021 року, зокрема:

- маркетингова діяльність в основному зведена до рекламно-виставкової діяльності, розрахованої на усередненого туриста, тому необхідно підсилити маркетингову складову, в тому числі, проводити більш повний аналіз потреб туристів, що приїжджають з лікувальними цілями по всім сегментам (вік, стать, рівень освіти, соціальна приналежність, фінансові можливості, національність, та ін.), це підсилить цілеспрямованість реклами, і як наслідок її дієвість;
- розробники Програми, передбачають, що механізм стимулювання інвестиційної діяльності оснований на ринкових механізмах, і його не треба ретельно прописувати. Але аналіз показує, що в більшому ступені нереалізованість проектів обумовлена відсутністю чіткого механізму стимулювання інвестиційної діяльності, тобто, в Програмі повинне бути відбито хто, кого, за що і яким чином буде стимулювати;
- використовуваний в Програмі комплекс показників, які розробники вважають важливими (кількість туристів, що відвідали Херсонську область, - українців і окремо іноземних громадян, надходження податків від підприємств, що здійснюють діяльність, пов'язану з туризмом (тимчасове розміщення та організація харчування), кількість туристичних фірм,

кількість засобів розміщування, кількість робочих місць – в туристичних фірмах і закладах розміщування не відбивають в повній мірі ефективного розвитку туризму, і зокрема, туризму сфери оздоровлення. Тому поряд з наведеними показниками необхідно використовувати і інші кількісні і якісні показники діяльності туризму (наприклад, ступінь задоволеності потреб туристів, пропускна спроможність території та її лікувально-оздоровчих об'єктів, ступінь використання інфраструктури туризму, ефективність використання бюджетних коштів та ін.);

- в Програмі 2019-2021 року об'єкти залучення туристів і цілі їх поїздок представлені як задані величини, при цьому не визначено механізмів виявлення, підтримки і розвитку цих об'єктів, що знаходяться на території області, як важливої умови стійкого розвитку туризму в регіоні.

Також необхідно відзначити, що при аналізі Програми визначено і окремі проблемні недоліки, до яких віднесено:

- відсутність цільових значень якісних показників, що, з одного боку, суттєво утрудняє проведення оцінки соціально-економічної ефективності розвитку сфери рекреації й туризму, з іншого боку – дозволяє звітувати про успішну реалізацію програми при будь-яких досягнутих значеннях фактичних показників;

- невідповідність цільових показників показникам соціально-економічної ефективності розвитку сфери туризму;

- недосконалість використовуваних показників в категорії «очікувані результати», тобто використання здебільшого абсолютних, а не відносних показників, при цьому з вираженим акцентом на оцінці економічної сторони ефективності розвитку сфери туризму, а не на соціальній;

- відсутня міра відповідальності за невиконання стратегічних заходів.

Аналіз виявлених проблем дозволяє сформулювати підхід, що дозволить побудувати погоджену систему цільових показників соціально-економічного розвитку туризму сфери оздоровлення на регіональному рівні управління. Підхід щодо побудови системи цільових показників соціально-економічного

розвитку туризму сфери оздоровлення на регіональному рівні управління складається з наступних етапів:

1. Включення в систему показників соціально-економічного розвитку сфери туризму загального переліку обов'язкових (ключових) показників, що відповідають основним стратегічним напрямкам національної програми «Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року». Такими показниками є «кількість суб'єктів туристичної діяльності», «кількість робочих місць у сфері туризму», «обсяг капітальних інвестицій у сферу туризму».

2. Включення в систему показників соціально-економічного розвитку сфери туризму оцінних показників, тобто поряд з абсолютними показниками доцільно використовувати в загальному переліку й відносні. Це дозволить проводити оцінку шляхом зіставлення економічного результату явища із соціальним результатом (і навпаки), тобто оцінювати соціально-економічну ефективність розвитку сфери туризму. Такими показниками, зокрема, могли б виступити «питома вага послуг туризму в загальному обсязі платних послуг населенню», «середня кількість відвідувачів, обслугованих одним підприємством розміщення», «кількість туристів на 1000 жителів регіону», «коефіцієнт завантаження колективних засобів розміщення» та ін.

3. Включення в систему показників соціально-економічного розвитку сфери туризму показників, що характеризують розвиток і конкурентоспроможність сфери рекреації й туризму, зокрема, що відображають як економічний, так і соціальний характер змін, що відбуваються, наприклад: коефіцієнт інтенсивності туристичних прибуттів; коефіцієнт сезонної нерівномірності; обсяги туристичних надходжень у розрахунку на одного іноземного відвідувача, одного жителя регіону, одне готельне місце, одного робітника туристичного комплексу; питома вага іноземних туристичних надходжень в обсязі ВРП; питома вага туристичних надходжень у загальному обсязі експорту регіону.

4. Включення в систему показників соціально-економічного розвитку сфери туризму в якості цільових показників індикаторів, що відображають ефективність взаємин між суб'єктами сфери туризму. Сфера туризму містить у собі широкий спектр видів діяльності, різних організацій і структур, що обумовлює ріст уваги не тільки до оцінки соціально-економічних результатів розвитку даної сфери, але й до аналізу взаємозв'язків суб'єктів, що входять у неї. У наявній практиці розробки регіональних цільових програм, спрямованих на розвиток сфери туризму, такими показниками, зокрема, є «стимулювання розвитку суміжних зі сферою туризму галузей економіки», «розширення міжрегіонального й міжнародного партнерства в сфері туризму», «кількість підписаних міжнародних договорів про співробітництво в області туризму», «кількість прийнятих до розгляду інвестиційних проектів в області туризму», «кількість учасників круглих столів і конференцій». Присутність наведених показників серед цільових показників регіональних програм розвитку сфери туризму свідчить про важливість включення в загальний перелік індикаторів, що відображають один з аспектів соціально-економічної ефективності туристичної діяльності – ефективність взаємин. На думку автора, у якості цільових показників, що відображають ефективність взаємин між суб'єктами сфери туризму, доцільно використовувати не тільки «розмір податкових надходжень у бюджети всіх рівнів від організацій сфери рекреації й туризму», а також «інвестиції (у тому числі іноземні) в основний капітал підприємств сфери рекреації й туризму».

Присутні в цільовій програмі показники з урахуванням їх кількості у своїй сукупності повинні повністю відображати кожен з поставлених цілей. При цьому, доцільно розбивати кожний напрямок реалізації цільової програми й досягнення ключових цільових показників на управлінські проекти, кожному з яких визначається власний персоніфікований набір показників.

Практична реалізація даного підходу дозволить:

- більш обґрунтовано підійти до вирішення проблем управління сферою туризму на регіональному рівні;
- поглибити методологію дослідження соціально-економічної ефективності розвитку сфери туризму в конкретному регіоні;
- сформувати діючі механізми підвищення соціально-економічної ефективності туристичної діяльності;
- розробити інструментарій для прогнозування розвитку сфери туризму з урахуванням використання різних управлінських рішень.

Однак, не дивлячись на зусилля місцевої влади щодо розвитку ринку туристичних послуг у регіонах, світові тенденції, пов'язані з погіршенням загальної фінансової ситуації для країни, погіршенням епідеміологічної ситуації через розповсюдження коронавірусної пандемії створили в 2020 році непростий етап розвитку для ринку туристичних послуг. Багато його суб'єктів показали свою нежиттєздатність в умовах швидких політичних і економічних змін і були змушені піти з ринку. Національний банк України привів наступні дані за 9 місяців 2020 року: іноземні туристи витратили в Україні в 27 раз менше валюти, чим за аналогічний період попереднього року. Через карантин і закриття кордонів суттєво впали й витрати українців на подорожі за кордон.

Павло Григораш, голова Асоціації туристичних агентств заявив: «За даними UNWTO туристичний потік в 2020 році впав на 72% і відкинув галузь на рівень дев'яностих років. За підсумками року обсяг продажів в Україні впав на 60-70%» [162]. Однак в Асоціації, в 2021 році очікують поліпшення ситуації. Поступово вакцинація від коронавірусу набуває все більший масштаб, і країни починають відкривати свої кордони, поступово знімаючи обмеження на в'їзд у країну.

З іншого боку, завдяки скороченню закордонних туристичних подорожей сформувалися сприятливі умови для розвитку регіональних ринків туристичних послуг на основі переорієнтації українських громадян з виїзного туризму на внутрішній, регіональний. Всесвітня Туристична

Організація прогнозує, що глобальна пандемія covid-19 створить нові моделі і тенденції в туристичному секторі в майбутньому, зокрема, зростатиме роль саме регіонального туризму; змістить пріоритети подорожуючих у бік більш близьких, безпечних, малолюдних місць. Організація наголошує, що внутрішній і регіональний туризм може бути більш затребуваною альтернативою, оскільки автомобіль є кращим видом транспорту, щоб уникнути контактів з великими групами людей. Вілли або інші одиниці розміщення із самообслуговуванням, відповідні до вимог соціальної відстані, будуть користуватися найбільшим попитом у період відновлення.

У підтвердження створених можливостей для Херсонської області Інформаційне агентство Інтерфакс-Україна з посиланням на гео-аналітику мобільного оператора компанії «Vodafone Україна» [163] повідомляє, що кількість туристів, що здійснили внутрішні поїздки по Україні влітку 2020 року, збільшилася на 30%: «Судячи зі збільшення інтернет-трафіка й кількості 4 G-Користувачів, у цілому внутрішній туризм на українських морських курортах Одеської, Миколаївської й Херсонської областей виріс на 30% у порівнянні з аналогічними вихідними минулого року» свідчить оператор.

Для розбудови туризму сфери оздоровлення області велике значення має дослідження природних лікувальних ресурсів Херсонської області як перший етап окремого проекту Програми «Розвиток туризму та курортів в Херсонській області на 2019-2021 роки».

Туристично-рекреаційний потенціал області величезний, вона має у своєму розпорядженні основні ресурси для оздоровчого туризму, а також має низку переваг, серед яких:

– вигідне місце розташування Херсонщини як одного з найбільших морських регіонів країни, що має морське сполучення з країнами Середземномор'я, Близького Сходу та Азії та створює можливості трансграничного туризму;

– багата історія, самобутня культура (більше півсотні об'єктів, що мають історичну, культурну, архітектурну значимість);

– безцінний природний потенціал, що включає узбережжя двох морів, родовища лікувальних грязей, ропи, унікальні соляні озера, лікувально-термальні води на Арабатській Стрільці, родовища мінеральних вод, біосферні заповідники, дендрологічний парк «Асканія-Нова», парки-пам'ятники садово-паркового мистецтва, заповідні урочища й т.д.

Головною конкурентною перевагою Херсонської області в межах розвитку оздоровчого туризму є її високий потенціал фізичного, духовного й соціального оздоровлення. Унікальні території заповідників і парків, сприятлива екологічна ситуація, культурно-історичні пам'ятники, вигідне географічне положення області дозволяють сприймати Херсонську область як перспективну дестинацію в Україні, а наявні природно-кліматичні, культурно-естетичні та соціально-економічні рекреаційні ресурси розглядати оздоровчий туризм в якості одного із пріоритетних напрямків розвитку економіки регіону. Всі ці обставини також дають підставу стверджувати, що при подальшому розвитку туризм сфери оздоровлення області може стати галуззю, що при порівняно невеликих капіталовкладеннях здатна забезпечити економічно рентабельне використання оздоровчих ресурсів регіону.

Курортно-рекреаційні території Херсонської області займають узбережжя Чорного та Азовського морів, та надають можливість 1064 пансіонатам і міні-готелям приватного сектору, 280 закладам відпочинку та оздоровлення державної, комунальної, колективної власності (з них 49 – дитячих) здійснювати туристичну, в тому числі оздоровчу діяльність. В області розташовано 12 курортних населених пунктів, 70 родовищ цілющих бальнеологічних ресурсів, облаштовано 80 об'єктів природно-заповідного фонду національного, міжнародного та місцевого значення, в тому числі два біосферних заповідники – це Чорноморський та «Асканія-Нова», які входять до всесвітньої мережі природних територій, що охороняються ЮНЕСКО.

Крім цього, в області функціонують 62 об'єкта сільського зеленого туризму, що також надають послуги відпочинку та оздоровлення.

За даними моніторингу, протягом останніх років кількість туристів, що відвідали Херсонську область постійно змінюється (рис. 2.15 - 2.20).

Рис. 2.15. Питома вага обсягу діяльності з тимчасового розміщення й організації харчування в загальному обсязі діяльності області

Джерело: складено за даними [30]

Рис. 2.16. Динаміка зміни кількості засобів розміщення в області

Джерело: складено за даними [30]

Рис. 2.17. Динаміка зміни кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів в області

Джерело: складено за даними [30]

Рис. 2.18. Динаміка зміни кількості дитячих закладів оздоровлення

Джерело: складено за даними [30]

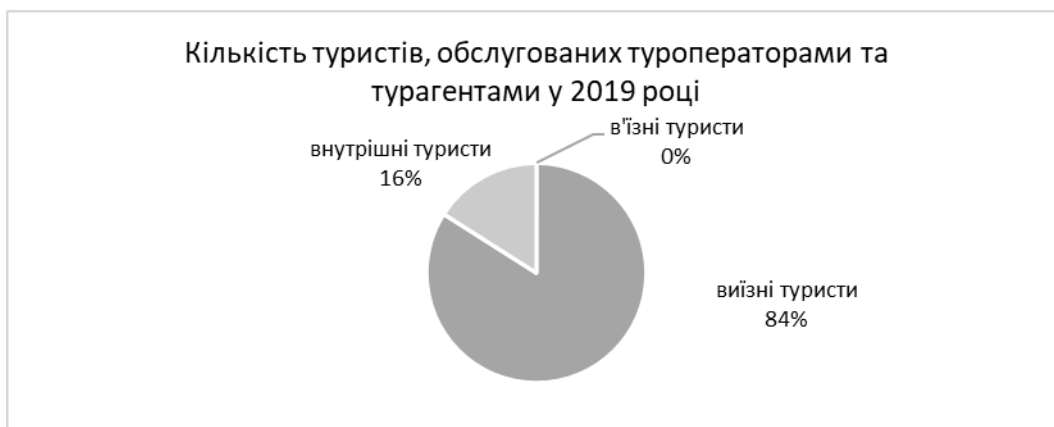

Рис. 2.19. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами у 2019 році в Херсонській області

Джерело: побудовано за даними [30]

Рис. 2.20. Динаміка зміни кількості внутрішніх туристів, що відвідали Херсонську область

Джерело: побудовано за даними [90]

Як видно з наведеної графіки, питома вага обсягу діяльності з тимчасового розміщення й організації харчування в загальному обсязі діяльності області має тенденцію до збільшення, і у 2019 році займала 1% від загальних обсягів. Якщо порівняти з тенденціями співвідношення обсягів туристичної діяльності в національних масштабах діяльності (0,8%), то можна зробити висновок, що в області темпи нарощення мають більшу швидкість. В цілому, політична та економічна криза країні відбилася і на

показниках діяльності області, через що спостерігається зменшення загальної кількості колективних закладів розміщування. Але кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів, дитячих закладів оздоровлення поступово збільшується, створюючи умови для розвитку туризму сфери оздоровлення.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дисертаційної роботи здійснено моніторинг тенденцій розвитку туризму сфери оздоровлення, зокрема:

1. Проаналізовано загальний стан та тенденції розвитку туризму в сфері оздоровлення на міжнародному рівні, що дозволило встановити: загальні фактори, що сприяють розвитку в'їзного туризму в сфері оздоровлення; специфічні фактори, з урахуванням особливостей менталітету місцевого населення; фактори інноваційного розвитку туризму в сфері оздоровлення; фактори внутрішньогалузевої взаємодії в сфері оздоровлення; наявність системи просування туристичних послуг як на рівні держави, так і на рівні бізнес-структур.

2. Здійснено оцінювання вітчизняного досвіду та проблем розвитку туризму в сфері оздоровлення та встановлено загальні тенденції його розвитку: уповільнення темпів росту чисельності об'єктів туристичної інфраструктури, кількості колективних засобів розміщення, та кількості осіб, що перебували у колективних засобах розміщення, ілюструє певне протиріччя між цілями, що задекларовані Стратегією розвитку туризму та курортів, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України й реальними соціально-економічними умовами; прямі доходи від надання туристичних послуг в цілому по країні становлять лише до 0,8% від ВВП, що дуже мало, враховуючи, що курортно-рекреаційна сфера й туризм входять у перелік пріоритетних галузей економіки України за розпорядженням Кабінету

Міністрів України № 843-р. від 14.08.2013 р.; спостерігається зменшення питомої ваги туристів, що здійснювали подорож з метою лікування.

3. Сформовано проблеми розвитку вітчизняного ринку, до яких включено: недостатній рівень державної підтримки; низький рівень розвитку міжнародного медичного страхування в Україні; відсутність уніфікованої й комплексної системи державної освіти, сертифікації, акредитації, правового супроводу й статистики для туризму в сфері оздоровлення; низький рівень маркетингу туризму в сфері оздоровлення; недостатня поінформованість пацієнтів про систему одержання в'їзної візи в Україну; невисокий рівень розвитку туристичної інфраструктури й сервісу в сфері оздоровлення; недостатній рівень використання державно-приватного партнерства; мінімальна кількість закладів, що мають офіційний міжнародний сертифікат менеджменту якості ISO і акредитацію за міжнародними стандартами Joint Commission International (JCI) у сфері медичного туризму; просторово-територіальні диспропорції в локалізації установ, що надають послуги туризму в сфері оздоровлення; недостатній розвиток маркетингової стратегії просування оздоровчих туристичних зон як комплексних сервісних продуктів міжнародного в'їзного туризму в сфері оздоровлення; недостатній рівень професійного медичного перекладу і мовних компетенцій медичних працівників; низький рівень інформаційного супроводу міжнародного в'їзного туризму в сфері оздоровлення.

4. Проаналізовано практику розробки регіональних програм розвитку туристичної сфери, та визначено окремі методичні недоліки, до яких віднесено: відсутність цільових значень якісних показників, невідповідність цільових показників показникам соціально-економічної ефективності розвитку сфери туризму; недосконалість використовуваних показників. На основі виділених проблем запропоновано напрями гармонізації регіональних програм розвитку туризму з національними програмами відповідного спрямування, та удосконалити систему цільових показників соціально-економічного розвитку сфери туризму на регіональному рівні управління,

шляхом: включення в загальний перелік обов'язкових показників, що відповідають основним стратегічним напрямкам національної програми «Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року»; використання в загальному переліку поряд з абсолютними показниками й відносні; для характеристики розвитку і конкурентоспроможності сфери туризму включити показники, що відображають як економічний, так і соціальний характер змін, що відбуваються; додати до переліку цільових показників індикатори, що відображають ефективність взаємин між суб'єктами сфери туризму. Практична реалізація даних пропозицій дозволить: більш обґрунтовано підійти до вирішення проблем управління сферою туризму на регіональному рівні; поглибити методологію дослідження соціально-економічної ефективності розвитку сфери туризму в конкретному регіоні; сформувати діючі механізми підвищення соціально-економічної ефективності туристичної діяльності; розробити інструментарій для прогнозування розвитку сфери туризму з урахуванням використання різних управлінських рішень.

Основні результати розділу 2 викладено у публікаціях автора [12, 16, 17, 127, 128, 129, 132].

РОЗДІЛ 3.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ТУРИЗМУ СФЕРИ ОЗДОРОВЛЕННЯ

3.1. Розробка механізму управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення

Для ефективного управління розвитком туризму сфери оздоровлення і забезпечення прийняттого його рівня, необхідно дослідити й формалізувати механізм забезпечення. Наявність в системі певного механізму є доцільним як з боку керуючого органу, тому що дозволяє йому передбачити поведінку керованих суб'єктів, так і з боку керованих суб'єктів – тому що робить передбачуваною поведінку керуючого органу. Тобто, зниження невизначеності – це основна властивість механізму управління в будь-якій організованій системі. Іншими словами, механізми забезпечення розвитку визначають, як поведуться учасники, як вони приймають рішення.

На основі аналізу трактувань поняття «механізм» (табл. 3.1), можна виділити наступні його характеристики стосовно до функціонування економічних систем:

- механізм це система відносин між суб'єктом впливу й об'єктом впливу із приводу досягнення певних завдань;
- мети й завдання функціонування механізмів економічних систем включають дві групи: фінансово-економічні й соціальні;
- змістовне наповнення механізму включає наступні елементи: суб'єкти управління; об'єкти управління; інструменти управління; принципи функціонування; інституціональні настанови; методи управління розподілом ресурсів; технології формування організаційних структур.

Базові трактування поняття «механізм управління соціально-
економічною системою»

Автор	Особливості трактування поняття механізм управління соціально-економічною системою
О. Амоша, В. Антонюк [64]	система конкретних економічних важелів і організаційно-економічних засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на просторову організацію виробничих сил, за допомогою цього механізму забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, удосконалюється структура їх господарського комплексу.
В. Бурков [18]	сукупність процедур і правил, що регламентують взаємодію учасників деякої (організаційної, соціально-економічної, еколого-економічної) системи
Л. Гурвіц [156]	взаємодія між суб'єктами та центром, яка складається з трьох стадій: 1) кожний суб'єкт в приватному порядку надсилає центру інформацію; 2) центр, отримавши всі повідомлення, обчислює припустимий результат; 3) центр оголошує результат та, за необхідності, впроваджує його в життя
А. Єпіфанов, І. Д'яков, І. Сало [36]	система важелів, які за своїми напрямками розділяються на стимули (пільги, фінансові залучення) і санкції (штрафи) ... та приводять в дію відповідні фінансові інструменти (податки, внески, перерахування, трансфери, цільові програми), склад яких постійно змінюється.
Г. Климко [83]	узгоджує функціонування та розвиток економічної системи і являє собою сукупність конкретних форм господарювання, організаційно-інституціональних систем, методів та важелів регулювання економічних процесів
Г. Козаченко [50]	сукупність управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети
Б. Мільнер, А. Кочетков, Д. Левчук [72]	сукупність елементів: підсистеми, способи впливу, методи керування; ціль функціонування - кінцевий стан територіальних систем
А. Новіков [77]	сукупність інструментів, методів, способів, правил, процедур, виробничих і організаційних структур з метою досягнення фінансово-економічних цілей суб'єкта господарювання
О. Раєвнева [100]	сукупність форм організації (способів), засобів та методів управління, що представляють собою технологію цілеспрямованої адекватної поведінки системи в стохастичних умовах її внутрішнього та зовнішнього середовища
Б. Райзберг [101]	сукупність елементів: організаційні структури, форми управління, методи управління, правові форми – для реалізації економічних законів.
С. Ромашко, І. Саврас, Р. Селівестов, Р.В. Юринець [74]	сукупність форм і методів управління, застосування яких формує організаційну, фінансово-економічну, правову та соціально-культурну основу практичної реалізації функцій управління на відповідному рівні

Автор	Особливості трактування поняття механізм управління соціально-економічною системою
С. Сардак [110]	складається із заходів управлінського впливу: вибір середовища функціонування, визначення стратегічних орієнтирів на основі світогляду та концепції господарювання управлінців, адаптація внутрішнього середовища до аксіоматики та законів управління, прийняття ефективних управлінських рішень, отримання позитивних господарських результатів, здійснення заходів розвитку.
О. Стогул [117]	цілісна система економічних методів, способів і важелів, які реалізують вплив керуючої системи на керовану з метою переходу її в новий, більш якісний стан, внаслідок чого підвищується ефективність функціонування підприємства.
М. Шевченко [133]	сукупність засобів та методів управління, зв'язку, які визначають можливість цілеспрямованого руху системи

Джерело: складено на основі [18, 36, 50, 64, 72, 74, 77, 83, 100, 101, 110, 117, 133, 156]

Однак необхідно відзначити, дослідники не приділяють увагу таким аспектам, як мотиви й стимули, за допомогою яких формується поведінка елементів системи, реалізуються її функції. Мотивація суб'єктів та об'єктів управління пов'язана з рівнем компетенції та професіоналізму, що, зокрема, впливає на вибір методів управління, від яких залежить саме розвиток системи. Вважаємо, що в змістовному наповненні механізму забезпечення розвитку системи повинні бути присутні ці елементи.

Механізм забезпечення розвитку є складною категорією управління і по суті, такий механізм це сукупність різного роду заходів і процесів, спрямованих на досягнення конкретних цілей. Враховуючи проаналізовані підходи до визначення організаційно-економічного механізму, уточнені раніше поняття «розвиток» і «управління», виявлені особливості механізму стосовно функціонування соціально-економічних систем, в основні компоненти механізму пропонується включити:

1. Сукупність організаційно-інституціональних настанов.
2. Сукупність об'єктів і суб'єктів управління в рамках механізму управління розвитком туризму сфери оздоровлення.
2. Комплекс функціонально погоджених регламентів і способів досягнення мети управління: принципів управління, мотивів поведінки при

реалізації інтересів суб'єктів керування, кількісних і якісних показників розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

3. Комплекс технологій функціонування механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

4. Систему контролю досягнення поставлених кількісних і якісних показників функціонування механізму.

На основі проведеного аналізу пропонується наступне визначення механізму управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення: це спосіб організації структури, мотивів, регламентів, методів та інструментів реалізації відносин між суб'єктами та об'єктами управлінського впливу для досягнення цільових кількісних і якісних показників його розвитку. Запропоноване визначення сутності та структури механізму управління дозволяє: конкретизувати зміст механізму відносно управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення; окреслити процеси забезпечення управління розвитком і визначити зміст та характер зворотних зв'язків в системі, які визначають передумови управління розвитком регіонального комплексу туризму в сфері оздоровлення; поєднати внутрішнє та зовнішнє середовище регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення в процесі управління його розвитком.

Спираючись на результати аналізу теоретичних аспектів трактування механізму розвитку соціально-економічних систем, а також наведені складові компоненти, розглянемо механізм управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, який зображений на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Механізм управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення

Джерело: складено автором

Функціонування механізму управління розвитком підприємств регіонального комплексу реалізується наступними етапами:

1. Етап формування організаційно-інституціональних настанов, у рамках якого здійснюється:

- визначення структури регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, яка дозволяє реалізувати потреби ринку туризму сфери оздоровлення;

- формулювання мети й завдань механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

2. Етап нормування системи розвитку. На основі поставлених мети й завдань здійснюється функціональне узгодження й регламентація способів досягнення мети, зокрема, формуються принципи реалізації механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, визначаються мотиви реалізації суб'єктами й об'єктами управління своїх функцій, тобто ті внутрішні та зовнішні стимули суб'єктів та об'єктів управління, які спонукають їх до належного виконання своїх функцій, що приводить до розвитку туризму сфери оздоровлення, і показники розвитку. На даному етапі встановлюється перелік показників, за якими може бути здійснене планування та оцінка ступеню вирішення визначених завдань, що відбиватимуться у регіональній програмі розвитку туризму сфери оздоровлення. В табл. 3.2 наведено перелік показників, за якими здійснюється оцінювання розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Таблиця 3.2

Показники оцінювання розвитку регіонального комплексу туризму
сфери оздоровлення

Завдання	Показники вирішення завдань
1. Рівень соціально-економічного розвитку регіону	рівень доходів у регіоні; рівень доходів на підприємствах регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення; кількість робочих місць у сфері туризму оздоровлення; питома вага іноземних туристичних надходжень в обсязі ВРП; питома вага туристичних надходжень у загальному обсязі експорту регіону; рівень зайнятості в регіоні;

Завдання	Показники вирішення завдань
	рівень захворюваності в регіоні; природний приріст населення в регіоні;
2. Рівень конкурентоспроможності регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення	інвестиційна привабливість підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення; сприйняття послуг регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення по всіх аспектах діяльності (ціновій політиці, сервісній, рівню розвитку інфраструктури); коефіцієнт інтенсивності туристичних прибуттів; коефіцієнт сезонної нерівномірності; частка іноземних туристів, що відвідали регіональний комплекс туризму сфери оздоровлення;
3. Розвиток регіонального ринку туризму сфери оздоровлення на основі маркетингу	обсяг ринку послуг туризму сфери оздоровлення; потенційна місткість ринку послуг туризму сфери оздоровлення; кількість суб'єктів туристичної діяльності; доходи підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення; кількість туристів, що відвідали підприємства й організації, що надають послуги туризму сфери оздоровлення; рівень зайнятості готельних номерів підприємств і організацій туризму сфери оздоровлення; частка зовнішніх відпочиваючих (рівень «міграції» на внутрішньому ринку туризму сфери оздоровлення) сила бренда регіональної туристичної зони; асортиментна представленість на регіональному ринку послуг туризму сфери оздоровлення; рівень маркетингової активності підприємств і організацій регіону, що надають послуги туризму сфери оздоровлення (частка витрат на маркетинг); рівень задоволеності споживачів послуг туризму сфери оздоровлення; рівень лояльності споживачів послуг туризму сфери оздоровлення;
4. Розвиток сукупності інфраструктурних об'єктів регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення	обсяг капітальних інвестицій у сферу туризму оздоровлення; кількість ліжко-місць у регіональному комплексі туризму сфери оздоровлення на душу населення в регіоні; площа регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення на душу населення в регіоні; кількість колективних засобів розміщення на душу населення в регіоні; кількість точок громадського харчування на душу населення в регіоні; співвідношення медичного персоналу на підприємствах і організаціях регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення до адміністративного на душу населення в регіоні; розгалуженість транспортної мережі в регіоні на душу населення в регіоні;
5. Рівень негативного впливу на оточуюче середовище	щільність населення в пік сезону на км ² ; кількість забруднюючих речовин, відходів життєдіяльності підприємств і організацій регіонального комплексу туризму

Завдання	Показники вирішення завдань
	сфери оздоровлення вивезених на смітник; рівень споживання енергії; частка поновлюваної енергії в загальному обсязі енергоспоживання; ефективність використання води;

Джерело: складено автором

3. Етап реалізації технологій управління. На даному етапі визначаються пріоритетні характеристики ринку туризму сфери оздоровлення, тобто, проводиться дослідження значущості впливу факторів середовища на його розвиток. На даному етапі, з урахуванням результатів визначення найбільш впливової групи факторів середовища відбувається вибір завдань розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення для включення у регіональну програму розвитку комплексу туризму сфери оздоровлення. Для оцінювання поточного стану регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення здійснюється моніторинг і оцінка розвитку, що виступає зворотним зв'язком в механізмі управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Мета механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення – забезпечення розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення з урахуванням потреб ринку.

Досягнення мети механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення здійснюється на основі наступних завдань:

- підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону;
- підвищення рівня конкурентоспроможності регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- розвиток регіонального ринку туризму сфери оздоровлення на основі маркетингу;
- розвиток сукупності інфраструктурних об'єктів регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;

- мінімізація негативного впливу на оточуюче середовище, забезпечення контрольованого використання природно-лікувальних ресурсів регіону.

Вирішення завдань управління розвитком здійснюється за допомогою функціонального узгодження й регламентації способів взаємодії суб'єктів і об'єктів управління. Функціональне узгодження побудоване на сукупності принципів, мотивів і показників.

У число принципів включені:

1) Принцип системності, що означає, що регіональний комплекс туризму сфери оздоровлення являє собою сукупність взаємозалежних елементів, функціонування яких відбувається для досягнення цілей розвитку. Елементами цієї системи виступають як підприємства й організації, що надають послуги туризму сфери оздоровлення, так і сукупність інфраструктурних об'єктів.

2) Принцип комплексності, що припускає необхідність повного охоплення всіх компетенцій учасників механізму.

3) Принцип координації. Функціонування механізму координується суб'єктом його розробки й управління на державному й регіональному рівнях.

4) Принцип орієнтованості на потреби цільових ринків збуту. Означає, що прийняті в усіх напрямках функціонування механізму заходи повинні бути орієнтовані на задоволення потреб цільових ринків збуту, а також інтересів стейкхолдерів регіональної економічної системи (населення, держави, комерційних структур, постачальників, виробничих підприємств і ін.).

5) Принцип варіативності, що припускає необхідність забезпечення адекватного реагування регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення на вплив екзогенних (не залежних від регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення) факторів.

6) Принцип збалансованого управління факторами розвитку, що означає необхідність рівномірного розподілу зусиль і ресурсів для внеску кожного фактору розвитку в кінцеву ефективність функціонування регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

7) Принцип ефективності, що припускає оптимізацію співвідношення витрат до отриманих результатів при функціонуванні механізму.

8) Принцип екологічності, що означає необхідність урахування впливу прийнятих рішень на стан навколишнього середовища регіону.

Мотиви – внутрішні й зовнішні стимули суб'єктів і об'єктів управління, за допомогою яких формується їхня поведінка для реалізації своїх функцій, що, в остаточному підсумку, визначає відповідальність за прийняття рішень і їх належне виконання, що приводить до розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення. У якості мотивів виступають внутрішні стимули, соціальні цінності, відповідальність, прагнення до вигоди і т.д.

Як було зазначено в дослідженні вище (п. 1.2, п. 1.3) організація туристичної діяльності в регіоні забезпечується факторами середовища – рекреаційними ресурсами туризму в сфері оздоровлення, ресурсами туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення, державним регулюванням діяльності туризму в сфері оздоровлення, станом регіону туризму в сфері оздоровлення, взаємодія яких спрямована на створення й реалізацію послуг туризму в сфері оздоровлення. Беручи до уваги те, що сукупність даних факторів виступає умовами розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, і відповідно, визначає вибір стратегії, на думку автора, це обумовлює необхідність визначення сили впливу даних факторів на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Визначена пріоритетність впливу факторів середовища дозволить оперативного реагування на зміни середовища та підсилить обґрунтованість вибору стратегічних пріоритетів та цільових завдань розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

В свою чергу, це дозволить регіону також внести зміни до власних програм розвитку з реалізувати наявні конкурентні переваги, підвищити ефективність інтеграції в національний і міжнародний економічний і соціально-культурний простір, добитися прискорення соціально-економічного розвитку й підвищення рівня якості життя населення.

Етап реалізації технологій і інструментів управління здійснюється на рівні двох груп суб'єктів управління:

- органів державної влади й регіонального управління;
- регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й туристичних підприємств і організацій.

На кожному рівні управління використовується сукупність аналітичних, економічних, організаційних і адміністративних технологій впливу на об'єкти управління:

I. На рівні функціонування органів державної й регіональної влади:

1. Аналітичні.

а) Використання аналітичних технологій для:

- оцінки потенційного попиту на регіональному ринку послуг туризму сфери оздоровлення;
- оцінки потенційної місткості ринку;
- вивчення структури потреб зовнішніх споживачів;
- оцінки задоволеності споживачів послуг регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- оцінки лояльності споживачів послуг регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- створення системи маркетингового моніторингу стану ринку послуг регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- впровадження інструментів SWOT-, PEST-Аналізу.

б) Використання інструментів просування:

- рекламний супровід туристичного брэнда регіону на внутрішніх і зовнішніх цільових ринках збуту;

- забезпечення законодавчих умов для можливостей стимулювання збуту в рамках регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- використання інструментів зв'язків із громадськістю для просування регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- в) застосування методів стратегічного планування:
  - для розробки стратегії розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
  - розробки програми просування регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

2. Економічні:

- а) використання економічних інструментів для оптимізації фінансово-господарської діяльності учасників регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення (пільги, стимулювання й ін.);
- б) розробка системи нормативів для стимулювання діяльності учасників регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- в) забезпечення фінансової складової як основи розвитку інфраструктурної складової регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

3. Організаційні:

- а) регламентація процесу в рамках реалізації механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- б) побудова оптимальної структури управління регіональним комплексом туризму сфери оздоровлення, орієнтованої на задоволення потреб цільових ринків збуту й основних стейкхолдерів;
- в) установлення строків реалізації окремих заходів і впровадження інструментів управління.

4. Адміністративні:

- а) розробка стратегії й програми розвитку туризму сфери оздоровлення;

б) визначення функцій і повноважень відповідальних за реалізацію окремих заходів і функціонування всього механізму управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;

в) розробка й впровадження системи оперативного управління процесом функціонування об'єктів регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;

г) впровадження механізмів відповідальності за досягнення цільових показників програми.

II. На рівні функціонування регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення.

1. Управлінські.

а) Впровадження інструментарію стратегічного планування:

- розробка стратегії розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

- оцінка стратегічних перспектив розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

- прогнозування розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення.

б) Впровадження на системній основі аналітичних інструментів:

- створення інформаційної аналітичної системи на рівні регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

- періодична оцінка задоволеності споживачів;

- періодична оцінка лояльності споживачів;

- періодична сила брэнда регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

- здійснення аналізу рівня популярності регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

- впровадження інструментів SWOT-, PEST -аналізу.

в) Широке впровадження методів ринкового впливу на цільові ринки збуту з метою позиціонування й просування послуг регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення:

- використання рекламних комунікацій;

- використання Pr-Комунікацій;

- побудова ефективної системи здійснення особистих комунікацій (за аналогією із провідними туристичними комплексами розвинених країн);

- сезонне застосування інструментів стимулювання збуту;

- забезпечення сервісної складової просування послуг туризму сфери оздоровлення.

2. Економічні:

а) розробка й впровадження системи преміювання й стимулювання персоналу залежно від рівня і якості обслуговування споживачів.

3. Організаційні:

а) регламентація процесів управління (оцінки задоволеності споживачів, здійснення комунікаційної діяльності, проведення аналітичних заходів і ін.);

б) побудова оптимальної організаційної структури, орієнтованої на реалізацію управлінських завдань регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій.

4. Адміністративні:

а) розробка стратегії й програми розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

б) визначення функцій і повноважень, відповідальних за реалізацію окремих заходів і функціонування всіх програм довгострокового розвитку;

в) розробка й впровадження системи оперативного управління регіональним комплексом туризму сфери оздоровлення й підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

г) впровадження механізмів відповідальності за досягнення цільових показників програми.

Закінчується етап реалізації технологій управління моніторингом і оцінкою розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення. Моніторинг і оцінка розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення означає визначення відповідності існуючої практики управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення меті функціонування механізму управління й потребам суб'єктів і об'єктів управління, оцінку ефективності розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення. Процедура моніторингу забезпечує активне спостереження за процесом змін стану регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

У рамках моніторингу вирішуються наступні завдання:

- підготовка аналітичної інформації, необхідної для прийняття раціональних управлінських рішень;

- об'єктивна оцінка результатів діяльності регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення в цілому і його окремих підприємств і організацій;

- аналіз факторів, що впливають на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;

- виявлення внутрішніх резервів розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;

- прогнозування економічного розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Система моніторингу виконує наступні функції:

- установлює критичні стани, або тенденції змін факторів зовнішнього середовища, які є визначальними у прийнятті управлінських рішень при виробленні курсу дій на перспективу;

- забезпечує зворотний зв'язок із суб'єктами оточення, відносно попередніх результатів діяльності;

- визначає ступінь і своєчасність вирішення завдань розвитку[17].

Об'єктом моніторингу є стан всіх складових розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, за рахунок яких здійснюється підтримка або зміна значень показників розвитку. Постійне спостереження за станом складових розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення дозволить вчасно приймати рішення, спрямовані на підтримку або зміну сформованих тенденцій.

Основним інструментом при проведенні моніторингу виступає система обробки інформативних звітних показників, що складає первинну інформаційну базу спостереження. Вона необхідна для наступного розрахунку аналітичних показників (абсолютних і відносних), які характеризують розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Формування підсистеми інформативних звітних показників моніторингу пропонується здійснювати на основі оцінки стану регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення й факторів зовнішнього середовища, що дозволить забезпечити систематичний збір і обробку інформації й виявляти ступінь відповідності результатів діяльності регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення цілям, критеріям і вимогам зацікавлених осіб.

Особливе місце в процесі моніторингу займає інтерпретація показників оцінки розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

Можливі два аспекти такої інтерпретації:

1. Порівняння отриманих показників із плановими (нормативними) значеннями, які відображають передбачуваний рівень досягнення і є орієнтирами для наступної оцінки їхнього досягнення. У цьому випадку мова йде про моніторинг стану, що полягає в спостереженні за змінами в стані об'єкта, визначаючи тренди руху до критичного стану. Результатом моніторингу стану об'єкта є наявність діагнозів окремих його складових елементів у певний часовий лаг. Для кожного базового показника встановлюється «припустимий інтервал», у якому можливі відхилення фактично досягнутого результату від заданого значення показника. Відхилення поточних значень від планових є сигналом для вживання необхідних заходів впливу.

2. Порівняння фактичних значень показників зі значеннями попереднього періоду, у результаті якого визначається динаміка зміни функціонування об'єктів оцінки. При цьому динаміка може бути як негативною, так і позитивною.

У рамках моніторингу відбувається систематизація й структуризація наступної інформації:

- про цілі розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення в цілому й окремих підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення;

- про показники оцінки досягнення результатів діяльності. Це можуть бути характеристики алгоритмів, їх обмеження, вимоги до вихідних даних.

Наявність даної інформації дозволяє в системі моніторингу вирішувати наступні завдання:

- забезпечувати ефективність контролю за станом показників розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення на основі їх систематичного виміру;

- удосконалювати систему підтримки й супроводу управлінських рішень, використовуючи інтегровану автоматизовану інформаційну систему;

- забезпечувати інформаційну підтримку системи менеджменту;
- підвищувати вірогідність внутрішніх і зовнішніх звітних даних.

Таким чином, механізм управління розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, представляючи собою набір цілей, завдань, принципів, мотивів, технологій, інструментів і методів, дозволяє здійснювати системне, планомірне й цілеспрямоване управління регіональним комплексом туризму сфери оздоровлення.

3.2. Оцінка пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення

Формування стратегічних пріоритетів та цільових завдань реалізації стратегії розвитку ринку туристичних послуг залежить від стану зовнішнього середовища. І одним із значущих аспектів підготовчого етапу визначення стратегічних пріоритетів є формування підходу щодо оцінювання значущості складових середовища, їх сили впливу.

Метою проведення оцінювання є визначення переліку найбільш значущих факторів середовища, що впливають на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

У кожного фактору середовища є позитивний і негативний вплив на регіональний туристичний комплекс. Тому, завданням проведення оцінки є визначення сукупності факторів зовнішнього середовища, їх складових, а також дослідження того, який вплив кожний конкретний фактор виявляє на туристичний комплекс, яка пріоритетність та значущість їх впливу.

Основні вимоги до проведення оцінки факторів середовища, що впливають на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення сформулюємо виходячи з виявлених структурних елементів туризму сфери оздоровлення, орієнтації оцінки на забезпечення розвитку в стратегічному аспекті регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення,

а також відбиття об'єктивності результатів оцінки. До таких вимог віднесені принципи:

- комплексність – урахуває всі аспекти факторів середовища, що впливають на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення;
- оперативність – оцінювання факторів середовища здійснюється на основі критеріїв, таких як, швидкість інформаційного обміну, збору і обробки, актуальність інформації та ін.;
- адекватність отриманої інформації щодо характеристик середовища – включає критерії повноти інформації, надійності та ін.;
- релевантність – відповідність інформації щодо факторів середовища розв'язуванню проблем;
- діалектичність – розгляд у динаміці явищ і змін показників факторів середовища;
- ясність і чіткість інформації щодо факторів середовища – зрозумілість для кінцевих споживачів;
- синергетичний ефект – можливість одержання інтегрованої оцінки факторів середовища.

Оцінка факторів розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення має винятково важливе значення для підвищення конкурентоспроможності туристичного комплексу стосовно інших галузей регіону й туристичних комплексів. Результатом оцінки факторів розвитку є ранжирування факторів середовища для наступного визначення альтернатив і стратегії розвитку туристичного комплексу.

Основними факторами-умовами для розвитку туристичної діяльності в сфері оздоровлення у п. 1.2 дисертаційної роботи були виявлені: рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення, ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення, державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення, стан регіону туризму в сфері оздоровлення, взаємодія

яких спрямована на створення й реалізацію послуг туризму в сфері оздоровлення.

Оцінку значимості впливу даних факторів на економічну ефективність розвитку туризму сфери оздоровлення в Херсонській області пропонується здійснити на основі методу експертної оцінки.

Обґрунтованість застосування експертного методу обумовлена наступними обставинами:

- оцінювані фактори, що виявляють вплив на економічну ефективність розвитку туризму сфери оздоровлення в регіоні, вимірюються кількісними і якісними показниками, що обумовлює необхідність приведення їх до порівнянного виду й ранжируванню на основі бальної системи оцінки;

- залучені в якості експертів особи є відомими й компетентними фахівцями в сфері туризму, їх думки незалежні;

- залучені експерти представляють досить великий спектр видів діяльності, безпосередньо пов'язаних з організацією в регіоні туристичної діяльності;

- дані опитування експертів представлені в однаковому, чітко вираженому виді й дозволяють здійснити їхню математичну обробку;

- склад застосовуваних показників і їх угруповання були оцінені експертами й виявили високий ступінь погодженості їх думок.

Здійснення даного завдання проводилося шляхом опитування експертів, що мають відношення до туристичної і санаторно-курортної діяльності. У таблиці 3.2 представлені характеристики залученої групи експертів з туристичної й санаторно-курортної індустрії.

Як видно з таблиці, при реалізації поставленого завдання нами залучалися як практичні фахівці, так і фахівці зі значимим досвідом науково-методичних розробок у сфері управління розвитком туризму.

Таблиця 3.2

Склад експертів для визначення значимості впливу факторів на розвиток туризму сфери оздоровлення

№	Організація	Посада	Досвід роботи в туристичній індустрії
1	Туристичне агентство «АртТревел»	Генеральний директор	7
2	Туристичне агентство «Аква-Віта»	Директор	8
3	Санаторій профілакторій «Таврія»	Заступник директора	18
4	Лікувально-оздоровчий комплекс (курорт) «Скадовськ»	Фахівець із розвитку	12
5	База відпочинку «Паритет»	Заступник директора	5
6	Готельний комплекс «Анжелина»	Директор	15
7	Пансіонат «Чайка»	Керівник відділу маркетингу	5
8	База відпочинку «Дніпровське»	Директор з розвитку	6
9	Туристичний комплекс «Хорли»	Заступник директора	6
10	Херсонський національний технічний університет	Доцент кафедри менеджменту, маркетингу й туризму	8

Джерело: складено за результатами власних досліджень

Експертній оцінці були піддані фактори, що включені в 4 групи: рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення, ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення, державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення, стан регіону туризму в сфері оздоровлення (табл. 3.3).

Складові групи факторів

Група факторів	Характеристика факторів середовища
Рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення	рівень залучення ресурсів регіону в туристичну діяльність
	якісний стан і різноманітність ландшафтних, флористичних та фауністичних ресурсів,
	природних лікувальних ресурсів (термо-мінеральних джерел, соляних озер, грязьових пісків)
	якісний стан культурно-естетичних, якісний стан концептуальних ресурсів
	доступність ресурсів
	стан матеріально-технічної бази для реалізації послуг оздоровчо-профілактичного та оздоровчо-лікувального напрямків туризму
Ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення	стан стандартизації й класифікації об'єктів туристичної індустрії в регіоні для надання послуг оздоровлення,
	організація господарства туризму в сфері оздоровлення
	умови інформаційного забезпечення і підтримка,
	засоби і системи зв'язку,
	наявність і ефективність функціонування регіонального туристського сайту,
	рекламна активність регіону,
	формування моди на туризм в сфері оздоровлення
	рівень розвитку і якість роботи транспортної інфраструктури,
	рівень розвитку і якість роботи підприємств харчування,
	рівень розвитку і якість роботи засобів розміщення,
	рівень розвитку і якість роботи розваг, установ культури, спорту,
	рівень розвитку і якість роботи установ охорони здоров'я,
система знань і вмінь персоналу,	
Державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення	регулювання та контроль за діяльністю туризму в сфері оздоровлення
	законодавче забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення, створення конкурентоспроможного національного турпродукту
	забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення

	захист добросовісної конкуренції на ринку туристичних послуг в сфері оздоровлення й запобігання монополізму
Стан регіону туризму в сфері оздоровлення	соціально-економічний стан регіону туризму в сфері оздоровлення рівень економічного розвитку та добробуту суспільства,
	цінова стратегія регіону,
	кількість зайнятих у галузі,
	політична стабільність,
	релігійна й культурна толерантність,
	рівень злочинності,
	медико-санітарний стан регіону
	ділова репутація і бренд регіону на ринку туризму в сфері оздоровлення
	екологічний стан регіону

Джерело: власна розробка

Оцінку значимості факторів середовища, визначено за допомогою експертної системи з використанням методу попарних порівнянь, з огляду на кількісні і якісні характеристики складових факторів. Тим самим нівелюється фактор непорівнянності різних показників.

Оцінка факторів середовища здійснювалася на період 3 роки з урахуванням змін у зовнішньому середовищі, які або мають певні тренди й тенденції, або мають ознаки прояву невизначеності, відслідковуючи їх відповідно до етапів зміни. Для зведення часткових показників у єдиний інтегральний показник і одержання узагальнюючої комплексної оцінки застосований метод розрахунку середньгеометричної.

У табл. 3.4 наведені значення коефіцієнтів значимості груп факторів впливу зовнішнього середовища на розвиток туризму сфери оздоровлення в регіоні, отримані експертним шляхом.

Значимість груп факторів впливу зовнішнього середовища

Група факторів зовнішнього середовища	Значимість групи факторів	Нормована значущість групи
Рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення	0,24	0,82
Ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення	0,30	1,00
Державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення	0,19	0,63
Стан регіону туризму в сфері оздоровлення	0,27	0,91
	1,00	

Джерело: розраховано автором

За допомогою експертної системи було проведено оцінювання значущості факторів середовища з використанням методу аналізу ієрархій за допомогою якого враховано також кількісні і якісні характеристики факторів.

Експерти отримали завдання здійснити кількісну оцінку відносної значущості кожної складової зовнішнього середовища і окремих її факторів. До експертизи залучалися керівники та спеціалісти вищої та середньої ланки управління туристичних підприємств, організацій та установ. В результаті оцінки отримані коефіцієнти значущості за кожною складовою середовища.

Після визначення переліку факторів заповнюється матриця парних порівнянь оцінюючи, наскільки одна складова у порівнюваній парі більш значуща за критерієм «значущість складової зовнішнього середовища для забезпечення умов ефективного туризму сфери оздоровлення»:

$$A = |a_{ij}|_{(m \times m)} \quad (3.1)$$

де кожен елемент a_{ij} є відносною оцінкою переваги фактору x^i порівняно з фактором x^j ($i, j = 1 \dots m$) множини X , та обчислюються вектор пріоритетів ($w_1 \dots w_m$) (визначення головного власного вектора) по даній матриці. Для

побудови матриці A , мінімальною необхідною умовою є визначення $m-1$ суджень парних порівнянь m об'єктів, з них можна вивести решту всіх суджень, використовуючи наступне відношення:

$$a_{ij} = \frac{a_{1j}}{a_{1i}} \text{ для всіх } i, j=1 \dots m, i \neq j \quad (3.2)$$

При цьому виконується розрахунок узгодженості локальних пріоритетів, при якому визначається максимальне значення суджень матриці A , λ_{max} , шляхом множення матриці порівнянь на вектор пріоритетів, і ділення компонент отриманого нового вектора на відповідні компоненти вектора пріоритетів, а потім розділивши суму параметрів нового вектора на їх загальну кількість. Чим ближче λ_{max} до m , тим більше узгоджений результат. Індекс узгодженості розраховується:

$$I = \frac{\lambda_{max} - m}{m - 1} \quad (3.3)$$

Для остаточного з'ясування погодженості результатів парних порівнянь обчислюється кількісна оцінка відносної погодженості. Це відношення індексу погодженості до середньостатистичного значення індексу погодженості при випадковому виборі коефіцієнтів матриці порівнянь. Дані можна вважати практично несуперечливими (досить погодженими), якщо значення відносини погодженості менше ніж 0,1. В іншому випадку експерт повинен перевірити свої оцінки щодо відносної важливості об'єктів в попарних порівняннях. У якості поправочного коефіцієнта при остаточному з'ясуванні погодженості оцінок у матриці парних порівнянь, використовується середнє значення випадкового індексу згідно табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Середнє значення показника узгодженості залежно від кількості об'єктів,
які порівнюються

Кількість об'єктів	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Погодженість (СУ)	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51

Джерело: складено на основі [105]

Розраховується значення відношення узгодженості:

$$y = \frac{I}{cy} \quad (3.4)$$

Таблиця 3.6

Погодженість оцінок груп факторів впливу зовнішнього середовища

Показник	Розрахунок
$\lambda_{\max}$	4,073
Індекс узгодженості (ІУ)	0,024
Середнє значення узгодженості (СУ)	0,900
Відносне значення узгодженості (У)	0,027
Нормативне значення	0,1

Джерело: розраховано автором

Оскільки отримане відносне значення (0,027) не перевищує 0,1, то отримані результати значимості груп факторів впливу зовнішнього середовища можуть бути використані в подальших розрахунках.

Аналогічно виконувалась експертиза за окремими факторами середовища. Експертна оцінка значущості факторів зовнішнього середовища, що впливають на розвиток регіонального комплексу туризму, дозволила отримати дані по кожній групі факторів впливу. У табл. 3.7 представлена значимість факторів середовища «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення».

Таблиця 3.7

Відносна значимість факторів «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення»

Складові факторів	Значимість факторів	Нормативна значимість факторів	Нормована значимість факторів (загальна вага)	Погодженість
рівень залучення ресурсів регіону в туристичну діяльність	0,126	0,500	0,127	$\lambda_{\max}=6,0133$; $IY=0,013$; $CU=1,24$; $U=0,010$
якісний стан і різноманітність ландшафтних, флористичних та фауністичних ресурсів,	0,126	0,500	0,127	
природних лікувальних ресурсів (термо-мінеральних джерел, соляних озер, грязьових пісків)	0,230	0,913	0,229	
якісний стан культурно-естетичних, якісний стан концептуальних ресурсів	0,132	0,525	0,131	
доступність даних ресурсів	0,132	0,525	0,131	
стан матеріально-технічної бази для реалізації послуг оздоровчо-профілактичного та оздоровчо-лікувального напрямків туризму	0,252	1,000	0,254	
Σ	1,00			

Джерело: розраховано автором

Узагальнений показник «рекреаційні ресурси туризму в сфері оздоровлення» складає 0,63.

Значимість факторів середовища «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення», наведена в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Відносна значимість факторів «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення»

Складові факторів	Значимість факторів	Нормативна значимість факторів	Нормована значимість факторів (загальна вага)	Погодженість
стан стандартизації й класифікації об'єктів туристичної індустрії в регіоні для надання послуг оздоровлення,	0,053	0,466	0,053	$\lambda_{\max}=13,7292;$ $IY=0,1245;$ $SU=1,72;$ $U=0,080$
організація господарства туризму в сфері оздоровлення	0,059	0,519	0,061	
умови інформаційного забезпечення і підтримка,	0,060	0,533	0,060	
засоби і системи зв'язку,	0,055	0,488	0,056	
наявність і ефективність функціонування регіонального туристського сайту,	0,066	0,587	0,068	
рекламна активність регіону,	0,070	0,620	0,068	
формування моди на туризм в сфері оздоровлення	0,064	0,561	0,063	
рівень розвитку і якість роботи транспортної інфраструктури,	0,090	0,799	0,093	
рівень розвитку і якість роботи підприємств харчування,	0,101	0,895	0,103	
рівень розвитку і якість роботи засобів розміщення,	0,101	0,895	0,103	
рівень розвитку і якість роботи розваг, установ культури, спорту,	0,063	0,554	0,063	
рівень розвитку і якість роботи установ охорони здоров'я,	0,113	1,000	0,111	
система знань і вмінь персоналу	0,104	0,922	0,100	
Σ	1,00			

Джерело: розраховано автором

Узагальнений показник «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення» складає 0,66.

Значимість факторів середовища «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення», наведена в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Відносна значимість факторів «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення»

Фактори ризиків	Значимість факторів	Нормативна значимість факторів	Нормована значимість факторів (загальна вага)	Погодженість
регулювання та контроль за діяльністю туризму в сфері оздоровлення	0,147	0,446	0,150	$\lambda_{\max}=3,8911$; $IU=0,0362$; $SU=0,9$ $U=0,0403$;
законодавче забезпечення розвитку туризму в сфері оздоровлення,	0,256	0,775	0,240	
створення конкурентоспроможного національного турпродукту	0,330	1,000	0,330	
захист добросовісної конкуренції на ринку туристичних послуг в сфері оздоровлення й запобігання монополізму	0,266	0,806	0,280	
	1,00			

Джерело: розраховано автором

Узагальнений показник «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення» складає 0,73.

Значимість факторів середовища «стан регіону туризму в сфері оздоровлення», наведена в табл. 3.10.

Відносна значимість факторів «стан регіону туризму в сфері
оздоровлення»

Фактори ризиків	Значимість факторів	Нормативна значимість факторів	Нормована значимість факторів (загальна вага)	Погодженість
соціально-економічний стан регіону, рівень економічного розвитку та добробуту	0,104	0,709	0,105	$\lambda_{\max}=9,2961$; $IY=0,0370$; $CU=1,45$; $U=0,025$
цінова стратегія регіону,	0,109	0,743	0,111	
кількість зайнятих у галузі,	0,107	0,728	0,107	
політична стабільність,	0,147	1,000	0,146	
релігійна й культурна толерантність,	0,084	0,571	0,084	
рівень злочинності,	0,124	0,847	0,125	
медико-санітарний стан регіону	0,121	0,821	0,119	
ділова репутація і бренд регіону на ринку туризму в сфері оздоровлення	0,105	0,711	0,104	
екологічний стан регіону	0,099	0,676	0,098	
	1,00			

Джерело: розраховано автором

Узагальнений показник «ресурси туристичної інфраструктури туризму в сфері оздоровлення» складає 0,75.

Проведені розрахунки дозволяють побудувати наступну ієрархію (рис. 3.2.)

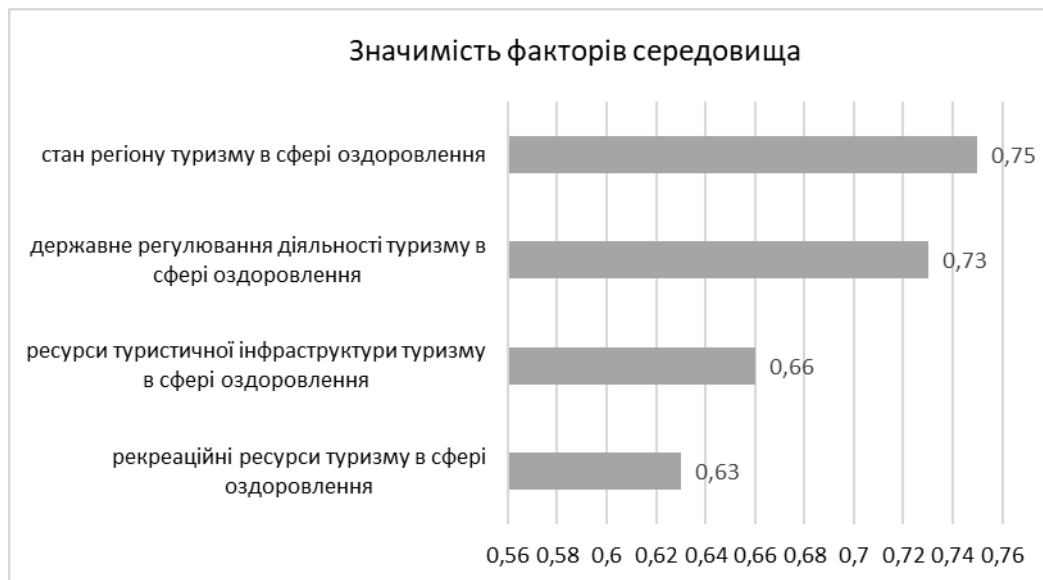

Рис. 3.2. Значимість факторів зовнішнього середовища

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків

Отримані результати значущості факторів зовнішнього середовища показують пріоритетність впливу того чи іншого фактору на розвиток регіонального туристичного комплексу. Запропонований рейтинг є дієвим інструментом візуалізації отриманих даних. Ті фактори – умови зовнішнього середовища, значення яких найбільше – потребують більшої уваги, більш детального аналізу і їх напряду необхідно враховувати під час розробки стратегії розвитку туризму сфери оздоровлення.

Результати оцінювання значущості факторів зовнішнього середовища показали, що найбільш впливовими є фактори «стан регіону туризму сфери оздоровлення», та «державне регулювання діяльності туризму в сфері оздоровлення», які мають коефіцієнти значущості 0,75 та 0,73 відповідно.

Для подальшого зниження невизначеності зовнішнього середовища і розробки працюючих стратегій розвитку регіонального комплексу туризму в цілому, та окремих підприємств і організацій, що є елементами даного комплексу, пропонується застосування сценарного підходу, який дозволяє з певним рівнем імовірності дослідити можливі тенденції та взаємозв'язки факторів, що формують бізнес-середовище.

В межах даного дослідження за допомогою сценарного підходу здійснимо інтерпретацію теперішніх дій у світі майбутніх подій. За результатами інтерпретації можна також зменшити невизначеність майбутнього, врахувавши якісні дані й стратегії всіх зацікавлених осіб на користь власного розвитку.

Вибір сценарного підходу пояснюється тим, що на відміну від прогнозу, який доцільно застосовувати у стабільних умовах й у коротких тимчасових рамках, у ситуації, коли невизначеність середовища тільки зростає, саме сценарії дозволяють виявляти й вивчати майбутні ділові умови. Сценарій ефективний у середньо- та довгостроковій перспективі, при середньому або високому ступеню невизначеності, він визначає найбільш вірогідні варіанти майбутнього. В результаті використання сценарного підходу з'являється можливість вироблення такої стратегії, яка буде прийнятною при будь-якому варіанті розвитку подій з точки зору досягнення цілей системи.

Для туристичних підприємств і організацій, що є елементами регіонального туристичного комплексу головними цілями застосування сценарного підходу є забезпечення керівників, що приймають рішення в конкретних областях управлінської діяльності, інформацією про наслідки теперішніх подій, теперішньої поведінки підприємств.

Застосовуючи підхід запропонований ученими М. Ліндгреном та Х. Бандхольдом [176], що полягає у виборі двох головних факторів впливу, розглянутих разом в «сценарному хресті», можна визначити чотири сценарії, що значно розрізняються, але дійсно здатні допомогти в розробці стратегії розвитку.

Якщо скористатися результатами проведеного оцінювання факторів середовища, що надають найбільший вплив на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, то їх комбінація надає чотири різних сценарії подій (рис. 3.3).

	Показники стану регіону відповідають вимогам всіх стейкхолдерів, увага суб'єктів управління зосереджена на розвитку туризму сфери оздоровлення	Показники стану регіону не відповідають вимогам всіх стейкхолдерів, увага суб'єктів управління зосереджена на комплексному розвитку регіону
Держава здійснює комплекс заходів з підтримки розвитку внутрішнього туризму	I. «Інноваційний розвиток». Політика регіону націлена на підтримку туристичної галузі взагалі, і зокрема на розвиток туризму сфери оздоровлення; в системі державної підтримки створено умови для підприємницької діяльності в туризмі сфери оздоровлення;	II. «Концентрований розвиток». Політика регіону націлена на підтримку прибуткових підприємств і організацій туристичної галузі; в системі державної підтримки формуються умови для розвитку туристичних комплексів;
Держава здійснює комплекс заходів з підтримки сфери послуг (в тому числі сфери гостинності)	III. «Інерційний розвиток». Політика регіону націлена на підтримку розвитку туризму сфери оздоровлення; в системі державної підтримки здійснюється комплекс заходів з підтримки підприємницької діяльності у сфері гостинності, та ін.	IV. «Виживання». Політика регіону сприяє вирішенню проблемних питань комплексного розвитку регіону; в системі державної підтримки формується комплекс заходів з підтримки підприємницької діяльності у сфері послуг (в тому числі у сфері гостинності за остаточним принципом).

Рис. 3.3. Структура сценаріїв розвитку середовища

Джерело: розроблено автором

Для кожного сценарію визначено два крайні значення обраних параметрів. Відповідно, матриця складається із чотирьох квадрантів, які відображають чотири різні сценарії середовища майбутнього:

Кожний варіант сценарію розвитку середовища формує тенденції розвитку туристичного комплексу сфери оздоровлення, що складаються на базі комбінації можливих умов розвитку. Сценарний підхід дозволяє розглянути все різноманіття умов, що визначають розвиток туризму сфери оздоровлення.

I. «Інноваційний розвиток» - в межах даного сценарію за відповідності стану регіону вимогам усіх стейкхолдерів туризму сфери оздоровлення, державна підтримка галузі туризму складається з низки заходів щодо забезпечення підприємницької діяльності в туризмі сфери оздоровлення.

«Інноваційний розвиток» реалізується в об'єднанні інфраструктурних галузей шляхом взаємного зближення й утворення взаємозв'язків для комплексного розвитку, та взаємопроникнення цих галузей з метою їх адаптації до рівня, відповідного до інноваційних змін. Наявність державної підтримки визначає значну фінансову участь та високу довіру з боку інвесторів, забезпечення умов для розвитку кадрового потенціалу та високу довіру суспільства. Підтримка внутрішнього туризму потребує погодженого розвитку з перетвореннями в туристичній галузі. Для підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення послідовність подій за сценарієм «Інноваційний розвиток», створює можливості вибору стратегії розвитку інновацій. Основні ризики – конкуренти.

II. «Концентрований розвиток». Стан регіону відповідає окремим вимогам стейкхолдерів, що тягне за собою нерівні умови розвитку підприємств і організацій туризму сфери оздоровлення, пріоритетна увага суб'єктів управління зосереджена на комплексному розвитку регіону, що реалізується у підтримці прибуткових підприємств і організацій туристичної галузі, що виражається у зосередженні більшої частини ресурсів на певних проектах в окремих галузях, ефект від яких поступово поширюється на інші види діяльності, що в свою чергу, створює перспективи для розвитку туристичної галузі, зокрема підприємств і організацій, діяльність яких пов'язана з інфраструктурним обслуговуванням туризму сфери оздоровлення, таких як: транспортні підприємства, підприємства харчування, розваги, та ін. Інвестиції в розвиток підприємств і організацій відбуваються за рахунок приватних джерел фінансування та підтримки державою в законодавчо-правовій формі. Варіант середовища за сценарієм «концентрований розвиток» надає можливість підприємствам і організаціям, що надають послуги туризму сфери оздоровлення розробляти власні стратегії розвитку на основі інтегрованого зростання і консолідації галузі. Основні ризики – конкуренти, стан розвитку суміжних галузей, що обслуговують підприємства – виробників послуг оздоровлення.

III. Сценарій «Інерційний розвиток» характеризується наявністю умов для розвитку туризму в регіоні з орієнтацією на внутрішнього споживача в силу низької конкурентоспроможності послуг оздоровлення; матеріальна база туризму здебільшого перебуває у незадовільному стані, інвестиційна активність у галузі вкрай низька. Інерційний сценарій приведе до збереження негативних тенденцій сьогодення, коли у підприємств, що надають послуги оздоровлення недостатньо власних ресурсів для проведення політики розвитку. Через зношування основного капіталу й дефіциту кваліфікованих трудових ресурсів збільшуються труднощі з конкурентоспроможністю. Інвестиції в розвиток підприємств і організацій, що надають послуги оздоровлення можливі за рахунок приватних джерел та внутрішніх джерел підприємств. Події в середовища за сценарієм III готують підприємства до скорочення активності. Основні ризики – конкуренти, стан розвитку суміжних галузей, задіяних на обслуговування підприємств-виробників послуг оздоровлення, відсутність конкурентних переваг, нестача кадрів.

IV. Сценарій «Виживання» не передбачає акцентів регіональної політики підтримки підприємств, що надають послуги оздоровлення. За даним сценарієм з погляду розвитку підприємства і організації надані самі собі, тобто стан регіону не відповідають вимогам всіх стейкхолдерів, регіональна підтримка туризму сфери оздоровлення здійснюється за остаточним принципом, держава не проводить спеціальної політики підтримки туристичної галузі, підтримуючи загальною сферою обслуговування і не приділяючи уваги саме туризму сфери оздоровлення, що, в свою чергу, призведе до наступних основних наслідків: потенціал туризму сфери оздоровлення буде скорочуватися; обсяги послуг оздоровлення будуть падати, число зайнятих у галузі скорочуватися; споживачі переорієнтуються на інші дестинації. Розгорнення сценарію «Виживання» орієнтує підприємства і організації, що надають послуги туризму сфери оздоровлення на умови контрактного обслуговування. Основні ризики – конкуренти, стан розвитку суміжних галузей, що обслуговують підприємства і організації, що

надають оздоровчі послуги, відсутність конкурентних переваг, втрата потенціалу.

На основі аналізу можливих сценаріїв розвитку середовища функціонування, власного потенціалу, керівники підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення формують стратегії, що відповідають їх цілям, а також можливі їх комбінації. Кількість можливих альтернатив повинна бути необхідною та достатньою для того, щоб урахувати всі доступні варіанти комбінацій цілей, потенціальних можливостей підприємства з досліджуваними факторами середовища.

Визначення сукупності факторів, що надають найбільший вплив на розвиток регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення у сукупності з дослідженням сценаріїв розвитку середовища дозволить більш обґрунтовано виявити проблеми розвитку, підготувати завдання для розробки програми розвитку, сформувані цілі програми розвитку, визначити оптимальне фінансування програми.

3.3. Використання програмно-цільового підходу в управлінні розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення

Розробка відповідної стратегії й програми розвитку туризму на рівні регіону є визначальним фактором, що визначає розвиток регіонального комплексу туризму в сфері оздоровлення. Однак, наявність комплексу проблем системного характеру як на рівні економіки країни, так і на рівні регіону, і туристичної галузі, а також низька конкурентоспроможність вітчизняного туристичного продукту на міжнародному ринку свідчать про невисоку якість розроблювальних регіональних програм розвитку туризму. Сьогодні потрібні нові форми, засоби й способи розвитку туризму на рівні регіонів. При цьому важливе значення потрібно відводити найбільш повному

й ефективному використанню наявних туристичних ресурсів і соціально-економічної інфраструктури. Конкретні заходи для стимулювання розвитку туристичної галузі в регіоні укладаються в розвитку видів туризму, що відповідають наявному рекреаційному потенціалу, зняттю адміністративних бар'єрів, підтримці малого й середнього бізнесу, збільшенні інвестиційної й інноваційної активності в сфері туризму, формуванні й розвитку відповідної інфраструктури.

Після того, як Президент Володимир Зеленський заявив про важливість розвитку вітчизняного туризму й анонсував презентацію регіональних проєктів, у тому числі «Мандруй Україною», «Туристична Україна» які спрямовані на промоцію туризму та розвиток й охорону культурної спадщини, видав указ № 543 «Про розвиток регіону українських Карпат» спрямований на стимулювання соціально-економічного розвитку, підвищення інвестиційної привабливості, розбудови рекреаційного, туристичного та етнокультурного потенціалу регіону українських Карпат, у регіонах активізувалася робота з розвитку туризму.

Сьогодні в регіонах спостерігається активна робота в наступних напрямках:

1) здійснюється активна взаємодія представників органів влади з некомерційними, громадськими організаціями на регіональному рівні, формується інститут державно-приватного партнерства в сфері туризму;

2) активізується робота з формування кадастрів і реєстрів туристичних ресурсів території регіонів, складаються туристичні паспорти територій і окремих екскурсійних маршрутів, підсилюється охорона туристичних ресурсів;

3) підвищується увага до проблем організації якісного й безпечного туристичного й екскурсійного обслуговування через благоустрій туристичних територій, формування й розвиток інфраструктурних мереж, інформування туристів про особливості відпочинку в даній місцевості;

4) реформується система органів управління туризмом на рівні регіонів, виділяються відповідні управлінські структури в складі міністерств

для роботи з регіонами, вводяться штатні посади фахівців з туризму й культурній спадщині;

5) розширюється мережа освітніх і наукових організацій, що займаються підготовкою й перепідготовкою висококваліфікованих кадрів для туристичної галузі, розробкою й впровадженням технічних і технологічних інновацій у практику ведення туристичного бізнесу;

б) формування комплексу маркетингових, насамперед, рекламних стратегій, для наступного позиціонування й просування туристичних регіонів на національному й міжнародному туристичних ринках;

7) розробка туристичного продукту й окремих туристичних послуг, з використанням наявних у межах регіонів ресурсів і соціально-економічної інфраструктури.

Правовою основою діяльності по розробці й реалізації цільових програм є відповідні національні й регіональні нормативно-правові акти, якими також визначаються структура й зміст національних, регіональних цільових програм розвитку туризму. Національні й регіональні програми, у тому числі й програми розвитку туризму, розробляються у відповідності з наступними нормативно-правовими актами:

- Закон України «Про туризм»
- Постанова КМ України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету» (із відповідними змінами) від 26 квітня 2003 р. № 621 [5]
- Закон України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 р. № 1621-IV
- Розпорядження КМУ від 14 серпня 2013 р. № 843-р «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки»
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.03.2015 № 200-р "Про схвалення розробленого Міністерством інфраструктури плану імплементації Директиви Ради ЄС від 13 червня 1990 р. 90/314/ЄЕС про

організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне" та ін.

Але незважаючи на наявний досвід розробки регіональних програм розвитку туризму, процес розвитку туризму йде дуже повільно, супроводжується рядом складних проблем. Однією із причин наявних проблем, а також невисокої ефективності таких програм «на виході» є недосконалість правового регулювання всіх дій по розробці, реалізації й оцінці ефективності програм розвитку туризму. Якщо на національному рівні існують деякі нормативно-правові акти, що визначають такий порядок, то на рівні регіонів проблеми правового регулювання актуальні як ніколи.

У будь-якій програмі розвитку туризму повинні обов'язково бути присутніми: перелік заходів; необхідні ресурси для їхньої реалізації; строки їх реалізації; виконавці й відповідальні за здійснення контролю.

Отже, для розробки програми розвитку туризму сфери оздоровлення необхідно:

1) урахувати всі існуючі геополітичні, територіальні, ландшафтно-кліматичні, природно-лікувальні, демографічні, соціально-економічні, екологічні й інші особливості й резерви території;

2) виявити й оцінити наявні в межах регіону туристичні (природні, лікувальні, історико-культурні, соціально-економічні), матеріальні, фінансові, трудові й інші ресурси;

3) дослідити систему органів управління туризмом у регіоні з наступною оцінкою її можливостей для реалізації розроблювальної програми розвитку туризму сфери оздоровлення;

4) урахувати можливості для сприятливого й ефективного функціонування й розвитку державного, приватного й суспільного секторів туризму сфери оздоровлення в межах регіону;

5) провести комплекс маркетингових досліджень регіонального туристичного ринку, туристичного ринку сфери оздоровлення, туристичних

ринків сусідніх регіонів, приділяючи основну увагу потенційним споживачам;

6) установити територіальні кордони розвитку туризму сфери оздоровлення з урахуванням рекреаційних, соціально-економічних, політичних, демографічних, інфраструктурних і інших особливостей території регіону;

7) визначити інформаційний потенціал території регіону, а також напрямки багатоцільового використання туристичної інфраструктури в рамках конкретних територій;

8) оцінити можливості освітніх і наукових установ для насичення регіону висококваліфікованими фахівцями в туризмі сфери оздоровлення;

9) визначити сильні й слабкі сторони регіону в плані розвитку туризму сфери оздоровлення, виявити існуючі проблеми й виробити напрямки їх вирішення в рамках системи реалізованих заходів;

10) оцінити можливості туристичних організацій регіону і їх готовність до роботи на внутрішньому туристичному ринку сфери оздоровлення, формуванню й реалізації туристичного продукту туризму сфери оздоровлення й послуг регіону.

На основі всього сказаного пропонується наступний інтеграційний підхід до складання програми розвитку туризму сфери оздоровлення в регіоні. Створення програми розвитку туризму сфери оздоровлення повинне здійснюватися шляхом реалізації виділених нижче етапів.

Етап I. Виявлення кола проблем, які покликана вирішувати розроблювальна програма. На цьому етапі проводиться оцінка регіону як перспективного напрямку розвитку туризму сфери оздоровлення. Результатом цього етапу є визначення й формулювання головної проблеми і її ознак. У межах цього етапу необхідно проводити наступні процедури:

1) аналіз наявності й стану туристичних ресурсів туризму сфери оздоровлення в регіоні, до яких відносяться природні, кліматичні, рекреаційні, лікувальні, культурно-естетичні, концептуальні й соціально-

економічні ресурси. Такий аналіз включає обов'язкове проведення п'яти основних процедур:

а) виявлення реальних і потенційних аттракторів із прив'язкою їх до конкретних територій;

б) прив'язка виділених аттракторів до туризму сфери оздоровлення;

в) розробка методики, паспортів опису окремих об'єктів туризму сфери оздоровлення;

г) розробка систем обробки й уніфікації отриманої при аналізі інформації про туристичні ресурси й об'єктах показу;

д) забезпечення зберігання й доступності отриманої інформації;

2) виявлення й аналіз туристичних плюсів і мінусів території регіону для розвитку туризму сфери оздоровлення. Для цієї мети необхідно використовувати наступні групи індикаторів: природно-кліматичні, лікувальні, природно-естетичні, психофізіологічні, репутаційні, соціальні, етнокультурні, економічні, екологічні й політичні індикатори. Для оцінки можливостей і слабких сторін регіонів можна використовувати визнані методи стратегічного менеджменту (SWOT, STEP і ін.);

3) виділення основних і додаткових напрямків розвитку туризму сфери оздоровлення в межах регіону. Далі слід виділити райони широкої і вузької спеціалізації, а також елементи туристичної системи таких районів – ареали, локації, ядра, що становлять відповідно туристичні зони, центри оздоровлення, оздоровчі маршрути і т.д.;

4) аналіз динаміки й найважливіших напрямків перспективного розвитку туризму сфери оздоровлення в регіоні. Такий аналіз проводиться на наступних рівнях: на рівні туристичних потоків (в'їзних, виїзних і внутрішніх), тих, що склалися, і перспективних; на рівні оцінювання об'єктів надання туристичних оздоровчих послуг підприємствами й лікувальними організаціями, санаторно-курортними установами регіону; на рівні визначення кількості туристичних організацій, а також їх прибутковості за певні періоди;

5) аналіз стану туристичної інфраструктури, що склалася в регіоні, який рекомендуємо проводити по наступних напрямках: аналіз кількості й рівня «зірковості» і якості засобів розміщення; аналіз розвитку транспортної інфраструктури; аналіз розвитку інфраструктури громадського харчування; аналіз розвитку лікувально-оздоровчої й медичної індустрії, аналіз стану й напрямків розвитку анімаційно-досугової індустрії; аналіз кількості туристичних компаній (туроператорів і турагентів), що працюють на ринку регіону з обов'язковим визначенням обсягу надаваних ними послуг; аналіз кількості зайнятих у туризмі сфери оздоровлення; аналіз системи підготовки кадрів для індустрії туризму сфери оздоровлення;

6) аналіз особливостей впливу туризму сфери оздоровлення на соціально-економічне, екологічне, медико-санітарне, політичне й інше положення регіону. При визначенні впливу туризму сфери оздоровлення на соціально-економічний розвиток регіону необхідно керуватися діючими нормативно-правовими актами;

7) аналіз регіональної нормативно-правової бази в сфері туризму, у тому числі, сфері оздоровлення, а також найважливіших напрямків державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні. Усі виділені нормативно-правові акти необхідно розподілити по наступних групах: Конституція України; закони України; нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету міністрів України; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування;

8) виявлення основних проблем, на рішення яких необхідно направити комплекс основних заходів регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення. Проблеми представляються звичайно як система умов і факторів, стримуючих або обмежуючих розвиток туризму сфери оздоровлення. Виділяються фактори прямого й непрямого впливу на розвиток туризму сфери оздоровлення, а також проводиться відповідний рейтинг проблем, які потім розподіляються по блоках, що формують згодом

основу побудови цілей і завдань програми розвитку туризму сфери оздоровлення;

9) розробка прогнозних сценаріїв розвитку туризму сфери оздоровлення, створення відповідної туристичної інфраструктури. У рамках даної процедури виділяється кілька блоків:

а) розгляд усіх найважливіших аспектів ситуації з виявленням самих значимих суб'єктів і факторів з їхніми взаємозв'язками;

б) аналітичне забезпечення й коректування на стадії пошуку й постановки цілей і завдань програми;

в) пошук альтернативних шляхів досягнення поставлених цілей;

г) фінансова й інша оцінка виявлених альтернативних варіантів з погляду можливості їх застосування.

Етап II. Підготовка технічного завдання по розробці програми розвитку туризму сфери оздоровлення. Цей етап включає: визначення розроблювачів програми; формулювання генеральної цілі й підцілей; складання переліку підпрограм, що входять до складу програми розвитку туризму сфери оздоровлення; визначення кількісних значень цільових показників; складання інструктивних і методичних матеріалів по формуванню програми; установлення обсягу й джерел фінансування розробки й реалізації програмних заходів; визначення етапів і строків реалізації програми розвитку туризму сфери оздоровлення.

Етап III. Формування підцілей програми (дерево цілей). На основі сформульованої генеральної цілі програми розвитку туризму сфери оздоровлення здійснюється послідовне формулювання всіх підцілей з дотриманням підпорядкованості кожної з них цілям більш високого рівня аж до завдання кінцевих очікуваних порівнянних показників.

Етап IV. Розробка проекту програми – один з найбільш складних етапів, який доцільно підрозділити на наступні стадії (рис. 3.4).

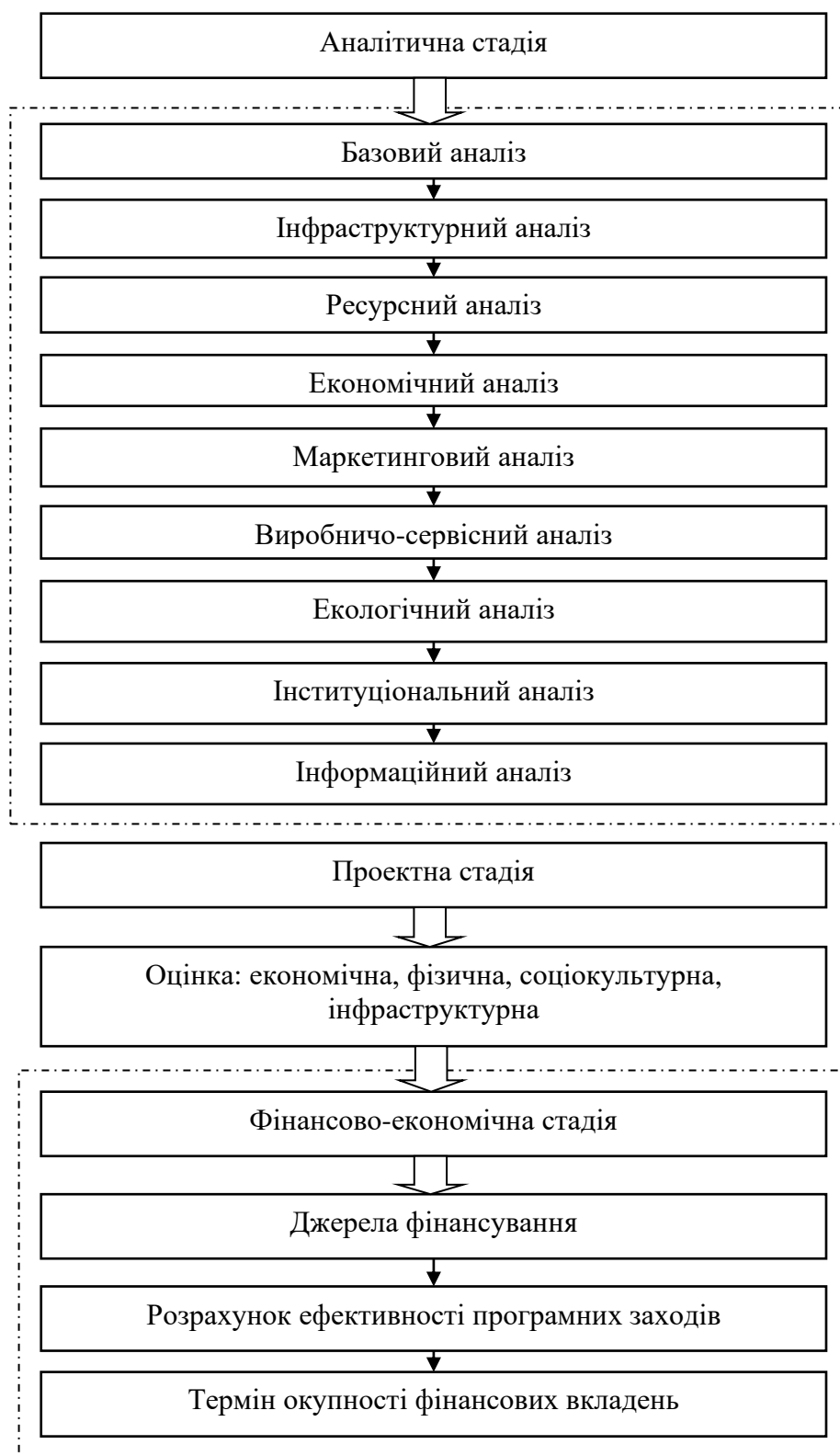

Рис. 3.4. Схема розробки проекту програми розвитку туризму сфери оздоровлення

Джерело: побудовано автором

Етап V. Оцінка проектів програми з вибором найбільш оптимального й ефективного, програмний контроль із урахуванням показників маркетингового, економічного, екологічного й інституціонального його напрямків.

Етап VII. Оформлення проекту програми, фінансування, визначення джерел фінансування. При оформленні проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення надаються:

- а) структурний план програми розвитку туризму сфери оздоровлення;
- б) результати й звіти по проведених дослідженнях;
- в) аналітичні, ілюстративні й довідкові матеріали;
- г) додатки, що містять різний табличний і графічний матеріал.

У цей час на нормативно-правовому рівні дозволені наступні джерела фінансування: податкові й інші надходження в бюджет, які можна перерозподіляти на реалізацію програм розвитку туризму, у тому числі, туризму сфери оздоровлення; інвестиції підприємців і приватних осіб; іноземні інвестиції від суб'єктів, що не є іноземними агентами; державне фінансування; фінансування з місцевих бюджетів; доходи від проведення різного роду заходів; доходи від ліцензування певних видів діяльності, пов'язаних з туризмом; і т.д.

Етап VIII. Правова оцінка проекту програми розвитку туризму сфери оздоровлення. Методологія правової оцінки регіональних програм розвитку туризму включає наступні обов'язкові процедури:

- 1) виділення й оцінку актуальності нормативно-правових актів, на які є відсилання в проекті програми розвитку туризму сфери оздоровлення;
- 2) оцінку конституційності основних положень проекту програми розвитку туризму сфери оздоровлення в регіоні;
- 3) оцінку відповідності проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення нормам діючого туристичного, санаторно-курортного, цивільного, земельного, екологічного, транспортного, водного,

лісового, податкового, містобудівного, адміністративного, фінансового й іншого законодавства;

4) оцінку відповідності проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення нормам чинного регіонального законодавства й нормативно-правовим актам;

5) оцінку відповідності проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення діючим національним цільовим програмам, і регіональним програмам розвитку туризму;

6) дотримання в проекті регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення адміністративних регламентів державних і регіональних органів виконавчої влади;

7) загальну правову оцінку проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення за вищевказаними показниками.

Таким чином, процес розробки регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення включає наступні етапи:

- виявлення кола проблем, які покликана вирішити регіональна програма розвитку туризму сфери оздоровлення;
- підготовка технічного завдання по розробці регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення;
- формування генеральної цілі й підцілей програми розвитку туризму сфери оздоровлення;
- розробка проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення;
- програмний контроль у різних його напрямках і формах;
- оформлення проекту програми розвитку туризму сфери оздоровлення;
- фінансування програми і його джерела;
- правова оцінка проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дисертаційної роботи розроблено методичне забезпечення управління розвитком туризму сфери оздоровлення, та отримані наступні результати:

1. Запропоновано механізм управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, який розглядається як спосіб організації структури, мотивів, регламентів, методів та інструментів реалізації відносин між суб'єктами та об'єктами управлінського впливу для досягнення цільових кількісних і якісних показників розвитку, та дозволяє: конкретизувати зміст механізму відносно управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення; окреслити процеси забезпечення управління розвитком і визначити зміст та характер зворотних зв'язків в системі, які визначають передумови управління розвитком регіонального комплексу туризму в сфері оздоровлення і задовольняють вимогам різнорівневої адаптаційності; поєднати внутрішнє та зовнішнє середовище регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення в процесі управління його розвитком. Сформовано перелік показників, за якими здійснюється оцінювання розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

2. Розроблено практичний інструментарій забезпечення розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, шляхом використання методу аналізу ієрархій Т.Сааті. За допомогою даного інструментарію здійснено оцінювання пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, що дозволило визначити перелік найбільш значущих факторів середовища, що впливають на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення та більш обґрунтовано виявити проблеми розвитку, підготувати завдання для розробки програми розвитку,

сформувати цілі програми розвитку, визначити оптимальне фінансування програми.

3. З урахуванням визначення пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення на основі сценарного підходу до вибору стратегії розвитку підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення запропоновані варіанти сценаріїв, що укладаються у варіабельності напрямків розвитку середовища функціонування. Запропоновані сценарії розвитку середовища «інноваційний розвиток», «концентрований розвиток», «інерційний розвиток», «виживання» орієнтують підприємства і організації, що надають послуги туризму сфери оздоровлення у виборі стратегій власного розвитку, дозволяють визначитися з основними ризиками середовища. Сукупність технологій управління, таких як, визначення пріоритетності впливу факторів середовища та використання сценарного підходу дозволить виявляти закономірності розвитку й прогнозувати тенденції діяльності підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення, а також суттєво скоротити час реагування на виникнення нових можливостей і на мінімізацію загроз зовнішнього середовища.

4. Обґрунтовано висновок щодо використання програмно-цільового підходу в управлінні розвитком регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, що дозволяє оптимізувати процеси управління розвитком даного комплексу. Процес розробки регіональних програм розвитку туризму сфери оздоровлення включає наступні етапи: виявлення кола проблем, які покликана вирішити регіональна програма розвитку туризму сфери оздоровлення; підготовка технічного завдання по розробці регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення; формування генеральної мети й підцілей програми розвитку туризму сфери оздоровлення; розробка проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення; програмний контроль у різних його напрямках і формах; оформлення

проекту або проектів програми; фінансування програми і його джерела; правова оцінка проекту регіональної програми розвитку туризму сфери оздоровлення. На підставі даного положення удосконалено інтеграційний підхід до складання програми розвитку туризму сфери оздоровлення в регіоні, що базується на комплексному врахуванні умов: наступності прийнятих програм; уніфікації й гармонізації програм розвитку туризму на всіх рівнях управління, у тому числі з урахуванням споживчих вподобань як вітчизняних, так і іноземних туристів; відповідності програм розвитку туризму як чинному законодавству, так і сучасним реаліям розвитку національного, регіонального й міжнародного туризму, з обов'язковим урахуванням фактору глобалізації.

Основні результати розділу 3 викладено у публікаціях автора [11, 14, 17].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано вирішення важливого для економіки України завдання забезпечення розвитку туризму сфери оздоровлення, шляхом поглиблення існуючих теоретичних положень, розробки наукових методичних положень та практичних рекомендацій щодо формування системи управління розвитком туризму сфери оздоровлення. За результатами дослідження сформовано такі висновки і рекомендації.

Проаналізовано взаємодію між здоров'ям і економічним ростом, вигоди, отримувані на всіх основних ієрархічних рівнях суспільства, що виникають при реалізації програм здоров'я, та зроблено висновок, що масштабне впровадження різних форм відпочинку, зокрема, форм оздоровчолікувального відновлення, що реалізуватиметься в межах туризму в сфері оздоровлення, буде сприяти зниженню захворюваності, покращенню якості життя, зменшенню втрат по тимчасовій непрацездатності, підвищенню продуктивності праці та ін.

Встановлено, що для наукового вивчення, статистики, удосконалювання адміністративної й законодавчої діяльності в області туризму та розвитку економіки необхідно встановити особливості та зв'язки між складовими туризму сфери оздоровлення, такими, як: «оздоровчий», «Wellness-», «лікувально-оздоровчий» і «медичний» туризм. Ознаками розмежування були обрані: мотивація, цілі вибору подорожі, туристичні послуги, провайдери оздоровчих послуг, специфічні туристично-рекреаційні ресурси, система знань і умінь персоналу, роботи й послуги, що сприяють реалізації та споживанню туристичних послуг.

На основі характеристик «оздоровчого», «Wellness-», «лікувально-оздоровчого» і «медичного» туризму, їхнього взаємозв'язку, запропоновано авторське уточнення туризму в сфері оздоровлення, яке полягає в наступному: туризм в сфері оздоровлення характеризується можливістю реалізації цілей оздоровлення шляхом включення лікувальної складової в

програму оздоровлення при здійсненні подорожі туристом у його вільний від роботи час і отримання комплексу послуг фізичного, психологічного, духовного та соціального оздоровлення за спеціальними технологіями надання послуг та практиками здійснення на основі автентичного, або місцевого досвіду, що надаються у місцевості, що не пов'язана з місцем постійного проживання та має необхідний для цього комплекс рекреаційних, оздоровчих і лікувально-медичних ресурсів. Даний підхід до визначення туризму в сфері оздоровлення формує всі ознаки самостійного виду діяльності, який у загальному виді містить у собі ціль, засоби, процес і результат.

На основі сформованого визначення сутності «туризм сфери оздоровлення» виділено його основні організаційно-економічні особливості, до яких віднесено: партнерські і коопераційні взаємозв'язки між незалежними учасниками туристичного і інших ринків для забезпечення реалізації комплексних програм оздоровлення та збільшення туристичного потоку; наявність організаційно-економічних механізмів взаємодії із суміжними галузями національної економіки для забезпечення задоволення запитів споживачів туризму сфери оздоровлення; соціальна значимість і потреба державної підтримки і стимулювання розвитку на регіональному, національному і міжнародному рівні.

2. Досліджено умови, що визначають розвиток туризму сфери оздоровлення. Розкрито сутність і поняття інфраструктурних туристичних ресурсів, та встановлено інфраструктурне забезпечення, що формує умови і можливості розвитку туризму сфери оздоровлення.

Здійснено систематизацію інфраструктурних компонентів туризму сфери оздоровлення, орієнтованих на формування бажаних умов для виробництва й надання послуг оздоровлення. Встановлено п'ять груп інфраструктурних компонентів: фізична інфраструктура, ресурси природної інфраструктури, інфраструктура гостинності, інформаційна інфраструктура та інфраструктура знань. Доведено, що саме інфраструктура знань набуває

ключового значення для формування ефективних технологій надання, практик здійснення і реалізації послуг туризму сфери оздоровлення.

Обґрунтовано, що результат взаємодії інфраструктурного забезпечення (фізичної інфраструктури, ресурсів природної інфраструктури, інфраструктури гостинності, інформаційної інфраструктури та інфраструктури знань) оцінений задоволеністю сприйняття туристичних послуг сфери оздоровлення і повторно затребуваний туристом, створює умови для розвитку діяльності туризму сфери оздоровлення в регіоні, що характеризуються якісним складом рекреаційних ресурсів туризму сфери оздоровлення, сконцентрованих безпосередньо у сфері надання туристичних послуг; наявністю специфічних ресурсів туризму сфери оздоровлення, що перебувають поза сферою надання послуг у вигляді об'єднання різних видів діяльності, міжгалузевих взаємодій; інституціональною діяльністю щодо підтримки і розвитку туризму сфери оздоровлення й забезпечення безпеки надаваних туристичних послуг; рівнем комфортності регіону.

Визначено особливість туризму сфери оздоровлення, що розглядається як інтегрована економічна система регіону, який забезпечує його безпеку, як основну передумову стійкого розвитку, та ураховує можливості території розташування, при цьому, функціонування даної структури забезпечується ресурсною, організаційною, інфраструктурною, управлінською, кадровою, соціальною, безпековою та інформаційною підсистемами, в якості яких виступають компоненти регіональної економіки, що мають зв'язки із туристичною діяльністю в сфері оздоровлення та/або забезпечують її здійснення.

3. Узагальнено існуючі наукові підходи щодо визначення туристичної системи. Встановлено, що туризм в сфері оздоровлення у вигляді регіонального туристичного комплексу можна розглядати як об'єкт управління та суб'єкт розвитку в межах регіональної туристичної системи. Виділено ознаки регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, до яких віднесено: територіальні межі; наявність рекреаційних, оздоровчих і

лікувально-медичних туристичних ресурсів; сукупність підприємств, організацій туристичної інфраструктури; сукупність підприємств і організацій – виробників туристичного продукту; спеціальні органи управління; наявність програми розвитку. Встановлено, що туристичний комплекс існує у вигляді інтегрованої економічної системи регіону, який забезпечує його безпеку, як основну передумову стійкого розвитку, з урахуванням можливостей території розташування, а його функціонування забезпечується ресурсною, організаційною, інфраструктурною, управлінською, кадровою, соціальною, безпековою та інформаційною підсистемами, в якості яких виступають компоненти регіональної економіки, що мають зв'язки із туристичною діяльністю в сфері оздоровлення та/або забезпечують її здійснення.

На основі дослідження підходів щодо управління розвитком соціально-економічних систем, використання системного підходу, визначено суб'єкти керуючої системи та можливі види управлінських впливів на ринок послуг туризму сфери оздоровлення. Встановлено, що управління ринком туризму сфери оздоровлення – це багаторівнева система (представлена керуючими підсистемами на національному рівні, регіональному рівні, рівні окремих, локальних туристичних комплексів і організацій) впливу суб'єктів керування (виконавчих органів державної влади, профільних структур з розвитку ринку туристичних, рекреаційних і санаторно-курортних послуг, туристичних комплексів і організацій) на об'єкти керування (діяльність посередницьких структур і туристичних агентств, стан інфраструктури регіональних туристичних комплексів, сприйняття споживачами туристичних комплексів і організацій, питання ціноутворення й ін.) з метою забезпечення розвитку ринку послуг туризму сфери оздоровлення.

На основі системного підходу розроблено науково-методичний підхід щодо управління розвитком ринку туризму сфери оздоровлення, який враховує багатоаспектну специфіку управлінських впливів макро, мезо- і мікрорівня на ринок послуг туризму сфери оздоровлення, включення

принципів дослідження ринку туризму сфери оздоровлення, що пов'язані з особливостями управління розвитком туризму сфери оздоровлення, має інструменти аналізу з урахуванням специфіки різних ієрархічних рівнів, та передбачає функціонування механізму управління підприємствами регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення, який забезпечує оцінку пріоритетності впливу факторів середовища для наступного визначення альтернатив розвитку туристичного комплексу, які реалізуються регіональною програмою розвитку комплексу туризму сфери оздоровлення.

4. Проаналізовано стан туризму сфери оздоровлення на міжнародному рівні та встановлено наступні групи факторів, що визначають тенденції розвитку туризму сфери оздоровлення в світі: загальні фактори, що сприяють розвитку в'їзного туризму в сфері оздоровлення; специфічні фактори, що ураховують особливості менталітету місцевого населення; фактори інноваційного розвитку туризму в сфері оздоровлення; фактори внутрішньогалузевої взаємодії в сфері оздоровлення; наявність системи просування туристичних послуг як на рівні держави, так і на рівні бізнес-структур.

Проаналізовано вітчизняний досвід розвитку туризму сфери оздоровлення та встановлено загальні тенденції його розвитку: уповільнення темпів росту чисельності об'єктів туристичної інфраструктури, кількості колективних засобів розміщення, кількості осіб, що перебували у колективних засобах розміщення. Зроблено висновок, що існують протиріччя між цілями, що задекларовані Стратегією розвитку туризму та курортів, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України й реальними соціально-економічними умовами: не зважаючи на визначення туристичної галузі як пріоритетної для розвитку вітчизняної економіки, доходи від надання туристичних послуг в цілому по країні становлять лише до 0,8% від ВВП, спостерігається зменшення питомої ваги туристів, що здійснювали подорож з метою лікування.

Сформовано проблеми розвитку вітчизняного ринку, до яких включено: недостатній рівень державної підтримки; низький рівень розвитку міжнародного медичного страхування в Україні; відсутність уніфікованої й комплексної системи державної освіти, сертифікації, акредитації, правового супроводу й статистики для туризму в сфері оздоровлення; низький рівень маркетингу туризму в сфері оздоровлення; недостатня поінформованість пацієнтів про систему одержання в'їзної візи в Україну; невисокий рівень розвитку туристичної інфраструктури й сервісу в сфері оздоровлення; недостатній рівень використання державно-приватного партнерства; мінімальна кількість закладів, що мають офіційний міжнародний сертифікат менеджменту якості ISO і акредитацію за міжнародними стандартами Joint Commission International (JCI) у сфері медичного туризму; просторово-територіальні диспропорції в локалізації установ, що надають послуги туризму в сфері оздоровлення; недостатній розвиток маркетингової стратегії просування оздоровчих туристичних зон як комплексних сервісних продуктів міжнародного в'їзного туризму в сфері оздоровлення; недостатній рівень професійного медичного перекладу і мовних компетенцій медичних працівників; низький рівень інформаційного супроводу міжнародного в'їзного туризму в сфері оздоровлення.

Проаналізовано практику розробки регіональних програм розвитку туристичної сфери, та визначено методичні недоліки, до яких віднесено: відсутність цільових значень якісних показників, невідповідність цільових показників показникам соціально-економічної ефективності розвитку сфери туризму; недосконалість використовуваних показників.

Запропоновано напрями гармонізації регіональних програм розвитку туризму з національними програмами відповідного спрямування, шляхи удосконалення системи цільових показників соціально-економічного розвитку сфери туризму на регіональному рівні управління, зокрема, обов'язкових, що відповідають національним пріоритетам; оціночних, для проведення оцінки соціально-економічної ефективності розвитку сфери

туризму; цільових, що відображають ефективність взаємин між суб'єктами сфери туризму, що дозволяє забезпечити взаємозв'язок між макро, мезо- і мікрорівнями управління для прийняття погоджених рішень при прогнозуванні розвитку сфери туризму.

5. Розроблено механізм управління розвитком підприємств комплексу туризму сфери оздоровлення, який розглядається як спосіб організації структури, мотивів, регламентів, методів та інструментів реалізації відносин між суб'єктами та об'єктами управлінського впливу для досягнення цільових кількісних і якісних показників розвитку, та дозволяє: конкретизувати зміст механізму відносно управління розвитком підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення; окреслити процеси забезпечення управління розвитком і визначити зміст та характер зворотних зв'язків в системі, які визначають передумови управління розвитком регіонального комплексу туризму в сфері оздоровлення і задовольняють вимогам різнорівневої адаптаційності; поєднати внутрішнє та зовнішнє середовище регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення в процесі управління його розвитком. Сформовано перелік показників, за якими здійснюється оцінювання розвитку регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення.

6. Розроблено практичний інструментарій забезпечення розвитку підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення для оцінювання пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення. З урахуванням визначення пріоритетності впливу факторів середовища на розвиток підприємств регіонального комплексу туризму сфери оздоровлення на основі сценарного підходу до вибору стратегії розвитку підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення запропоновані варіанти сценаріїв, що укладаються у варіабельності напрямків розвитку середовища функціонування. Запропоновані сценарії розвитку середовища «інноваційний розвиток», «концентрований розвиток», «інерційний розвиток», «виживання» орієнтують підприємства і організації, що надають

послуги туризму сфери оздоровлення у виборі стратегій власного розвитку, дозволяють визначитися з основними ризиками середовища. Сукупність технологій управління, таких як, визначення пріоритетності впливу факторів середовища та використання сценарного підходу дозволить виявляти закономірності розвитку й прогнозувати тенденції діяльності підприємств і організацій, що надають послуги туризму сфери оздоровлення, а також суттєво скоротити час реагування на виникнення нових можливостей і на мінімізацію загроз зовнішнього середовища.

7. Розроблено підхід до складання програми розвитку туризму сфери оздоровлення, що дозволяє оптимізувати процеси управління розвитком даного комплексу. Підхід базується на комплексному врахуванні умов: наступності прийнятих програм; уніфікації й гармонізації програм розвитку туризму на всіх рівнях управління, у тому числі з урахуванням споживчих вподобань як вітчизняних, так і іноземних туристів; відповідності програм розвитку туризму як чинному законодавству, так і сучасним реаліям розвитку національного, регіонального й міжнародного туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про курорти» від 05.10.2000 № 2026-III . URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>
2. Закон України «Про стандартизацію» від 05.06.2014 № 1315-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>
3. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 року №324/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2001 № 805 «Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Постанова КМ України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету» (із відповідними змінами) від 26 квітня 2003 р. № 621 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#Text>
6. Агентство Bloomberg. URL: <https://www.bloomberg.com>
7. Акофф Р. Планирование будущего корпорации. Москва: Прогресс, 1985. 328 с.
8. Бабкин А. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 252с.
9. Бейдик О. О. Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ : ВПЦ «Київ», 2001. 298 с.
10. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. Київ: Палітра, 1997. 86 с.
11. Билим О.С. Функції соціальної відповідальності туристичного бізнесу. *Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людино мірність, партнерство, кооперація* : матеріали II

Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Полтава, 14 грудня 2017 року). Полтава, 2017. С.380-384.

12. Билим О.С., Дернова К.О. Розширення послуг лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Випуск 4. С .62-71.

13. Билим О.С., Зінов'єва С. Ефективність маркетингових комунікацій в туристичній сфері. *Застосування маркетингових технологій управління туристичними підприємствами в умовах сучасного бізнес-середовища* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 19 жовтня 2018 року). Херсон, 2018. С. 46-49.

14. Билим О.С., Шандова Н.В. Концепція управління розвитком оздоровчого туризму. *Modern Technologies of Education: the European Aspect* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Люблін, 9-12 травня 2019 р.). Люблін, 2019. С. 80–85.

15. Билим О.С., Шандова Н.В. Туристські ресурси оздоровчого туризму. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Полтава, 25 червня 2018 р.). Полтава, 2018. Ч. 4. С. 14-15.

16. Билим О.С., Шандова Н.В., Ресурси оздоровчого туризму Херсонської області. *Україна – България – Европейски съюз: съвременно състояние и перспективи* : матеріали міжнародної наукової конференції. (Варна, 2018 г.). Варна, 2018. Т.2. С. 144–148.

17. Билим О. С., Шандова Н. В. Система моніторингу розвитку підприємств. *Узгодження маркетингових інтересів як альтернатива конкурентній боротьбі* : колективна монографія / під ред. д.е.н., професора Г. Г. Савіної. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2017. С. 133–141.

18. Бурков В. Н., Новиков Д. А., Щепкин А. В. Механізми управління еколого–економічними системами. Москва : Физматлит, 2008. 245 с.

19. Ветитнев А. М., Журавлева Л. Б. Курортное дело. Москва : КНОРУС, 2006. 528 с.

20. Ветитнев А. М., Кусков А. С. Лечебный туризм. Москва : Форум, 2010. 592 с.
21. Ветитнев А.М., Романова Г.М., Торгашева А.А. Влияние цели поездки на удовлетворенность туристов лечебно-оздоровительными услугами. *Известия СГУ*. 2013. № 3
22. Вечканов, Г.С. Современная экономическая энциклопедия. Санкт-Петербург: Лань, 2002. 879 с.
23. Вигдорчик Л. Южная Корея: медицинский туризм прибавляет 30 процентов в год. Турпром. URL: <http://www.tourprom.ru/news/16515/>
24. Волков Ю. Ф. Гостиничный и туристский бизнес. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 637 с.
25. Воскресенська О.Є. Зінов'єва І.С. Розвиток smart-туризму: теорія та практика. *Вісник ХНТУ*, 2020. № 3(74), С. 223-231
26. Воскресенська О.Є., Садохіна О.І. Ситуаційний підхід до управління туристичними підприємствами. *Економічні студії: науково-практичний журнал* . 2018. Вип. 3 (21) С. 32–37.
27. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ). World Health Organization (WHO). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-health-expenditure>
28. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление. Москва : ОМЕГА-Л, 2006. 464 с.
29. Герасименко В. Г. Ринки туристичних послуг. Одес. нац. екон. ун-т, 2013. 223 с.
30. Головне управління статистики в Херсонській області: URL: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/ekonomichna-statistika/ekonomichna-diyalnist/1747-2-1-10-turizm.html>
31. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.
32. Державна служба статистики України . Населення України за 2014 рік. Демографічний щорічник.

33. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері : монографія. За ред. В. М. Гєєць. Київ : Наукова думка, 2008. 384 с.
34. Дмитришин Л.І., Павлюк Т.Д. Просторова модель уніфікації та конкуренції в регіональному туристичному секторі. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 335–340.
35. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Упоряд. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. Київ : Слово, 2006. 372 с.
36. Елифанов, А. О., Дьякова И. И., Сало И. В. Бюджет Украины : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 210 с.
37. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе. Москва : КНОРУС, 2006. 192 с.
38. Закони України (чинне законодавство на 01.01.2020). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
39. Звіт про виконання у 2019 році обласної програми «Розвиток туризму та курортів в Херсонській області на 2019-2021 роки». URL: <https://visitkherson.gov.ua/regionalni-programi/zvit-pro-vikonannja-u-2019-roci-oblasnoi-programi-rozvitok-turizmu-ta-kurortiv-v-hersonskij-oblasti-na-2019-2021-roki/>
40. Звіт про виконання у 2020 році обласної програми «Розвиток туризму та курортів в Херсонській області на 2019-2021 роки» URL: <https://visitkherson.gov.ua/regionalni-programi/zvit-pro-vikonannja-u-2021-roci-oblasnoi-programi-rozvitok-turizmu-ta-kurortiv-v-hersonskij-oblasti-na-2019-2021-roki/>
41. Зорин И. В., Квартальнов В. А. Энциклопедия туризма: справочник. Москва : Финансы и статистика, 2003. 368 с.
42. Инфраструктура (определение) URL: http://economic-definition.com/Plants_and_soobruzheniya/Infrastruktura_Infrastructure__eto.html
(дата обращения: 01.02.2020 г.)

43. Іртищева І. О., Меліх О. О., Арчибісова Д. С., Суслов В. С. Туризм як фасилітатор розвитку аквакультури Причорноморських регіонів України. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки.* 2019. № 3. С. 164-172.

44. Іртищева І.О., Тубальцева Н.П., Сіренко І.В. Макроекономічні аспекти розвитку індустрії туризму в Україні та особливості їх регулювання. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва: серія «Економічні науки».* 2019. № 4. Т.2. С. 302–314.

45. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма. Минск : БГЭУ, 2000. 409 с.

46. Карлоф Б., Седерберг С. Вызов лидеров. Москва : Дело, 1996. 354 с.

47. Квартальнов В. А. Туризм. Москва : Финансы и статистика, 2002. 320 с.

48. Кизим Н. А., Узунов В. В. Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны : монография. Харьков : ИД «ИНЖЭК », 2007. 204 с.

49. Кнодель Л. В. Туризм и туристское образование в Федеративной республике Германии : монография. Киев : ФОП Кандиба Т. П., 2019. 219 с.

50. Козаченко Г.В. Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством. *Економіка. Менеджмент. Підприємство.* 2003. № 11.

51. Колективні засоби розміщування в Україні у 2016 році. Статистичний бюлетень. Ред. О. О. Кармазіна. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 200 с.

52. Колективні засоби розміщування в Україні у 2017 році. Статистичний бюлетень. Ред. О. О. Кармазіна. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 142 с.

53. Колективні засоби розміщування в Україні у 2018 році. Статистичний бюлетень. Ред. О. О. Кармазіна. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 142 с.

54. Комарова О.С. Розвиток оздоровчого туризму в регіонах. *Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали III

Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23–24 листопада 2017 р). Одеса, 2017. С. 112-116.

55. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями : підручник. Вінниця: «ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.

56. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга. Москва : ООО «И. Д. Вильямс», 2009. 1072 с.

57. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 271 с.

58. Кусков А. С. Туристическое ресурсоведение. Москва : Академия, 2008. 208 с.

59. Куснер Ю.С., Царев И.Г. Принципы движения экономической системы. Москва : Физматлит, 2008. 200 с.

60. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 800 с.

61. Лафта, Дж. К. Теория организации. Москва: Проспект Велби, 2003. 416 с.

62. Лукаш Ю.А. Энциклопедический словарь-справочник руководителя предприятия. Москва : Книжный мир, 2004. 1504 с.

63. Любіцева О. О. До питання термінології в туризмі. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 3. С. 7-10.

64. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : монографія. В. П. Антонюк, А. И. Амоша, Л. Г. Мельцер и др. Донецк : НАН Украины ; Институт экономики промышленности, 2011. 308 с.

65. Малахова Н.Н., Ушаков Д.С. Инновации в туризме и сервисе . Ростов на Дону : МарТ ; Феникс, 2010. 244 с.

66. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. Київ: Знання, 2008. 661 с.

67. Марченко, О.Г. Мировой медицинский туризм смещается в страны АТР. Аналитический обзор. 2013. URL: <http://www.uecs.ru/marketing/item/2527-2013-11-14-07-38-08>. (дата обращения 15.01.2020)

68. Маслов Н.В. Градостроительная экология. Москва, 2003. 158 с.
69. Медицинский туризм Сеула. Медицинский туризм в Корее. URL: <http://russian.visitmedicalkorea.com/russian/pt/seoul/index.do>
70. Меліх О.О., Меліх Т.Г., Арчибісова Д.С. Особливості створення туристичного продукту в сучасних умовах. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва: серія «Економічні науки»*. 2019. № 2. С. 415–424.
71. Мельник Л.Г. Методология развития: монография. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. 602 с.
72. Мильнер, Б. З., Кочетков А. В., Левчук Д. Г. Управление территориально-производственными комплексами и программами их создания. Москва : Наука, 1985. 232 с.
73. Міжнародний портал оздоровчого туризму. URL: <http://www.intmedtourism.com/en/news/523.html>
74. Моделювання соціально-економічного розвитку територій : наук.-метод. розробка. С. М. Ромашко, І. З. Саврас, Р. Г. Селівестов, Р. В. Юринець. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.
75. Набедрик В.А. География лечебного туризма в Европе: модели развития и трансформационные процессы: дисс... канд. геогр. наук. Москва, 2005. 160 с.
76. Нездоймінов С. Г., Андрєєва Н. М. Туристичний сектор як складова стратегії соціально-економічного зростання регіону. *Науковий вісник. Одеський державний економічний університет*. 2013. № 18 (197). С. 79–88.
77. Новиков А. В. Современный взгляд на организационно-экономический механизм управления предприятием. *Экономика и экологический менеджмент* 2011. №. 2. URL: <http://economics.openmechanics.com/articles/299.pdf>
78. Обласна програма «Розвиток туризму та курортів у Херсонській області на 2019 – 2021 роки». <https://visitkherson.gov.ua/regionalni-programi/programa-rozvitku-turizmu-ta-kurortiv-u-xersonskij-oblasti-na-2019-2021-roki/>

79. Обласна програма розвитку туризму та курортів на 2011-2015 роки.
<http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/archive/124.pdf>
80. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : Азбуковник, 1998. 944с.
81. Омелянець С. М. Еколого-економічне природокористування на курортних територіях. *Медична реабілітація і курортологія*. 2014. № 3. С. 102-104.
82. Основы законодательства про охорону здоров'я: Закон України (зі змінами та доповненнями). URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
83. Основы экономической теории : политэкономический аспект. Київ : Знання–Прес, 2001. 646 с.
84. Оттавская хартия по укреплению здоровья. 1986. 5 с. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0009/146808/Ottawa_Charter_R
85. Отчет «Глобальный рынок оздоровительного туризма 2018» компании «Technavio». URL: <https://www.technavio.com/report/globalwellness-tourism-market>
86. Официальный сайт Статистической службы Европейского Союза «Eurostat» URL: https://ec.europa.eu/eurostat/home?p_auth=BMAauWo7&p_p_id=esta
87. Офіційний сайт World Tourism Organization (UNWTO) URL: <http://unwto.org/>
88. Офіційний сайт Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я. Статут ВООЗ адміністрації. URL: <http://www.who.int/governance/eb/constitution/ru/>
89. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.org.ua>.
90. Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-policyka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-hersonskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv/>

91. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.gov.ua/>
92. Офіційний сайт Національне бюро подорожей і туризму National Travel Tourism Office (NTTO). URL: https://travel.trade.gov/about/tourism_policy.asp
93. Офіційний сайт Української асоціації медичного туризму: URL: <https://uamt.com.ua/UA/>
94. Папп В.В. Фактори конкурентоздатності регіональної туристичної системи. *Економічний простір*. 2015. № 100. С. 47–56.
95. Печерица Е.В. Медицинский туризм – новое направление туристической деятельности. *Туристический рынок и его современное состояние*, 2013. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/tourism-and-recreation-313/the-travel-market-is-its-current-status-and-forecasts-313/18804-313-0070>)
96. Пономаренко В. С., Пушкар О. І., Тридід О. М. Стратегічне управління розвитком підприємства. Харків : Вид. ХДНЕУ, 2002. 640 с.
97. Порядок пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України поліцейських, деяких інших категорій осіб та членів їх сімей. Наказ МВС України 14.12.2015 № 1568.
98. Пригожин, А. И. Социология организаций. Москва : Наука, 1980. 257 с.
99. Прогнозування і розробка програм : метод. посібник. Ред. В. Ф. Беседіна. Київ : Науковий світ, 2000. 468 с.
100. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізми, моделі. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 496 с.
101. Райзберг, Б.А., Лозовский Л. М., Стародубцева Б. А. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1996. 496 с.

102. Ракаджийска С., Маринов С. Туристически пазари. Варна: Издателска къща «Стено», 2005. 192 с.
103. Рогожина С.В., Рогожин Т. В. Теория организации: учебное пособие. Минск: Экзамен, 2006. 319 с.
104. Руководство по медицинской профилактике. Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2012. 464 с.
105. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. Москва : «Радио и связь», 1993. 278 с.
106. Савіна Г. Г., Софієнко А. В., Воскресенська О. Є. Маркетингове управління на туристичних підприємствах: стратегічний аспект : монографія . Херсон: Вишемирський В. С., 2018. 231 с. с. 177-198.
107. Савіна Г.Г., Яковенко О.В. Управління клієнтською базою туристичного підприємства із застосуванням інтернет-ресурсів: економічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. №25 (2). С. 107-110.
108. Сайт Асоціації медичного туризму: URL: <https://medicaltourismassociation.com>
109. Сарапіна О.А., Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О. Соціально-економічний потенціал сільських територій як основа розвитку підприємств сільського зеленого туризму на засадах інноваційності. *Економіка і менеджмент культури*, 2016. №2. С. 32-38.
110. Сардак С.Е. Механізм управління соціально-економічною системою. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2010. №1(8) С. 191-200.
111. Сінгуцький О.В. Державна підтримка туризму в Україні: перешкоди та передумови розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. №6. С. 71-76
112. Словарь современной экономической теории Макмиллана. Москва : ИНФРА-М, 2003. 608 с.

113. Словник термінів та понять з економічної і соціальної географії України. Упорядники Л. М. Немець, Ю. Ю. Заволока. Харків, 2014. 84 с.
114. Словник-довідник: Екологія, здоров'я, курорти, туризм. Москва : Медицина, 1997. 224 с.
115. Статистичний збірник «Туристична діяльність в Україні у 2017 році». Київ: Державна служба статистики України, 2018. 82 с.
116. Статистичний збірник «Туристична діяльність в Україні у 2018 році». Київ: Державна служба статистики України, 2019. 82 с.
117. Стафійчук В. І. Рекреалогія : навч. посібник. Київ : Альтерпрес, 2006. 264 с.
118. Стогул О.І. Сутність поняття «економічний механізм розвитку підприємства». *Економіка транспортного комплексу*. 2013. Вип. 21. С.41-53.
119. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>
120. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021- 2027 років. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/strategiya-rozvytku-hersonskoyi-oblasti-na-period-2021-2027-rokiv/>
121. Тастанбекова Ш.О. Мировой опыт развития и продвижения медицинского туризма на примере Южной Кореи. *Вестник КазНМ*. 2016.— № 4.
122. Терминологический словарь банковских и финансовых терминов. 2011.URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/13870. (дата обращения: 01.12.2019)
123. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. Київ : КНТЕУ, 2009. 463 с.
124. Туктарова Ф. К. Сравнительный тактический анализ экономического развития организаций. URL:: http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=29737

125. Туристична діяльність. Нормативна база. Київ : КНТ, 2005. 448 с.
126. Федеральное министерство экономического развития и технологии Германии. Политика туризма. URL: <http://bmwi.de/EN/Topics/Tourism/tourism-policy.html>
127. Чудновский А.Д., Жукова М.А. Управление потребительскими предпочтениями в сфере отечественного туризма и гостеприимства и основные направления реализации туристского продукта. Москва : Федеральное агентство по туризму, 2014. 304 с.
128. Шандова Н., Комарова Е., Былым А. Пространственная организация оздоровительного туризма. *Forsight-management: best world practice of development and integration of education, science and business*. материалы I Международной научно-практической конференции. (Тбилиси–Херсон, 2017). Тбилиси. 2017. С. 88-91.
129. Шандова Н.В. Билим О.С. Ресурсне забезпечення оздоровчого туризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2018. №31. С. 12-16.
130. Шандова Н.В., Билим О.С. Закордонний досвід управління розвитком сільського туризму. *Туризм: платформа для розвитку : колективна монографія*. за ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. Херсон, 2019. С. 182–188
131. Шандова Н.В., Билим О.С. Система моніторингу розвитку підприємств. *Узгодження маркетингових інтересів як альтернатива конкурентній боротьбі : колективна монографія*. за ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. Херсон, 2017. С. 133–141.
132. Шандова Н.В., Билим О.С. Фактори впливу на розвиток туристичної привабливості регіону. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. №7. С. 21–24.
133. Шандова Н.В., Билим О.С., Шульга М.О. Управління розвитком екологічного туризму в Херсонській області. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. №11. С. 26-31.

134. Шевченко Г.М. Організаційно-економічний механізм формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.06. Сум. держ. ун-т. Суми, 2008. 21 с.
135. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Москва : Прогресс, 1982. 456с.
136. Экономика и организация туризма: международный туризм. ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева, Е. Л. Драчёвой. Москва : КНОРУС, 2016. 566 с.
137. Яровий В.Ф. Теоретичні аспекти дослідження інноваційно-інвестиційних стратегій туристичних підприємств. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 24. С. 178–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_24_38 (дата звернення: 3.11.2019).
138. Як працює система охорони здоров'я Англії. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/jak-pracjue-sistema-ohoroni-zdorovja-anglii>
139. Blazevic O. Health tourism and “smart specialisation”. *UTMS Journal of Economics*. 2016. Vol. 7 (1). PP. 85-95.
140. Bookman, M., Bookman, K. J. Medical tourism in Developing Countries. N.Y. 2007. 258 p.
141. Boruszczak M. Turystyka zdrowotna. Gdansk: Wyzsza Szkola Turystyki i Hotelarstwa, 2010. 268 p
142. Carrera P. Review Medical tourism: Assessing the evidence on treatment abroad. *Maturitas*. 2010. № 66. P. 27–32. DOI : 10.1016/j.maturitas.2010.01.017.
143. Deaton A. Здоровье, неравенство и экономическое развитие. *Экономический журнал*, 2003. №41 (1), с. 113-158.
144. Definition by Global Spa Summit LLC (2011). URL: <http://www.spalietuva.lt/files/GLOBAL%20SPA%20SUMMIT%202011.pdf>
145. Destination Ranking // Medical Tourism Index. URL: <https://www.medicaltourismindex.com/>.

146. Driesen David M. An Economic Dynamic Approach to the Infrastructure Commons. *College of Law Faculty Scholarship*, Paper 45, 2007. URL: <http://surface.syr.edu/lawpub/45>
147. Erfurt-Cooper P., Cooper M. Health and Wellness Tourism: Spas and Hot Springs. NY: Channel View Publications, 2009.
148. ESPA. SPA DESIGN. URL: <http://www.espaonline.com/design>.
149. Foley N., Rhodes C. Tourism: statistics and policy. London: House of Commons Library, 2019. 27 p
150. Frey R.L. Die Infrastruktur als Mittel der Regionalpolitik. Bern. Stuttgart, 1979. 194 s.
151. Frischmann Brett M. An Economic Theory of Infrastructure and Commons Management. *Minnesota Law Review*. April 2005. Vol. 89. P. 917–1030.
152. Gartner W., Willioams, D. Trends in outdoor recreation, leisure and tourism. CAB Publishing, Wallingford, Oxon, UK. 2000. P 165.
153. General Report «How Attractive Is Your Destination for Medical Tourism?». URL: <http://medicaltourismassociation.com/>
154. Global Healthcare Travel Council. URL: <https://globalhtc.org/page/our-mission>
155. Global Wellness Economy Monitor / Global Wellness Institute. Url : <https://globalwellnessinstitute.org/industry-research2/>
156. Goodrich J.N., Goodrich G.E. Health-care tourism – an exploratory study. *Tourism Management*. 1987. Vol. 8 (3). P. 217–222.
157. Gurwicz L. Toward a Framework for Analyzing Institutions and Institutional Change Markets and Democracy. Cambridge : Cambridge University Press, 1993. P. 51.
158. Harahsheh S. Curative tourism in Jordan and its potential development : Thesis for the fulfillment of MA in European Tourism Management (ETM). Bournemouth : Bournemouth University, 2002. 151 p.

159. Hirschman, A.O. *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press, New Haven. 1958
160. Horton R. Der Pharma-Fall, in: heureka. Das Wissenschaftsmagazin im Falter, Heft. URL: http://www.transparency.de/html/themen/Gesundheitsreform06_03.pdf
161. Howitt P. Health, human capital, and economic growth: A Schumpeterian perspective, In: *Health and economic growth: Findings and policy implications*, 2005. P. 19- 40.
162. Medical and reproductive law Center. URL: <http://www.medlawcenter.com.ua/ua/99/accreditation.html>
163. Focus: URL: <https://focus.ua/ukraine/471828-turisticheskiy-biznes-v-ukraine-v-2020-god-sokratilsya-na-60-70-associaciyav>
164. Interfax Ukraine. URL: <https://interfax.com.ua/news/telecom/673327.html>
165. Innovation and Growth in Tourism – LIAA. URL: www.liaa.gov.lv. (дата звернення: 16.04.2020).
166. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/features/qa/health-promotion/en/>
167. Industrial Strategy Tourism Sector Deal: Building a world-class experience economy. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/812944/tourism-sector-deal-print.pdf
168. Infrastructure. URL: <http://www.investopedia.com/terms/i/infrastructure.asp> (дата обращения: 01.03.2020 г.)
169. Irtysheva I. Bogatyrev K., Melikh O. Conceptual approaches to the development of health-improving tourism. *Baltic Journal of Economic Studies* . DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-131-136>

170. IT.A.CA Festival of Responsible Tourism. URL: <https://www.festivalitaca.net/it-a-ca-migrants-and-travelers-festival-of-responsible-tourism/>
171. Jakubowska A. Health and limitations in health as the determinant of human capital effectiveness: perspective of the EU Member States, *Journal of International Studies*, 2016. Vol. 9, No 1, pp. 240-251, DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-1/18.
172. Jochimsen R. Theorie der Infrastruktur. Tubingen, 1966. 332 p.
173. Joint Commission International. JCI-Accredited Organizations. URL: <http://www.jointcommissioninternational.org/about>
174. Kim B., Batra A. Healthy-living Behavior Status and Motivational Characteristics of Foreign Tourists to Visit Wellness Facilities in Bangkok, *2nd Annual PSU Phuket Research Conference Proceedings*, Phuket, Prince of Songkla University, 2009. pp.1-8.
175. Lehman M., Kurečić P. The Possibilities of Health Tourism Development in the Continental Region of Croatia. URL: https://bib.irb.hr/datoteka/820621.The_Possibilities_of_Health_Tourism_Development.pdf.
176. Lindgren M., Bandhold H. Scenario planning: the relationship between the future and strategy: Trans. from English. M.: CJSC "Olympus Business", 2009. 256 s.
177. Manor J. The Political Economy of Democratic Decentralization / J. Manor, USA: The International Bank for Reconstruction and Development, 1999. – 133 p.
178. Medical Tourism Statistics & Facts. URL: <http://www.patientsbeyondborders.com/medical-tourism-statistics-facts>
179. Melikh. O., Rusavska V., Melikh T., Chala T., Babushko S., Halytska M. Estimation of the Influence of the Seasonality Factor in the Strategic Activity of Tourism and Hospitality Enterprises. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*. 2019. Vol.9, Issue1, PP. 1686-1691.

180. Michael C. Jackson. *Systems Approaches to Management*. 2000. L.: Springer. 465 p.
181. Mueller H., Kaufmann E. L. Wellness tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing*, 2017(1), P. 5–17.
182. Nahrstedt H. *Die Kurorten Medizin und Vorteile*. Bern, 1997. 197 p.
183. Bloom, D. E., Canning, D. Population health and economic growth, Commission on Growth and Development Working Paper. 2008, No. 24.
184. New Study Reveals Wellness Tourism. URL: <http://www.travelandtourworld.com/news/article/wellness-tourism-439-billion-market-study-reveals>
185. Overview medical tourism. Medical Tourism Index. URL: <https://www.medicaltourism.com/mti/home>
186. Papenov K. V. Rezervy obshchestvennogo proizvodstva. *Voprosy teorii i praktiki*. Moscow: MGU, 1985. 143 p.
187. Patients Beyond Borders, Medical Tourism Statistics and Facts, 2 October 2017. URL: <https://patientsbeyondborders.com/medical-tourism-statistics-facts>
188. Paul A. Samuelson, Willam D. Nordhaus. *Economics*. McGraw, 1989. p. 886, 982.
189. Peterson N. Amid War, Ukraine's Population Continues to Dwindle. URL: <https://www.dailysignal.com/2017/02/21/ukraines-population-continues-to-dwindle/>
190. Preston S. H. The changing relation between mortality and level of economic development. *Population studies*, 1975. 29(2), P. 231-248.
191. Puzynia K. F. Problemy i opyt sovershenstvovaniia upravleniia i povysheniia effektivnosti funktsionirovaniia uchrezhdenii i predpriatii sotsial'noi sfery. *Materialy II Vserossiiskoi nauchnoprakticheskoi konferentsii*, Sankt-Peterburg, 2003. 340 p.

192. Reger-Nash B., Smith M., Juckett G. Foundations of wellness. Human Kinetics, 2015. 256 p.
193. Richter K. Tourismus und Gesundheit in Osterreich. Vien, 1980. 180 p.
194. Rosenstein-Rodan P. Problems of Industrialization of Eastern and Southeastern Europe. *Economic Journal*, 1943, June Sep-tember. P. 202 – 211;
195. Sarapina O. A., Ignatenko M. M., Sakun A. ZH., Marmul L. O., Pylypenko K.A. Models of implementation of enterprises in agricultural green tourism in European Countries and assessment of their efficiency. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 2019. Vol. 8, Issue 12, P. 337-340.
196. Sarapina O., Kotsupatryi M., Novak N. Improving and raising the effectiveness of audit of tax accounting at the agricultural enterprises. *University Economic Bulletin*, 2019. №41. P. 15-21.
197. Savina, G., Mykolaychuk K. Features of evaluation of the competitive status of tourist enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2018. 3(4). P. 179-184.
198. Shandova N. Investigation of organizational and management specifics of health tourism development. *Technology audit and production reserves*. 2017. № 3/5 (35). P. 4–8.
199. Shandova N., Bylym O. Conceptual approaches to the development of health tourism. *The scientific heritage*. 2019. № 37. P. 5–18.
200. Shandova N., Komarova O. Management aspects of the wellness tourism development. *Foresight management: formation and transformation adaptive business organizations: International collective monograph* / Tbilisi. Georgia.: Promotion agency «MP Group»., 2017. C. 37–47.
201. Smith K. Economic infrasytructures and innovation systems. *Systems of Innovation Technologies Insytitutions and Organizations*. Frances Pinter London. P. 1997. P. 86-106.

202. Strittmatter A. Health and economic development—evidence from the introduction of public health care. *Journal of Population Economics*. 2013. Vol. 26. – P. 1549–1584.

203. The World Economic Forum. URL: <http://www.weforum.org/world-economic-forum>.

204. The World Tourism Organization. URL: <http://www2.unwto.org>.

205. The World Travel and Tourism Council. URL: <http://www.wttc.org>.

206. Tomas Mainil, Eke Eijgelaar, Jeroen Klijs, Jeroen Nawijn, Paul Peeters. Research for TRAN Committee. Health tourism in the EU: a general investigation. Brussels: European Union, 2017. P. 144

207. Tu H.T. Employer Wellness Initiatives Grow, but Effectiveness Varies Widely. Washington, D.C.: National Institute for Health Care Reform, 2010. 116 p.

208. UNWTO report «Exploring Health Tourism 2018». World Tourism Organization (UNWTO). URL : <https://www.unwto.org/>

209. UNWTO/ETC «Exploring Health Tourism» Working Paper, 2016
URL: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/implementation_of_the_general_programme_of_work_2016-2017_ru.pdf

210. Voigt C. Wellness tourists: in search of transformation. *Tourism Review*. 2011. Vol. 66(1/2). P. 16-30.

211. Voskresenskaya, E., Shandova, N., Sofiienko, A. Innovative approach to the formation of a system of strategic marketing management of tourism enterprises in conditions of market uncertainty. *TEM Journal*, 2020, 9(3), p. 1076–1087.

212. Weil D. N. Accounting for the Effect of Health on Economic Growth. *National Bureau of Economic Research, Working Paper Series*, 2005. No. 11455.

213. World Tourism Organization UNWTO. URL : www.unwto.org

214. Working well. A Global Survey of Health Promotion and Workplace Wellness Strategies. Buck Consultants, International Health Consulting, Cigna, Pfizer and World data Work, 2010. 245 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

У періодичних наукових виданнях іноземних держав (ЄС):

1. Shandova N., **Bylym O.** Conceptual approaches to the development of health tourism. *The scientific heritage*. 2019. № 37. P. 5–18. (особистий внесок здобувача: сформовано концептуальний підхід до керування розвитком оздоровчого туризму).

У наукових фахових виданнях України:

2. Билим О.С., Дернова К.О. Розширення послуг лікувально-оздоровчого туризму в Україні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2017. Випуск 4. С. 62-71. (особистий внесок здобувача: досліджено теоретичний базис та визначальні ознаки лікувально-оздоровчого туризму).

3. Шандова Н.В., Билим О.С. Ресурсне забезпечення оздоровчого туризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2018. №31. С. 12-16. (особистий внесок здобувача: досліджено склад туристичних ресурсів оздоровчого туризму та виявлено управлінські резерви розвитку оздоровчого туризму).

4. Шандова Н.В., Билим О.С. Фактори впливу на розвиток туристичної привабливості регіону. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. №7. С. 21–24. (особистий внесок здобувача: досліджено склад факторів, що впливають на розвиток туристичної привабливості регіону).

5. Шандова Н.В., Билим О.С., Шульга М.О. Управління розвитком екологічного туризму в Херсонській області. *Економіка. Фінанси. Право*.

2018. №11. С. 26-31. (*особистий внесок здобувача: розроблено методичні рекомендації щодо управління туризмом в Херсонському регіоні для подальшого формування довгострокової стратегії розвитку регіону*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Розділи колективних монографій:

6. Shandova N., Komarova O. Management aspects of the wellness tourism development. *Foresight management: formation and transformation adaptive business organizations*: International collective monograph / Tbilisi. Georgia.: Promotion agency «MP Group», 2017. С. 37–47. (*особистий внесок здобувача: досліджено перспективи розвитку оздоровчого туризму*)

7. Шандова Н.В., Билим О.С. Система моніторингу розвитку підприємств. *Узгодження маркетингових інтересів як альтернатива конкурентній боротьбі* : колективна монографія / за ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. Херсон, 2017. С. 133–141. (*особистий внесок здобувача: сформовано теоретичне підґрунтя організації моніторингу розвитку туристичних підприємств*).

8. Шандова Н.В., Билим О.С. Закордонний досвід управління розвитком сільського туризму. *Туризм: платформа для розвитку* : колективна монографія / за ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. Херсон, 2019. С. 182–188 (*особистий внесок здобувача: досліджено закордонний досвід розвитку туризму в сучасному світі*).

Тези доповідей конференцій:

9. Шандова Н., Комарова Е., Былым А. Пространственная организация оздоровительного туризма. *Forsight-management: best world practice of development and integration of education, science and business*. матеріали I Международной научно-практической конференции. (Тбилиси–Херсон, 2017). Тбилиси. 2017. С. 88-91. (*особистий внесок здобувача: сформовано принципи просторової організації оздоровчого туризму*)

10. Комарова О.С. Развитие оздоровческого туризма в регионах. *Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали III

Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 23–24 листопада 2017 р). Одеса, 2017. С. 112-116.

11. Билим О.С. Функції соціальної відповідальності туристичного бізнесу. *Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людино мірність, партнерство, кооперація* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Полтава, 14 грудня 2017 року). Полтава, 2017. С.380-384.

12. Билим О.С., Шандова Н.В. Туристські ресурси оздоровчого туризму. *Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, менеджменту та права: теорія і практика* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Полтава, 25 червня 2018 р.). Полтава, 2018. Ч. 4. С. 14-15. (особистий внесок здобувача: визначено туристичні ресурси оздоровчого туризму)

13. Билим О.С., Шандова Н.В., Ресурси оздоровчого туризму Херсонської області. *Україна – България – Европейски съюз: съвременно състояние и перспективи* : матеріали міжнародної наукової конференції. (Варна, 2018 г.). Варна, 2018. Т.2. С. 144–148. (особистий внесок здобувача: досліджено ресурси оздоровчого туризму Херсонської області)

14. Билим О.С., Зінов'єва С. Ефективність маркетингових комунікацій в туристичній сфері. *Застосування маркетингових технологій управління туристичними підприємствами в умовах сучасного бізнес-середовища* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 19 жовтня 2018 року). Херсон, 2018. С. 46-49. (особистий внесок здобувача: сформовано особливості маркетингових комунікацій в туризмі)

15. Билим О.С., Шандова Н.В. Концепція управління розвитком оздоровчого туризму. *Modern Technologies of Education: the European Aspect* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Люблін, 9-12 травня 2019 р.). Люблін, 2019. С. 80–85. (особистий внесок здобувача: запропоновано послідовність етапів управління розвитком оздоровчого туризму).

ДОДАТОК Б

ЛАЗУРНЕНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА
 СКАДОВСЬКОГО РАЙОНУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 вул. Жовтнева, 57, смт. Лазурне, Скадовський район, Херсонська область, 75722,
 тел./факс: (05537) 3-03-19, E-mail: public@lazurnerada.gov.ua, код ЄДРПОУ 04526457

24.04.2020 № 04-10/338

ДОВІДКА

про впровадження в практику
 результатів дисертаційної роботи Билим Олени Сергіївни
 на тему «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення»

Лазурненська селищна рада розглянула науково-практичні рекомендації надані Билим О.С. у дисертаційній роботі «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення» та відзначає доцільність їх використання у власній діяльності. Вважаємо, що запропонований Билим О.С. концептуальний підхід до управління розвитком туризму в сфері оздоровлення, враховує інтереси органів державної влади, керуючих суб'єктів на рівні виробників послуг та споживачів послуг. Це підвищить попит на послуги організацій та підприємств туристичної індустрії та дозволить збільшити туристичні потоки на території Херсонського регіону.

Селищний голова

С.Я.Белік

**СКАДОВСЬКА МІСЬКА РАДА
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

вул. Гагаріна, буд. 63, м. Скадовськ, Скадовський р-н, Херсонська обл., 75700
тел.: (05537) 5-22-20, тел./факс: 5-22-20, e-mail: radaskadovsk@ukr.net, web: skadovsk.org
код ЄДРПОУ 04059935

28.04.2020 № 03-24/445

На № _____ від _____

Про впровадження в практику результатів
дисертаційної роботи Билим Олени Сергіївни на тему
«Управління розвитком туризму сфери оздоровлення»

Виконавчий комітет Скадовської міської ради розглянув науково-практичні рекомендації надані Билим О.С. у дисертаційній роботі «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення» та відзначає доцільність їх використання у власній діяльності. Вважаємо, що запропоновані Билим О.С. наукові підходи щодо управління розвитком туризму в цілому, та зокрема, оздоровчої сфери, є практичним інструментарієм для збільшення туристичних потоків на території Херсонського регіону, підвищення попиту на послуги організацій та підприємств туристичної індустрії, розвитку територій області в цілому.

Міський голова

О.Ю.ЯКОВЛЄВ

Aquavita
ФОП Чижова Т.В.

Адреса: 73003, г.Херсон, вул. Торгова, 33/47,
Тел.+38 0552 266258, +380954241070
e-mail: aquavita.kherson@gmail.com
<https://aquavita.kherson.ua>
лиц. ДСТК № АВ 349223 от 20.07.2007 р.
р/р UA79352479000026008052207823
в АТ КБ «Приватбанк», МФО 352479

Реєстр. № 83/2 " 21 " 04 2020 р.

Довідка

про впровадження в практику
результатів дисертаційної роботи Билим Олени Сергіївни
на тему «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення», представленої на
здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 Менеджмент в
галузі знань 07 Управління та адміністрування

Результати дисертаційної роботи Билим О.С. представляють практичний інтерес для дослідження закономірностей розвитку ринку туристичних послуг. Урахування ієрархічної структури ринку послуг туризму в сфері оздоровлення, що базується на принципах дослідження ринку туристичних послуг оздоровлення і зв'язку з особливостями управління розвитком туризму в сфері оздоровлення, дозволяє підвищити рівень обґрунтованості управлінських рішень щодо визначення стратегії розвитку туристичного комплексу.

Директор
Туристичної агенції «Aquavita»

Чижова Т.В.

ТОВ «АРТревел.кс»

Адреса: 37011, м. Херсон, вул. Ушакова, 66, 2

ЄДРПОУ/ДРФО 39938939

АТ КБ «ПРИВАТБАНК» МФО 352479

IBAN UA 343524790000026002052225618

www.more.ks.ua, info@more.ks.ua

+38 (050) 520-45-84

№ 163 від 24.04.2020 р.

Довідка

про впровадження в практику
результатів дисертаційної роботи Билим Олени Сергіївни
на тему «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення»

Результати дисертаційної роботи Билим О.С. представляють практичний інтерес для реалізації в діяльності туристичного підприємства в умовах фінансової нестабільності і невизначеності зовнішнього середовища.

В діяльності ТОВ «АРТревел.кс» використано: методику сценарного моделювання для управління розвитком туризму, що вирішує проблему наявності великої кількості факторів, які впливають на хід процесів розвитку. Дана методика дозволяє заздалегідь оцінити наслідки різних управлінських стратегій, виключити неприпустимі варіанти й рекомендувати найбільш удалі, та в цілому підвищити ефективність загального управління.

Директор

Шилкіна К.О.

ул. Железнодорожная, 22, офис 2
тел.: (0552) 440-940 (067) 553-11-93 (095) 450-40-70

ул. Залагерска, 18, ТРЦ «Фабрика»
тел.: (0552) 39-09-39 (095) 09-05-20С

Пн-Сб: 10:00 - 19:00

Пн-Вт: 10:00 - 21:00

www.sakvoyazh.kh.ua

№ 213/11 від 19.05.2020 р.

ДОВІДКА

про впровадження в практику
результатів дисертаційної роботи Билим Олени Сергіївни
на тему «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення»

Туристичний клуб «Саквоязж» підтверджує апробацію наукових положень дисертаційної роботи Билим О.С. щодо управління розвитком підприємств оздоровчого туризму.

Даною довідкою засвідчуємо, на основі методики, яку дослідила Билим О.С., визначено що застосування методів сценарного моделювання для управління розвитком туризму в сфері оздоровлення вирішує проблему слабкої структурованості зовнішнього середовища його мінливості, складного і динамічного характеру соціально-економічних процесів, наявності великої кількості факторів, що впливають на хід таких процесів.

Це дозволило заздалегідь оцінити наслідки різних управлінських стратегій, виключити неприпустимі варіанти й рекомендувати найбільш удалі.

Директор

Рибак О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Бериславське шосе, 24, м. Херсон, 73008, Тел./Факс +38(0552) 32-69-10,
 Тел. +38(0552)-32-69-09, E-mail: kntu@kntu.net.ua код ЄДРПОУ 05480298

25.05.2020 № 10-03/123

На № _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Билим Олени Сергіївни
 на тему «Управління розвитком туризму сфери оздоровлення»
 в навчальний процес Херсонського національного технічного університету

Результати дисертаційної роботи Билим Олени Сергіївни впроваджено у навчальний процес кафедри менеджменту, маркетингу і туризму Херсонського національного технічного університету при викладанні дисциплін освітньо-професійної програми «Менеджмент готельного і туристичного бізнесу» спеціальності 073 «Менеджмент» «Організація і планування в туристичній сфері», «Валеологія і курортологія», «Туристична інфраструктура».

Навчальний матеріал, який присвячений питанням управління розвитком туризму в сучасних умовах господарювання, довів свою ефективність при застосуванні в освітньому процесі і є невід'ємною складовою формування компетенцій фахівців з менеджменту.

Перший проректор ХНТУ
 д.е.н., професор

Ю. Г. Розов

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Бериславське шосе, 24, м. Херсон, 73008, Тел./Факс +38(0552) 32-69-10,
 Тел. +38(0552)-32-69-09, E-mail: kntu@kntu.net.ua код ЄДРПОУ 05480298

25.05.2020 № 10-03/132

На № _____

ДОВІДКА
 про участь у науково-дослідній роботі

Видана **Билим Олені Сергіївні** з підтвердженням про те, що вона дійсно брала участь у виконанні наукових дослідженнях Херсонського національного технічного університету за темами:

«Збалансовані економічні процеси в суспільстві та бізнес-середовищі в умовах глобальної соціалізації» (номер державної реєстрації 0116U004699), у межах якої розроблено концептуальний підхід до управління розвитком організацій оздоровчого туризму;

«Управління бізнес-процесами в умовах соціальних змін і трансформації економічних інституцій» (номер державної реєстрації 0116U003930) у межах якої досліджено практичні аспекти управління розвитком підприємств оздоровчого туризму;

«Підвищення економічної стійкості підприємств на основі методів та інструментів маркетингу» (номер державної реєстрації 0118U004424) у межах якої проведено дослідження передумов формування ринку туризму в сфері оздоровлення.

Результати дослідження Билим Олени Сергіївни представлені у колективних монографіях :

Узгодження маркетингових інтересів як альтернатива конкурентній боротьбі : колективна монографія / за ред. д.е.н., професора Г. Г. Савіної. Херсон, 2017. С. 133–141. ISBN 978-617-7573-39-4.

Туризм: платформа для розвитку : колективна монографія / за ред. д.е.н., професора Г. Г. Савіної. Херсон, 2019. С. 182–188. ISBN 978-617-7783-07-6

Методи та інструменти аналізу і прогнозування ринкової ситуації в забезпеченні стійкості суб'єктів господарювання : колективна монографія / за ред. Н. В. Шандової. Херсон, 2021. С. 43–57. ISBN 978-966-289-469-1

Проректор з наукової роботи
 та міжнародних зв'язків ХНТУ
 д.е.н., професор

[Signature]
 Г. Г. Савіна